

د اسلام

له نظره

جان محمد زاهدی احمدی

مبداء الح. رضی اللہ عنہ

پیشکش: جابر علی بک

Ketabton.com

د کتاب خانگر تیاوی

د کتاب نوم : سوله د اسلام له نظره

محقق : استاد زاهدی احمدزی

کمپیوټر دیزاینر : میرویس رامکی

ناشر : د سولې او پیوستون له پاره د همکارۍ ټولنه

د چاپ شمیر : ۱۰۰۰ جلد

د چاپ تاریخ : ۱۴۲۱ ق - ۱۳۷۹ ش - ۲۰۰۰ م

لومړی چاپ

چاپ : د صبور د اسلامي خپرونو مرکز، گل حاجی پلازه ۱۲۲

تېلفون ۸۴۳۳۸۲

د دې کتاب ټول حقوق د سولې او پیوستون له پاره د همکارۍ ټولنه پورې اړه لري

سوله د اسلام له نظره

محققين : استاد زاهدي احمدزي او

عبدالواحد نهضت فراهي

د سولې او پيوستون له پاره د همکاري ټولنه

۱۴۲۱ق - ۱۳۷۹ش

ډالۍ

ټولو هغو وگدو، ټولنو او انجمنونو ته چي د بشري ټولنې له پاره د سوله
ئيز ژوند کولو هاند کوي، له جنگ څخه کرکه کوي، ترهه گر کړي غندي
اود بشري ويني درناوي کوي او د ځمکې د اعمار له پاره سوله او امن
ضروري گڼي.

د سولې او يووالي د پاره دهڅو کولو انجمن

الف

فهرست

عنوان

مخ

۱ ..... سريزه

لمړی برخه تعريف لغوی

۳ ..... اصطلاحی

۵ ..... د سولي شرعی حکم

۶ ..... د سولي ډولونه

۷ ..... د مسلمانانو او کفارو ترمنځ صلحه

۱۱ ..... شرطونه

۱۳ ..... لومړی شرط، دویم شرط، دریم شرط

۱۴ ..... خلوړم

۱۵ ..... پنځم

۱۷ ..... شپږم

اووم شرط

ب

مخ

عنوان

- دویم ډول دمیره او میرمن ترمنځ سوله ۱۹
- په وصیت کی سوله ۲۶
- په پرهارونو کی سوله ۲۸
- په مالی حقوقو کی ۳۱
- ددغی سونی ډولونه، ۱- صلح مع اقرار ۳۲-۳۳
- ۲- صلح مع انکار، ۳- صلح مع سکوت
- د دوو مسلمانو جنگیالیو دلو ترمنځ د اوربند سوله کول ۳۶

دوهمه برخه

احکام او مسائل

- د صلحی احکام ۵۱
- د سولی دینی ارزښت ۵۵
- سوله کول د الله تعالی حکم دی ۶۴
- د حضرت حسن او حضرت معاویه ترمنځ سوله ۶۶
- سوله کول غوره عمل ۷۲

ج

مخ

عنوان

- ۷۷ ..... سوله ئیز ژوند او اسلام
- ۷۸ ..... د مدینی میثاق

دریمه برخه

د سوله ئیز ژوند کولو تعریف

- ۸۵ ..... د نبوی احادیثو په رڼا کې سوله ئیز ژوند
- ۹۱ ..... ټولنیز عدالت
- ۹۹ ..... اسلام او د بشر حقوق
- ۱۰۶ ..... په اسلام کې مدنی او اقتصادی حقوق
- ۱۰۹ ..... اقتصادی حقوق
- ۱۱۶ ..... د انتقام په پرته عفو
- ۱۲۰ ..... د انتقام په مقابل کې د عفو په باره کې نبوی سیرت
- ۱۲۴ ..... امنیت مصئونیت راولی
- ۱۳۲ ..... پای

سرليک

د سولې په نامه کتاب د اسلام د مقدس دين له نظره لومړنۍ خپرنيز، تحقيقي اثر ده چې د سولې او پيوستون لپاره د همکارۍ د ټولنې له خوا چاپ شوی. دا کتاب د دوو نومياليو او مشهورو ديني عالمانو د هلو ځلو نتيجه ده چې په دوو ملي ژبو، پښتو او دري خپور شويدي. د يادونې وړ ده چې دا کتاب مخکې له دې چې چاپ شي د يو دري ورځنۍ ورکشاپ په لړ کې د افغاني پوهانو له خوا تر غور او څيړنې لاندې ونيول شو او هر اړخيز بحثونه پري ترسره شول او د قبول وړ وگرځيد.

د دې کتاب په رابطه له مختلفو باوري منابعو څخه گټه اخيستل شوی ده، دا کتاب مونږ ته دا رانښې چې د اسلام دين په دوامداره او پرله پسې توگه د لاندو حل او د سولې کولو لارښونه کوي. په بل عبارت له دغه تحقيقي اثر څخه ثابتيږي چې د اسلام مبارک دين د سولې او برابري دين دي چې د هر ډول قهر او غصې په کنترول ټينگار کوي. د اسلام دين خپل پيروان سولې، مينې، رښتينولې او ورورگلوۍ ته رابولي. که د اسلام د دين بنسټ او اساس ته نظر وشي په ښکاره توگه به دا معلومه شي چې د اسلام دين د سولې او عدالت پر ستونو ولاړ دي. له بده مرغه په دې هکله د مسلمانانو غرضي تبليغات او ځيني عملونه د اسلام د احکامو څخه توپير او مخالفت لري.

د اسلام پاک دين نه يواځې دا چې خپلو پيروانو ته د سولې لارښوونه کوي بلکې امر کوي چې د نورو اديانو له پيروانو سره هم په سوله او صميميت کې گزاره وکړي.

لکه څنگه چې د راشده خليفه گانو په وخت کې اسلام د لويو ولسي نظامونو په جمله کې حسابيده په دغه دوره کې اسلام د ولسواکۍ نظام واقعي ښکارندوی ؤ چې د

II

یونان د وخت ولسوالۍ ټولنیز عدالت، د عربو، عجمو، تور او سپین، غلام او آزاد، ناتوان او توانمند ترمنځ د اسلامي اساساتو مطابق په سوله ایزه توګه تطبیقیده. خوله بده مرغه هغه په ولسی ستنو ولاړ اسلامي نظام چې د راشده خلیفه ګانو په وخت کې موجود وو. دامویانو په (۹۰) کلنه دوره او وروسته بیا د عباسیانو په دوره کې په اصلی حالت پاتې نه شو او له خپل مسیر څخه واوښت، چارواکو له اسلامي اساساتو او له سوله ایزو اصولو څخه ډیره لږه ګټه اخیستله او ددی پرځای یې خپلو هدفونو او غرضونو ته د رسیدو په خاطر د دکتاتوری نظامونو د لارو، چارو او طریقو څخه کار واخیست. دا ښکاره او روښانه ده چې داسی عملونه د وخت د یوزمامدار کارو په داسی حال کې چې اسلام پخپله د بلنې، سولې او ولسواکۍ لار او طریقه ده.

د سولې او پیوستون له پاره د همکارۍ ټولنه هیله منده ده چې د دغه څیړنیز اثر په لوستلو سره به د سوله ایزو ارمانونو په تطبیق کې مثبت پرمختګ رامنځ ته شی او د خلکو د ذهنیتونو په روښانه کولو کې به مؤثر او ګټور ثابت شي او د قهر آمیزه پېښو په مقابل کې به مثبت بدلون راشي.

مونږ هیله مند یو چې دغه باارزښته کتاب به د داسی یوې ټولنې د جوړیدو په لاره کې چې د تبعیض، تعصب، بېلوالی او توپیر څخه خلاصه وي رغنده او په زړه پورې کردار ترسره کړای شي.

په ډیر درناوي

د سولې او پیوستون له پاره د همکارۍ ټولنه

الف

مراجع

په دغه کتاب «سوله د اسلام له نظره» کی له دغولاندي ماخذ ونه څخه استفاده شوی ده.

۱- قران کریم

تفاسیر:

متونی	مصنف	
۶۷۱ هـ	امام محمد بن احمد قرطبی	۲- تفسیر قرطبی
۴۵۰ هـ	امام ابوالحسن علی بن حبیب ماوردی	۳- تفسیر ماوردی
۵۴۶ هـ	امام عبدالحق بن غالب بن عطیه اندلسی	۴- تفسیر المحرر الوجیز
۷۷۴ هـ	حافظ عماد الدین اسماعیل بن عمرو بن کثیر	۵- تفسیر ابن کثیر
۱۳۳۹ هـ	علامه محمود الحسن دیوبندی	۶- تفسیر موضع الفرقان
۵۳۸ هـ	علامه طبرسی - فضل بن حسن	۷- تفسیر مجمع البیان
۱۳۹۶ هـ - ۱۹۷۶ هـ	مولانا مفتی محمد شفیع	۸- تفسیر معارف القرآن
۳۷۰ هـ	علامه احمد بن علی رازی جصاص	۹- تفسیر جصاص
۱۳۹۹ هـ	مولانا سید ابوالاعلی مودودی	۱۰- تفسیر تفهیم القرآن
۱۳۶۲ هـ	حکیم الامه مولانا اشرف علی تھانوی	۱۱- تفسیر بیان القرآن
۹۷۷ هـ	علامه محمد شربینی الخطیب	۱۲- تفسیر سراج المنیر
۷۰۱ هـ	امام عبداللہ بن احمد نسفی	۱۳- تفسیر مدارک
۱۲۷۰ هـ	شہاب الدین سید محمد الوسی مفتی بغداد	۱۴- تفسیر روح المعانی
۶۰۶ هـ	علامه شیخ محمد بن عمر رازی	۱۵- تفسیر کبیر
	محمد علی صابونی	۱۶- تفسیر صفوة التفاسیر

آحادیث:

۲۵۶ هـ	امام ابی عبداللہ محمد بن اسماعیل بخاری	۱۷- صحیح بخاری
۲۶۱ هـ	امام مسلم بن حجاج قشیری نیشاپوری	۱۸- صحیح مسلم
۲۷۵ هـ	امام ابوداود سلیمان بن اشعث	۱۹- سنن ابی داود
۲۷۹ هـ	امام محمد بن عیسی ترمذی	۲۰- جامع ترمذی

ب

۳۸۵ھ	امام علی بن عمر دارقطنی	۲۱- سنن دارقطنی
	شیخ ولی الدین تبریزی	۲۲- مشکوٰۃ
	امام سید شریف رضی	۲۳- تهج البلاغه
۱۲۵۰ھ	امام شوکانی محمد بن علی	۲۴- نیل الأوطار
۱۱۸۲ھ	امام محمد بن اسماعیل الامیر الیمنی الصنعانی	۲۵- سبل السلام
۱۵۲ھ	امام حافظ احمد بن حجر عسقلانی	۲۶- فتح الباری
۱۰۵۲ھ	شیخ عبدالحق دهلوی	۲۷- اشعة اللمعات
	علامه ابی طیب محمد شمس الحق عظیم آبادی	۲۸- عون المعبود
۱۳۵۲ھ	شاہ انور شاہ کشمیری بن سید محمد معظم	۲۹- فیض الباری
۱۹۲۴ھ	شیخ منصور علی ناصف	۳۰- غایۃ المأمول

فقہ:

۱۸۳ھ	امام او قاضی یعقوب بن ابراہیم	۳۱- کتاب الخراج لابی یوسف
۲۲۴ھ	حافظ او عظیم امام ابی عبید قاسم بن سلام	۳۲- کتاب الاموال لابی عبید
۵۹۳ھ	علی بن ابی بکر فرغانی مرغینانی	۳۳- ہدایہ
۶۲۰ھ	علامہ موفق الدین عبد اللہ بن احمد ابن قدامہ مقدسی	۳۴- المغنی لابن قدامہ
۱۸۰ھ	امام محمد بن حسن بن فرقد شیبانی	۳۵- شرح السیر الکبیر
۸۹۲ھ	شیخ الاسلام محمد بن اسرائیل	۳۶- جامع الفصولین
	امام علاء الدین ابی الحسن طرابلسی	۳۷- معین الحکام
	امام خمینی	۳۸- زبدۃ الاحکام
	امام خمینی	۳۹- تحریر الوسیلہ
	علامہ یوسف قرضاوی	۴۰- الحلال والحرام
۲۸۷ھ	امام ضحاک شیبانی	۴۱- کتاب الدیات
	وہبہ زحلی	۴۲- الفقہ الاسلامی وادلتہ
۳۷۳ھ	امام ابولیت سمرقندی	۴۳- توضیح المسائل

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سرريزه

«الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسوله محمد وعلى آله واصحابه ومن دعا
بدعوته الى يوم الدين.»

وبعد:

د اسلام مقدس دين يواځينې هغه دين دی چې د نورو اديانوپه نسبت زيات د انسان ژوند ته احترام لري او د دې خبرې ښکاره دليل دادی چې الله تعالی په ناحقه سره د يو انسان ژوند ختمول د ټول انسانيت قتل او ختمول گڼلی دی لکه چې په قرآن کریم کې الله تعالی فرمایلي دي:

«مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا.» (۱)

ترجمه: هغه څوک چې ووژني يو نفس بې له عوض د بل نفس نه يا بې له فساد په ځمکه کې نو گواکې ټول خلک يې وژلي دي او هر چا چې ژوندي کړ دغه يو نفس نو گواکې ټول نفس يې ژوندي کړي دي.

او د دې حکمت دادی چې الله تعالی انسان په ځمکه کې د کومو لویو مقصدونو له پاره پيدا کړی دی چې د ځمکې عمران هم پکې دی او بيا يې د ځمکې واک ورته ورکړی دی په خپل منځي جگړو سره له منځه درومی، تمدن او اجتماعيت تحقق نه مومي. همدا سبب دی چې د اسلام مقدس دين اسلامي امت ته په خپل منځي روغي جوړی، سولې او سلامتي

حکم کړی دی، ځکه چې د اسلام د کلیمې معنا امن او سلامتیا ده. مگر له بده مرغه په پنځمه هجري پېړۍ کې کله چې په اسلامي امت کې یو شمیر داسې وگړو تبارز وکړ چې دخپلو شخصي اغراضو، مادي او سیاسي مقاصدو د ترلاسه کولو حرص او مینې د اسلام د سولې، امن، اجتماعي عدالت، خپل منځي ایشار او قرباني له زرینو هدایا توڅخه لرې کړل، چې تر اوسه پورې په اسلامي امت کې دغه بدمرغي دوام لري چې نه یوازې دا چې د اسلامي امت تمدن، عمران، سوکالي او هوساینه یې تالترغه کړې دي؛ بلکې د غیر اسلامي امتونو د مغرضو وگړو له پاره یې هم له اسلامي سوله پالو اصولو څخه په لرې کیدو د ازمنه برابره کړې ده چې پر اسلام د نه پوهیدلو او د دغو بې لارې شویو مسلمانانو د اعمالو په لیدلو سره پر اسلام تنقیدونه وکړي. سره له دې چې په تیرو لسو پېړیو کې د اسلامي امت مصلحینو په بشپړه توګه د سولې او امن د پلې کولو په تکل دخپل وس په انډول دعوت چلولی او هلی ځلی یې کړې دي چې په زړه پورې نتیجه یې ورکړې ده، او د امت د پرګنو برم او سکون یې ورته راستون کړې دي، او تر اوسه پورې دغه لږې روانه ده او روانه به وي، دا ځکه چې په هر عصر کې ځینې وګړي د نفس او شیطان په لسه په ځینې ولسونو کې دخپل ولس د سوله نیز ژوند په لاره کې خنډ واقع کيږي چې نیږدې مثال یې زموږ د ګران هیواد افغانستان روان غمیز حالت دی چې دادی دخپلو سلفو مصلحینو په اتباع سره دغه اثر د سولې او امن دارزښت په بیان کې د اسلامي مسئولیت په احساس کولو لیکلی شی الله تعالی دې وکړي چې اغیزمن وګرځيږي او زموږ د غم خپلې ملت تالا شوې سوله او امن بیرته راوګرځيږي.

آمین

استاذ زاهدی احمدزی او عبدالواحد نهضت فراهی

سوله د اسلام له نظره

لفظي تعريف:

صلح عربي كلمه ده او په عربي ژبې دود كې صلح په يوو لسو معناو سره راغلي لكه چي امام راغب اصفهاني او نورو عربي ژبدو د پوهانو ويلي دي، او هغه معنا وي يې په لنډيز سره په لاندې كړبنو كي بيانولي شي:

الف: د منفعت او گټې په معنا.

ب: دور تيا او مناسب والي په معنا.

ج: د بڼه والي په معنا سره.

د: د استعداد په معنا.

ه: د جوړښت په معنا. يعنې چي په يوشې يا يو چا كي نيمگړتياوي هغه ورڅخه لري كړاي شي او بشپړ كړاي شي.

و: د نېكي او ښيگړي كولو په معنا. يعنې نيك عمل كول

ز: د نعمت په معنا:

ي: د اتفاق او پخلاكيډو په معنا:

ا-ي: د اوربند او جنگ منعه كولو په معنا.

اصطلاحی تعريف:

د صلح د اصطلاحی تعريف په باره كي فقهاؤ مختلف اقوال څرگند كړي دي، دا ځكه چي د صلح مختلف موارد دي، لكه په اقتصادي معاملاتو كي صلح، په ازدواجي معاملاتو

کې دمیره او میرمن ترمنځ صلح، دجگړه مارو خواؤ ترمنځ صلح او داسې نور چې دهریو مورد له پاره صلح ځانگړې تعریف لری، خودلته له دی امله چې په جنگی صلح بحث کولی شی او دجنگ او صلح د موضوع د مختلفو اړخونو بیان دی یوازی دجنگی صلح اصطلاحی تعریف وړاندې کولی شی چې محدثینو، مفسرینو، فقهاؤ او عربی لغت پوهانو کړی دی او هغه دادی:

الصلح: هو رفع الحرب والمخاصمات على شروط تعرف بشروط الصلح، او هو عقد يرفع النزاع. (۱)

ترجمه: صلح په شرعی اصطلاح کې دجنگ بندول او شخړو لری کول او دا اختلافاتو ختمول دی، پرهغو شرطونو سره چې دصلح د شرطونو په نوم سره یادولی شی، یا په بل عبارت: صلح هغه تړون ته ویل کیږی چې جنگ، شخړه او نزاع پری ختمیږی، برابره خبره ده که نزاع لفظی وی او که وسلواله وی.

دصلح دغه اصطلاحی تعریف خورا زیات جامع دی، ځکه چې پدغه تعریف سره هر ډول صلح، معاملاتی وی، که محاربوی او که ازدواجی وی ټولی پکی رادرومی. دغه راز محاربوی هر ډول صلح هم پکی راځی، برابره خبره ده که دمسلمانانو او کفارو ترمنځ وی او که دکومی اسلامی ډلگۍ او دهغوی دمسلمان حاکم ترمنځ وی، او که ددوه مسلمانو ډلگيو یا ملیتونو ترمنځ وی، حقوقی وی، که سیاسی وی او که جغرافیوی دغه گردی صلح احتوا کوی، او پکی رانغاړی یې. دصلح شرعی حکم:

په اسلامي شریعت کې هر ډول صلح کول او خپل منځي شخړې ختمول روا دي خو پدی شرط چې حلال پکی حرام نه کړای شی او حرام پکی حلال نه کړای شی. یعنی په سوله کې اسلامی حدود په نظر کې ونیولی شی او دغیر شرعی اعمالو او اقوالو په ارتکاب سوله

ونه کړای شی، ځکه چې دغه ډول سوله کول په اسلامي شریعت کې ممنوع او ناروا ده لکه چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي:

عن عمرو بن عوف المزني رضي الله تعالى عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال:
«الصلح جائز بين المسلمين إلا صلحاً حرمَ حلالاً أو أحلَّ حراماً» (۱)
 رواه ابوداود وابن ماجه والترمذي

ترجمه: له عمرو بن عوف مزني رضي الله عنه څخه روايت شوی دی چې په تحقيق سره رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي: د مسلمانانو ترمنځ سوله کول روا دی، مگر داسې صلح روانه ده چې شرعي حلال شيان حرام وگرځوي او يا حرام شيان حلال وگرځوي. او په مسلمانانو باندې پرهغو شرطونو باندې التزام واجب، او عملي کول يې پري لازم دی چې دسولي د تړون په مهال کې پري کيښودل شوی وي مگر دداسې سوله نيز شرط قبلول او عملي کول پري لازم نه دی چې حلال حرام وگرځوي او يا حرام حلال وگرځوي.

دا حديث امام ابوداود په خپل سنن کې او امام ابن ماجه په خپل سنن کې او امام ترمذي په خپل جامع کې تخریج او روايت کړی دی.

امام شوکانی رحمه الله علیه د پورتنی حديث په شرح کې ليکلی دی:

قوله «الصلح جائز» ظاهر هذه العبارة العموم، فيشمل كل صلح الا ما استثني؛ والى العموم ذهب ابو حنيفة ومالك واحمد والجمهور. (۲)

ترجمه: د حديث دا جمله چې صلح په اسلامي شریعت کې روا ده، پردې باندې دلالت کوي چې هر ډول سوله روا ده پرته له داسې صلح څخه چې له مشروعيت څخه مستثنی شوی وي، امام ابو حنيفه (رح)، امام مالک (رح)، امام احمد بن حنبل (رح) او جمهور و فقهاؤ هم ويلي دي چې نظر په دغه پورتنی حديث هر ډول صلح روا ده، خو چې له شرعي نصوصو

۱- سبل السلام ج ۳ ص ۸۸۳، نیل الاوطار ج ۵ ص ۲۸۶، طبع مصر مصطفى بابی

۲- نیل الاوطار ج ۵ ص ۲۸۷، عون المعبود ج ۹ ص ۴۰۷، بيروت دار الفکر

څخه خلاف نه وی.

د صلح ډولونه

په اسلامی شریعت کې په مجموعی توګه سوله په شپږ ډوله ده لکه چې حافظ ابن حجر عسقلانی (متوفی ۸۵۲ هـ ۱۴۷۳ م) په خپل کتاب فتح الباری شرح صحیح البخاری کتاب الصلح کې ویلي دي:

والصلح اقسام: ۱- صلح المسلم مع الکافر، ۲- والصلح بين الزوجين، ۳- والصلح بين الفئته الباغية والعادلة، ۴- والصلح بين المتغاضبين، ۵- والصلح فى الجراح کالغفو على مال، ۶- والصلح لقطع الخصومة اذا وقعت المزاخمة اما فى الاملاک أو فى المشتركات کالشوارع. (۱)

ترجمه: او صلح په ډیرو ډولونو ده، لکه صلح د مسلمان له کافر سره، دویم دمپړه او میرمن ترمنځ سوله کول، دریم: د باغی او نیاومنی ډلو ترمنځ سوله کول، څلورم: د دوه مروړو ترمنځ د پخلاينی روغه کول، پنځم: په خپل منځی جنگ کې د ټپي شویو د ځخمنو سوله کول او هغه داسې چې د ټپي شوی له پاره پر ټپي کوونکي باندې د دیت په توګه پر مال کېښودلو سوله وکړای شي، شپږم: د دوه برخمنو او څوکسانو چې په املاک کې سره شریک وي لکه لپاره او داسې نور او بیا دهغو په منځ کې اختلاف سره پیدا شي او یو ډبل په مخه کې خنډ واقع کېږي او نه یې پریرې چې ګټه ورڅخه واخلي بیا د دوی ترمنځ دریم ګړی روغه جوړه سره وکړي.

د سولې دغه شپږ واړه ډولونه الله تعالی په قرآن کریم کې بیان کړي دي چې ځینې ډولونه یې په ځانګړي توګه ذکر کړي دي دا ځکه چې د صلح دغه ډولونه ډیر مهم دي، او اهمیت یې د متعددې والي په وجه دي، یعنی دا اختلاف او جنگ تداوم چې زیانونه یې ټولنی ته متعدی کېږي او ټولنه ورڅخه زیانمنه کېږي پداسې حال کې چې صلح یې نه یوازې دا چې جګړه مارو اړخونو ته ګټه رسوي بلکې ټولنی ته یې هم ګټه رسیږي نو ځکه الله تعالی په

ځانگړی توگه ذکر کړی دی، او یو شمیر نور سوله نيز ډولونه يې عام او ضمنی بیان کړی دی چې بیا فقهاؤ د اجتهاد په ذریعه په تفصیل سره بیان کړی دی، زه غواړم دلته قرآن کریم په رڼا کې په قرآن کریم کې دسولی ذکر شوی ډولونه هر یو بیلایل په تفصیل سره ذکر کړم خو دسولی مینه وال په اسانتیا سره دهغوی په شرعی ارزښت پوه شی، او هم په شرعی توگه دسولی د اړتیا ضروری مراتب وپيژنی:

لومړۍ - د مسلمانانو او کفارو ترمنځ سوله:

له غیر اسلامی ځواکونو او کفارو سره دصلح په باره کې الله تعالی په قرآن کریم کې مومنانو ته داسې لارښونه او حکم کړی دی او ورته فرمایلی يې دی:

«وَأَنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْتَنَحْ لَهَا وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ وَإِنْ يَرِيدُوا أَنْ يَخَذَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي آتَاكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ.» (۱)

ترجمه: او که چیرې کفار صلی او روغی ته میل وکړی نو ته هم (دهغوی دسولی وړاندیز و منه او) صلی ته میل وکړه او پر الله تعالی باندې توکل وکړه، بېشکه چې الله تعالی هم دی ښه اوریدونکی دتولو اقولو دی او پر تولو احوالو باندې پوه او ښه عالم دی. او که دوی یعنی سوله کوونکي کفار اراده وکړي چې تاته دوکه او فریب درکړي په دغه روغه کې نو بېشکه تاته الله تعالی کافی دی. همدې هغه ذات دی چې تاته يې قوت درکړي په خپل مدد سره او په مومنانو سره.

شیخ الهند علامه محمود الحسن دیوبندی په خپل تفسیر موضح الفرقان کې ددغو مبارکو آیاتونو په تفسیر کې ویلي دي:

په اسلام کې فی سبیل الله جهاد په ځمکه کې دفساد او فتنې دختمولو او دسوله نيز ډاډمن ژوند دتیرولو او دکلمة الله داعلاء له پاره فرض کړای شوی دی، نو که چیرې دغه عالی مقاصد له وینې تویولو څخه پرته حاصل شي نو بیا خو دوی تویولو ته هیڅ حاجت نشته. که چیرې داسلام مخالفین د روغې کولو وړاندیز وکړي تاسې يې هم ورسره قبول

کړی، او که هغوی د صلح په پرده کې غواړي چې مؤمنان تیرباسي او د هغوی له پلوه د چلولو احتمال وی نو بیا هم تاسی هیڅ پروا مه کوئ او سوله ورسره وکړی؛ الله تعالی د مؤمنانو ملگری دی د کفارو هر ډول سوله د بنسټه پلانونه به شنډ کړي او تاسی به په خپل نصرت سره پری بریالی کړی. (۱)

دغه راز د جعفری مذهب نامتو مفسر علامه طبرسی «ابوعلی فضل بن حسن» متوفی ۵۴۸ هـ په خپل موثق تفسیر مجمع البیان فی تفسیر القرآن کی د دغه مبارک آیت په تفسیر کی ویلی دی:

«وَأَنْ يُرِيدُوا أَنْ يُخَدَعُوا» معناه وان یرد الذین یطلبون منک الصلح ای یخدعوک فی الصلح بان یقصدوا بالتماس الصلح دفع اصحابک والكف عن القتال حتی یقروا فیهدأوکم بالقتال من غیر استعداد منکم «فَإِنْ حَسِبْتَ اللَّهَ» ای فان الذی یتولی کفایتک الله «هُوَ الَّذِي آتَاكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ». (۲)

ترجمه: یعنی د دغه آیت معنا دا ده چی که هغه څوک چی له تاخه د سولی غوښتنه کوی او دوی غواړی په صلح کی له تاسره دوکه وکړی او هغه داسی چی د سولی په وړاندیز سره ستا ملگری له تاخه او له جنگ کولو واوروی او منعه یې کړی تردی چی دوی ځانونه پیاوړی او ځواکمن کړی او بیا له تاسی سره په جنگ کولو برید وکړی. پداسی حال کی چی تاسی جنگ ته ځانونه چمتو کړی نه وی. نو ته هیڅ پروا مه کوه، که په جنگ کی ستا له ملگریا خخه څوک واوروی نو الله تعالی تالره بس والی کوی ځکه الله تعالی هغه ذات دی چی په خپله مرسته یې ستا کروړلتیا کړی ده. او ستا پر دښمنانو باندې په مؤمنانو سره ستا نصرت کوی.

او همدارنگه له کفارو سره د سولی په باره کی یې په بل آیت کی داسی فرمایلی دی:

«فَإِنْ اعْتَرَفْتُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَالْقَوَا إِلَيْكُمْ السَّلَامُ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا».

(النساء، سورت ۹۰، نوبه آیت ۵، سپاره ۴ سورت)

۱- موضح الفرقان «کابلی تفسیر» لومړی ټوک ۱۰۳۱ مخ دمکی مکرمی چاپ

۲- تفسیر مجمع البیان، ج ۳، ص ۵۵۶، د تهران چاپ مکتبه علمیه اسلامیه

ترجمه: نوکه څنگ وکړی دوی له تاسی څخه پس دوی له تاسی سره جنگ ونه کړ او دوی تاسی ته روغه دروړاندی کړه نو نه ده گرځولی الله تعالی تاسی ته پر دوی باندی هیڅ لاره. د جنگ کولو بلکې تاسی هم دهغوی دصلحی وړاندیز قبول کړی او سوله ورسره وکړی.

احکام: تفسیر پوهانو او فقهاؤ له کفارو سره دصلحی کولو په باره کی یو شمیر شرعی احکام بیان کړی دی چی دصلحی دشرطونو په نوم یې نومولی دی چی د موضوع درو بنانه کولو په خاطر دلته دیو څو نامتو مفسرینو او څو مشهورو فقهاو متفقہ اقوال دغونۍ په توگه وړاندی کوم:

د مفسرینو له جملی څخه امام ماوردی (متوفی ۴۵۰ هـ کال) په خپل تفسیر النکت والعیون کی، امام عطیه اندلسی (متوفی ۵۴۶ هـ کال) په خپل تفسیر محرر الوجیز کی، امام قرطبی (متوفی ۶۷۱ هـ کال) په خپل تفسیر احکام القرآن کی، حافظ ابن کثیر (متوفی ۷۴۷ هـ کال) په خپل تفسیر کی او د هندوستان نامتو عالم او داورنگ زیب عالمگیر استاذ ملا احمد جیون (متوفی ۱۱۳۰ هـ کال) په خپل تفسیر احمدیه کی په سرسری اختلاف او توجیهاو سره د انفال دسورة دصلحی تفسیرونه کړی دی چی نچور او خلاصه یې په لاندی کرښو کی وړاندی کولی شی:

له دغه مبارک آیت څخه دا ثابتیږی چی مسلمانانو ته له کافرانو سره صلحه رواده، په همدی اساس رسول الله صلی الله علیه وسلم له کفارو سره صلحه کړی ده او څو ځلی یې له مختلفو قوی ملتونو سره لکه نصرانیانو، دمکی مشرکانو او یهودیانو سره یې صلحی کړی دی. د مثال په ډول دلته یو څو غونۍ وړاندی کولی شی.

۱- د مدېنی منوری صلح د نبوی هجرت په پنځم کال له ۶۲۶ م کال سره سم د احزاب له غزا څخه دمخه د مدینې منوری دیهودیانو د بنو نضیر او بنو قریظه له قبیلو سره صلحه وکړه چی بیا دهغوی له پلوه ماته شوه.

۲- د نبوی هجرت په شپږم ۶۲۷ م کال دمکی له مشرکانو سره تاریخی صلحه چی په حدیبیه نومی سیمه کی مکې ته خیرمه شوی وه. چی د دغی صلح شرطونه

د حدیبیه د صلح د تړون مادې

هغه شرطونه او مادې چې د حدیبیه د صلح په تړون کې د جانیینو په اتفاق سره کیښودل شوي وو په لاندې ډول دي:

• **لومړۍ ماده:** ای الله ستا په نوم!

دویمه ماده: دا تړون د محمد بن عبدالله «صلی الله علیه وسلم» او سهیل بن عمرو ترمنځ وکړای شو.

درېمه ماده: دوی دواړو پردي باندې صلح وکړه چې لس کلونه به د دواړو پلویانو ترمنځ جنگ بندی وي، او په دغه موده کې به خلک په امن اوسېږي او یو له بل څخه به لری ګرځيږي.

څلورمه ماده: څلورم دا چې که د محمد له ملګرو څخه کوم څوک د حج یا عمرې اداء کولو یا د تجارت له پاره مکې ته راشي، د هغه سر او مال به په امن وي. او که د قریشو کوم څوک په دغه موده کې د سوداګرۍ له پاره مصر یا شام ته د مدینې له لارې تیريږي د هغه مال او سر ته به امن حاصل وي.

پنځمه ماده: پنځم دا چې که چیرې له قریشو څخه کوم شخص د خپل «پالونکي» له اجازت څخه پرته محمد (ص) ته لاړ شي «مسلمان شي» نو هغه به دې هغوی ته بیرته سپاري اوړ که د محمد (ص) له ملګرو څخه کوم شخص قریشوته ورشي «مرتد شي» هغه به بیرته ده محمد (ص) ته ن سپاري.

شپږمه ماده: شپږم دا چې له دغه تړون څخه وروسته به تر ټاکلي مودې پورې زمونږ ترمنځ غدر او خیانت نه وي، او نه به په پټه سره یو د بل په خلاف له بل چا سره مرسته کولی شي او نه به په ښکاره د دغه تړون په خلاف ټګي کولی شي.

اوومه ماده: اووم دا چې که له عربو قبائلو څخه کوم قبائل پدغه تړون کې له هر چا سره ځان ملګري کوي داسې کولی شي که له محمد (ص) سره ملګرتیا کوي کولی شي او که له قریشو سره په تړون کې ځان شاملوي هم داسې کولی شي.

«په هماغه مجلس کې د خزاعه قبائلو خپله ملګرتیا له محمد (ص) سره اعلان کړه او ښویکړ خپله ملګرتیا له قریشو سره اعلان کړه چې بیا دواړه په تړون کې ذکر شول»

اتمه ماده: اتم دا چې ته به سر کال مکې ته نه داخلېږي او له همدې ځایه به بیرته مدینې ته ستنېږي، او په راتلونکي «۷هـ» کال کې به مونږ له مکې څخه خارج شو، ته او ستا ملګري به

مکي ته داخل شي صرف دری شپي دری ورځي به پکي اوسېږي. له تاسي سره به یوازي توري وی هغه هم په تیکو کی دننه، او له تورو څخه پرته به بل هیڅ ډول وسله له ځانونو سره نه روارې.

نهمه ماده: نهم دا چی سړ کال به ستاسی د قربانی څاروی هماغلته وی په کوم ځای کی چی مونږ ولیدل «یعنی حدیبیه کی» او همدلته به ذبح کولی شی او د ذبحه کولو له پاره به مونږ «مکی» ته رالیږلی نه شی. او په صراحت کی به زمونږ او ستاسی حقوق سره برابر وی. (۱)

د محمد (ص) مهر

د سهیل بن عمرو مهر

د تړون لیکونکی: علی بن ابی طالب (رض)

د قریشو شاهدان

مسلمان شاهدان: ابوبکر، عمر، عبدالرحمن

عروه بن مسعود ثقفی، مکرز بن

بن عوف، عبدالله بن سهیل بن عمرو، سعد

حفص او د هغو ملگری.

بن ابی وقاص، محمد بن مسلمه، ابو عبیده

بن الجراح

(۱) مراجع: دغه شرطونه او مادی له هغو احادیثو څخه ما راغونډی کړی دی چی د حدیبیه د صلح په باره کی مروی دی او دغه لاندی مأخذونه ما پسی کتلی دی.

صحیح بخاری، ج ۳، ص ۱۶۸، کتاب الصلح، د ریاض چاپ

صحیح مسلم، ج ۳، کتاب الجهاد والسير، ص ۱۴۰۹-۱۴۱۱، د ریاض چاپ، باب صلح الحدیبیه فی الحدیبیه

سنن ابی داود، ج ۲، کتاب الجهاد، باب فی صلح العدو، ص ۲۱۴، د لاهور چاپ

زاد المعاد، ج ۳، ص ۲۹۲، فصل فی قصة الحدیبیه، لابن القيم.

السیرة النبویه، لابن هشام، ج ۳۴، ص ۳۳۲، د ایران د قم چاپ، ۱۳۶۸ هـ

تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۵-۳۶، غزاة الحدیبیه، طبع بیروت، ۱۴۱۹ هـ-۱۹۹۹ م

کتاب الاموال لابی عبید، ۴۴۱-۴۴۴

فتوح البلدان، ص ۳۶، بلاذری

کتاب الخراج، لابی یوسف، ص ۱۲۹

البدایه والنهایه، ج ۴، ص ۱۶۴-۱۷۷، غزوة الحدیبیه، د لاهور چاپ ۱۴۰۴ هـ-۱۹۸۴ م

الکامل فی التاریخ، لابن اثیر، ج ۱، ص ۵۸۲-۵۹۰، ذکر عمرة الحدیبیه

الطبقات الکبری، لابن سعد، ج ۱، جزء ۲، ص ۲۹۷-۳۰۲، بیروت-لبنان

تاریخ الحمیس للذیابکری، ج ۲، ص ۲۳

داسی بیان کړای شوی دی.

۳- د نبوی هجرت په اووم ۶۲۸م کال په خیبر کی د خیبر له یهودیانو سره د خیبر له فتحی څخه وروسته صلحه کول.

۴- د نبوی هجرت په لسمه ۶۳۱م کال د یمن د نجران له نصرانیانو سره تاریخی صلح چی په مدینه منوره کی په نبوی جومات کی د صلحی تړون ورسره لاس لیک شوی ؤ.

نو نظر پر دغو دلیلونو او شواهدو د اسلامی امت حاکمانو ته شرعاً رواده چی که چیری د اسلامی امت بنیګره او مصلحت پکی وی چی له کفارو سره صلحه وکړی، برابره خبره ده که د جنگ په دوران کی وی او که له جنگ څخه دمخه وی او که له جنگ څخه وروسته وی. که وړیاوی لکه د حدیبیه صلحه چی هیڅ مال له یو پلوه هم پکی نه وی او که په مال سره وی لکه چی د خیبر په یهودیانو او د نجران په نصرانیانو رسول الله صلی الله علیه وسلم کینښودلی و چی هر کال به یې اسلامی حکومت ته ورکوی. دغه راز که چیری د مسلمانانو د سر، مال، دین او ناموس خطر وی او کفار په صلحه کی دا ورسره شرط کړی چی اسلامی حکومت به کفری حکومت ته دومره دومره ټاکلی مال ورکوی نو د ځینو مفسرینو او فقهی امامانو په نزد د اهم روادی څکه چی په (۵) هجری کال کی د احزاب په غزا کی رسول الله صلی الله علیه وسلم د غطفان د قبیلو له مشرانو عیینه بن حصن الفزاری او حارث بن عوف المری سره یو تړون لاس لیک کړ چی دوی دواړو ته به سیر کال د مدینې د خرماؤ دریمه برخه ورکړی پدی شرط چی دوی به ټول غطفانیان له جنگ څخه ویاسی او خپلو کورونو ته به

ځی او هم به د مشرکانو په لښکر کی اختلاف پیدا کوی.

هغوی ورسره ومنله مگر کله چی رسول الله صلی الله علیه وسلم د انصارو له مشرانو، سعد بن معاذ، سعد بن عباد و او اسعد بن زرارۍ سره مشوره وکړه هغوی ورسره قبوله نه کړه، او هغه تړون لغو شو. او ځینو نورو ویلی دی چی دغه ډول صلحه روانه ده ځکه چی پدی کی د مسلمانانو سپکاوی او توهین دی. (۱)

دغه راز د شیعه مذهب امام او مفسر علامه طبرسی د دغه آیت په تفسیر کی ویلی دی: یعنی که چیری دوی له تاسی سره له جنگ کولو څخه په ډډه شی او له تاسی سره د سولی تړون وکړی. نو تاسی ته روانه ده چی د دوی پر ځانونو «د دوی په وژلو سره» او د دوی په مالونو تیری وکړی. (۲)

شرطونه: د اسلامی امت فقهاؤ، ویلی دی: له کفارو سره له جنگ څخه دمخه هم سوله کول رواده، د جنگ په دوران کی هم ورسره روا ده او له جنگ څخه وروسته هم ورسره روا ده، ځکه چی دغه دری وار د ډوله صلحی رسول الله صلی الله علیه وسلم کړی دی. مگر له

۱- تفسیر قرطبی، څلورم جلد اتم جز، ۲۵، ۲۶ مخونه د بیروت چاپ، دارالکتب العلمیه ۱۴۰۸ هـ ۱۹۸۸ م.

تفسیر ماوری دویم ټوک، ۳۳۰ مخ بیروت چاپ دارالکتب العلمیه

تفسیر محرر الوجیز دویم ټوک ۵۴۷-۵۴۸ مخونه، بیروت سنه ۱۴۱۳ هـ دارالکتب العلمیه

تفسیر ابن کثیر دویم ټوک ۴۰۱-۴۰۲ دریاض چاپ د چاپ تاریخ ۱۴۱۸ هـ-۱۹۹۷ م.

تفسیر احمدیه لومړی ټوک ۵۱۶-۵۱۷ مخونه، د لاهور چاپ اردو ترجمه

البدایه والنهایه پنځم ټوک ۵۵ مخ د لاهور چاپ مکتبه قدوسییه طبع ۱۴۰۴ هـ-۱۹۸۴ م.

۲- تفسیر مجمع البیان، ج ۲، ص ۸۸۲

کفارو سره صلحه کول په مطلق ډول او د تل له پاره روانه ده ځکه چې پداسی کولو سره د تل له پاره جهاد ختمیږي. او د اسلامي امت نورمادی او معنوی زیانونه ورپکې دي. له همدی کبله فقهاؤ ویلي دي له کفارو سره صلحه کول په مشروط ډول روا ده او هغه شرطونه چې په صلحه کې ضروري دي، او صلحه مشروع گرځوي په لاندی ډول فقهاو بیان کړي دي:

لومړی شرط - دصلحي موده په معلومه وي:

یعنی کله چې مسلمانان له کفارو سره صلحه کوي نو په تړون کې به دصلحي موده هرومرو معلوموي، یعنی دری کلونه، دوه کلونه لس کلونه، خوله لسو کلونو څخه دزیاتې مودې په ټاکلو کې دفقهاو اختلاف دی امام ابوحنیفه نعمان بن ثابت رضی الله عنه متوفی ۱۵۰هـ ۷۲۵م کال او امام احمد بن حنبل رضی الله عنه متوفی ۲۴۱هـ ۸۶۴م کال ویلي دي: چې که له کفارو سره دصلحي مودې تمديد او زیاتوالی دمسلمانانو په ګټه وي روا دی او نورو جمهورو فقهاؤ ویلي دي: له لسو کلونو څخه دسولی موده زیاتول روانه دي ځکه چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم دمکې له مشرکانو سره تر لسو کلونو پوري صلحه کړې وه. (۱)

دویم شرط :- چې دمسلمانانو په ګټه وي:

یعنی له کفارو سره صلحه کول پدی شرط روا ده چې دمسلمانانو ګټه او مصلحت پکې وي، برابر خبره ده که مالی منفعت پکې وي او که دینی مصلحت او ګټه ورپکې وي او که دواړه وي. په همدی اساس فقهاؤ داسی صلحه ناروا ګڼلي ده چې دکفارو ګټه او دمسلمانانو تاوان پکې وي. دمثال په ډول: پدی خاطر صلحه ورسره وکړي چې هغوی به مسلمانان شی، یا پدی خاطر چې هغوی به دمسلمانانو حکومت ته جزیه او مالی ټاکلی

۱- هدایه ج ۱ ص ۵۴۳ مجتبایی ډیلی چاپ دچاپ تاریخ سنه ۱۲۹۷هـ ۱۸۲۰م مصنف علی بن ابی بکر

فرغانی مرغینانی متوفی سنه ۵۹۳هـ ۱۱۱۶م

پنډ وركړی، يا پدی خاطر چی هغوی به داسلامی ملت دا حكامو التزام وكړی او يا داسی نور مصالح وړپکی وی لكه چی دحنفی فقهی نامتو سكالر او مجتهد فی المذهب علی بن ابی بكر فرغانی مرغینانی رحمة الله علیه په خپل كتاب هدایه کی ویلی دی:

«واذاری الامام أن یصالح اهل الحرب او فریقاً منهم وکان فی ذالک مصلحة للمسلمین فلا بأس به.» (۱)

ترجمه: که چیری دمسلمانانو حاکم پریکړه وکړی چی له جنگ کوونکو حریبانو سره یا دهغوی له کومی دلی سره سوله وکړی، او په دغه صلحه کی دمسلمانانو منفعت او گټه وی نو دغه ډول سوله کول شرعاً پروا نه لری او ورته روا ده چی صلحه ورسره وکړی.

دریم شرط - چی مسلمانان کمزوری وی:

یعنی که چیری مسلمانان کمزوری وی نو بیا ورته روا ده چی له کافرانو سره صلحه وکړی، برابره خبره ده که کمزوری یې دافرادو په لحاظ وی او که دجنگی وسائلو په لحاظ وی، مگر که مسلمانان په هر لحاظ قوی وی بیا نو صلحه کول ورته روانه ده لكه چی دحنفی فقهی دیو ملیون یو سل او یا زره «۱۰۰.۱۰۷» فقهی اجتهادی مسائلو لومړی تدوین کوونکی او دمجتهدینو ددویمی طبقی مخکښ امام محمد بن حسن بن فرقد شیبانی رحمة الله علیه (متوفی ۱۸۰هـ ۷۰۳م کال) په خپل مشهور کتاب السیر الکبیر کی دخپل رشید استاذ امام ابوحنیفه نعمان بن ثابت څخه روایت کړی دی چی ویلی یې دی:

۱- المغنی فتاوی ج ۱۳ ص ۱۵۵ دریاض چاپ، دچاپ تاریخ سنه ۱۴۱۷هـ ۱۹۹۷م دارعالم الکتب مصنف:

موفق الدین عبدالله بن أحمد ابن قدامه مقدسی متوفی سنه ۶۲۰هـ ۱۲۵۳م

۲- شرح السیر الکبیر ج ۵ ص ۱۶۸۹ دلاهور چاپ تاریخ سنه ۱۴۰۵هـ ۱۹۸۳م

«لَا يَنْفَعِي مَوَادِعَةَ أَهْلِ الشَّرْكِ إِذَا كَانَ بِالْمُسْلِمِينَ عَلَيْهِمْ قُوَّةٌ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ بِالْمُسْلِمِينَ قُوَّةٌ عَلَيْهِمْ فَلَا بَأْسَ بِالْمَوَادِعَةِ.» (۱)

ترجمه: له كفارو او مشرکینو سره صلحه او تړون روانه ده که چیری مسلمانان پیاوړی وی، او که چیری مسلمانان پیاوړی نه وی نو بیا د مسلمانانو امام او واکمن کولی شی چی د زمان او مکان له غوښتنو سره سم له کافرانو سره سوله وکړی. لکه چی الله جل جلاله فارمایي:

«لَا يَنْفَعُكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ ط إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ»
«إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَ ظَاهَرُوا عَلَى إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ ج وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ» (۲)

ترجمه: نه منعه کوی تاسی «ای مومنانو» الله له (دوستی د) هغو کسانو چی نه دی کړی جنگ له تاسی سره په (کارد) دین کی او نه ئی ایستلی یی تاسی له کورونو خپلو څخه (له دی نه) چی نیکی کوئ تاسی له دوی سره او چی عدل او انصاف کوئ تاسی له هغوی سره بیشکه چی الله خوښوی دوست لری انصاف کوونکی. بیشکه هم دا خبره ده چی منع کوی تاسی الله له «دوستی د» هغو کسانو څخه چی جنگ ئی کړی دی له تاسی سره په «کارد» دین کی او چه ایستلی ئی یی تاسی له کورونو د تاسی څخه او کومک مرستی «مدد» ئی کړی دی له دښمنانو ستاسی سره په ایستلو ستاسی کی له دی څخه چی دوستی کوئ تاسی له هغوی سره او هر هغه چی دوستی کوی له غوی سره دغه «خلق» هم دوی دی ظالمان گنهاران ورته روا ده چی اوربند ورسره وکړی.

۱- شرح السیر الکبیر ج ۵ ص ۱۶۸۹ د لاهور چاپ تاریخ سنه ۱۴۰۵ هـ ۱۹۸۳ م

۲- د الممتحنه سورة ۸-۱۹ آیاتونه ۲۸ سپاره ۶۰ سورة

خلوړم شرط - صلحه به حاکم یا دهغه نائب کوی:

له کفارو سره اوربند او صلحه به یوازې د مسلمانانو حاکم او امام کوی او یا به یې دهغه نائب کوی. په همدې اساس هر مجاهد او یا سرگروپ ته روانه ده چی د حاکم او امیر له اجازی پرته په خپل سر اوربند ورسره وکړی لکه چی حافظ ابن قدامه مقدسی په خپله فتاوی المغنی کی ویلی دی:

« ولا يجوز عقد الهدنة ولا الذمة الا من الامام او نائبه؛ لانه عقد مع جملة الکفار، وليس ذلك لغيره، ولانه يتعلق بنظر الامام وما يراه من المصلحة... فان هاد نهم غير الامام او نائبه لم يصح. » (۱)

ترجمه: دصلحی او اوربند تړون له حاکم او دهغه له مرستیال څخه پرته دبل چاله پاره روانه ده، او نه بل چاته دارواده چی کلابند کړی دښمن په خپلی ذمه واری سره تسلیم کړی او امان ورته ورکړی. ځکه چی دغه تړون له ټولو کفارو سره دی، او داله حاکم څخه پرته بل هیچاته هم روانه ده، صرف د حاکم تر صلاحیت او نظر پوری مربوط دی او دهغه مصلحت پکی معتبر دی، نو که چیری له حاکم څخه پرته بل چا پخپل سر تړون ورسره وکړ نه صحیح کیږی.

پنځم شرط - په تړون کی به دوسلی او جنگی وسائلو را کړه ورکړه نه وی:

له کفارو سره دصلحی د کولو د جواز له پاره پنځم شرط دادی چی له تړون څخه وروسته او هم دمخه به مسلمان حاکم نه وسله ور څخه پیږی او نه به یې پری پلوری، او نه به دلوژستیکي او جنگی وسائلو را کړه ورکړه ورسره کوی لکه چی دمغنی او هدایه مصنفینو ویلی دی:

«ولا ينبغي ان يباع السلاح من اهل الحرب ولا لجهاز اليهم: لان النبي عليه السلام نهى عن بيع السلاح من اهل الحرب وحمله اليهم؛ ولأن فيه تقويتهم على قتال المسلمين فيمنع من ذلك وكذا الكراع لما بينا وكذا الحديد لانه اصل السلاح وكذا بعد المودعة.» (۱)

ترجمه: او مسلمانانو ته روانه ده چې له دوی سره په جگړه کوونکو وسله وپیری او یائی پر هغوی باندې وپلوری. ځکه چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم له محاربو څخه دوسلی له پیرو دلو او پر هغوی باندې له پلورلو څخه ممانعت کړی دی؛ دا ځکه چې پدې سره هغوی جنگی پیاوړتیا ترلاسه کوی، نو ځکه مسلمان ورڅخه منعه کړی شوی دی، دغه راز دجنگ سامان «لکه آسونه، او نور وسائل به هم نه ورکوی» او سپنه به هم پری نه پلوری ځکه چې او سپنه خودوسلی جوړولونست او مېنې ده، دغه راز له تړون څخه وروسته به هم دوسلی او لوژستیک پلورلو او پیرو دلو معامله ورسره نه کوی.

شپږم شرط - دصلحی تړون به نه ماتوی:

که چیرې مسلمان له کافر جنگ کوونکی سره دصلحی تړون ولری نو په ماتولو به یې لومړی والی نه کوی او ترڅو چې هغوی ماته کړی نه وی دوی به یې نه ماتوی ځکه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی:

«مَنْ كَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ قَوْمٍ عَهْدٌ فَلَا يَحْلُنْ عَهْدًا وَلَا يَشُدَّهُ حَتَّى يَمْضِيَ أَمَدُهُ أَوْ يُبَدِّلَهُمْ عَلَى سِوَاءٍ.» (۲)

ترجمه: دچا چې له کوم قوم سره دصلحی اوربند شوی وی نو هغه به نه ماتوی او نه به ترهغو پورې

۱- هدایه ج ۱ ص ۵۴۴ کتاب السیر، المغنی ج ۱۳ ص ۱۶۲ فصل الشروط

۲- ترمذی ابواب السیر باب ماجا، فی القدر ج ۱ ص ۱۹۱ ددلی چاپ، له طبع سنه ۱۳۵۰، سنن ابوداود ج ۲

کتاب الجهاد باب فی الاماء یكون بینهن وبين العدو عهد ص ۲۳، دملتان چاپ سنه ۱۳۱۶ هـ

کوم بدلون او تغیر پکې راولی خو پوری چی دهغه موده ختمه نه شی او یا دهغه ته د ماتولو اعلان وکړی او له خپل عزم څخه دی خبر کړی. خو په ماتولو کی دواړه برابر مسبوق او خبر شی.

یعنی د مسلمانانو امیر ته د صلحی د تړون ماتول روانه دی ځکه چی دا غدر دی او په اسلام کی غدر کول حرام دی. نو ترڅو پوری چی د تړون نیتیه پوره شوې نه وي، یا کفارو تړون مات کړی نه وی او سرغړونه یې ورڅخه کړی نه وی، او یا امام دا احساس کړی چی له صلحی څخه جهاد د مسلمانانو په گټه دی. په دغو دری واړو صورتونو کی به دری ورځی پرله پسې دینمن ته د تړون ماتولو خبر ورکوی. الله تعالی فرمایلی دی:

«وَأَمَّا تَعَاْفَنُ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَإِنِ بُذِلَ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ.»

(د انفال سورة ۵۸ آیت لسمه سپاره)

ترجمه: او که ویریری له کوم معاهد قوم څخه د خیانت کولو او تړون ماتولو چی له تاسره یې کړی دی، نو ته هم دوی ته دغه تړون برابر وغورځوه؛ بیشکه الله تعالی خیانت کوونکی نه خوښوی.

یعنی که له کوم غیر اسلامی ملت سره د مسلمان ملت د حاکم د سولی تړون شوی وی مگر هغه د مودی له ختمیدو دمخه که څه هم برالا او ښکاره د تړون ماتولو اقدام ونه کړی، بلکی له ښوونښانو او تحرکاتو څخه یی دا خبره څرگنده شی چی دوی د صلحی د ماتولو په هڅه کی دی نو بیا په دی صورت کی مسلمان سوله کوونکی جانب ته هم دا اجازه دد چی د خپل مصلحت له په نظر کی نیولو سره د هغوی د سولې تړون هغوی ته بیرته ورکړی او د جهاد اعلان ورته وکړی. خودغه اعلان مسلمانان باید په داسی ډول وکړی چی دینمن برابر خبرشی او خپل تیاری ونیسی او دا د اسلام د صلحی او جنگ په باره کی پر عدل او انصاف داسی گانلی اوچت قانون دی چی د بشري نړی په جنگی او سوله تیزو قوانینو کی په تاریخ کی ساری او سیال نه لری. (۱)

۱- معارف القرآن تفسیر څلورم ټوک ۲۶۹ مخ د کراچی چاپ ۱۴۰۹ هـ، ۱۹۸۹ م، مصنف د پاکستان مفتی اعظم مولانا مفتی محمد شفیع رح متوفی ۱۳۹۶ هـ، ۱۹۷۶ م. شرح اسیر الکبیر پنځم ټوک ۱۶۹۲ مخ

اووم شرط - کہ پہ مال سرہ صلحہ مشروطہ وی نو پہ شرعی توگہ بہ وی:

دمخہ می وویل چی پہ مال سرہ دصلحی مشروط کول روادی، برابر خبرہ ده کہ دغہ شرط
دجنگ کوونکی دبنمن لہ پلوہ وی خویدی شرط چی مسلمانان کمزوری وی لکہ چی امام
ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ ویلی دی:

«وَاِذَا خَافَ الْمُسْلِمُونَ الْمَشْرِكِينَ فَطَلَبُوا مَوَادَّ عَتَمَهُمْ فَاَبَى الْمَشْرِكُونَ اَنْ يَّوَادَّ عَوْمَهُمْ حَتَّى
يُعْطِيَهُمُ الْمُسْلِمُونَ عَلَى ذَلِكَ مَا لَا فَلَاسَ بِذَلِكَ عِنْدَ تَحْقِيقِ الضَّرُورَةِ.» (۱)

ترجمہ: کہ چیری مسلمانان د مشرکانو پہ مقابل کی لہ ماتی خور لوخخہ اندیبنمن شول، اولہ
مشرکانو خخہ بی دسولی او اوربند غو بنستنه وکړہ او مشرکانو لہ اوربند خخہ انکار وکړ مگر دا چی
مسلمانان دا وربند پہ بدل کی مال ورکړی. نو مسلمانانو ته د اړتیا په صورت کی دا روادہ چی پہ
مال سولہ ورسره وکړی، امام سرخسی ابوبکر محمد بن ابی سہل رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۴۹۰ هـ،
۱۱۱۳ م کال)

د حضرت امام ابو حنیفہ (رح) د پورتنی قول پہ شرح کی ویلی دی چی رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم پدی بارہ کی خپل یو صحابی ته فرمایلی دی:

«اجْعَلْ مَالَكَ دُونَ نَفْسِكَ وَتَفْسِكَ دُونَ دِينِكَ.» (۲)

ترجمہ: خپل مال او دولت لہ خپل ځان خخہ قربان کړہ او خپل ځان پری اوساته او خپل ځان لہ خپل
دین خخہ قربان کړہ او دخپل دین دفاع پری وکړہ.

دغہ راز کہ مسلمانان پر کفار و باندی د اشرط کړی چی صلحہ او اوربند پدی شرط د رسره
کوو چی پہ بدله کی بی مال را کړی نو دا هم روادی ځکه چی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
اوراشدینو خلفا و داسی کړی دی مگر شرط پکی دادی چی پہ شرعی توگہ وی.

۱- شرح السیر الکبیر پنجم توک ۱۶۹۲

۲- شرح السیر الکبیر پنجم توک ۱۶۹۲ مخ

یعنی ۱- کمیت، ۲- کیفیت، ۳- تاریخ، ۴- د تسلیمولو ځای او سبب به یې معلوم وی لکه چي د نهمی هجری پیری د عثمانیانو حنفی مفتی اعظم او قاضی علامه او امام محمود بن اسرائیل متوفی ۸۱۸ هـ ۱۴۱۴ م په خپله مشهوره فتاوی جامع الفصولین کی ویلی دی:

الصلح علی مال لا یخلو من خمسة اوجه : وجه یحتاج الی قدر وصفه ومکان تسلیم، ووجه الی صفة وأجل، ووجه الی اشارة وتعیین . اولها صلح علی دراهم وثانیها صلح علی تبرأ ووزنی او کیلی ممالا حمل ولا مؤنة وثالثها صلح علی کیلی او وزنی ماله حمل و مؤنة فیحتاج الی قدر وصفه وكذا الی مکان تسلیمه. ورابعها صلح علی ثوب فلا بد من ذرع وصفه وأجل. وخامسها صلح علی حیوان ولا یجوز الا بعینه ... (۱)

ترجمه: پر مال باندی صلحه کول پر پنځوا مورو مشروط دی: دا ځکه چي که چیری په روپیو سوله وکړای شی نو په هغوی کی دروپی ۱- نوعیت معلومول ۲- دروپیو اندازه معلومول ۳- د تسلیمیدو نسیه معلومول ۴- د تسلیمولو ځای معلومول او ۵- داچي دکوم هیواد سکه ده. او که غله وی، دهغوی وزن او دهغی پیمانې معلومول، دهغی صفت معلومول او د تسلیمولو ځای معلومول، که په البسه و صلحه وکړای شی نو دهغوی گز معلومول دهغوی نوعیت معلومول چي رخت دی، غالی دی گیلیم دی او که نورڅه په هغوی کی اعلی، اوسط او ادنی معلومول هم ضروری دی.

ځکه چي رسول الله صلی الله علیه وسلم د نجران له نصرانیانو سره کله چي په لسم ۱۰ هـ ۶۳۳ م کال د یمن د نجران د ولایت له نصرانیانو سره صلحه وکړه نوله هغوی سره یی د مال په بدل کی صلحه وکړه او د کال د دود زرد او قیه یعنی اتیازرد درهم یی پر کیښودل چي زراو قیه یعنی خلوصیت زرد درهم به هر کال د رجب په میاشت کی ورکوی او که چیری دوی داوقیه و په بدله کی آسونه، څغری او نور څیزونه ورکوی دورځی له نرخ سره سم به ورڅخه قبلولی شی، او که اسلامی حکومت په یمن کی د جهاد له پاره اړتیا پیدا کړه نو د نجران

نصرانیان به دیرش غغری، دیرش جنگی آسونه او دیرش اوبسان دعاریت په توگه داسلامي لښکر مشرته ورکوی. نوکه چیری د دوی له دغوامانتو غغرو یا آسونو یا اوبسانو څخه په جنگ کی تلف شول داسلامي لښکر پر امیر باندی لازم دی چی د دوی له خوښی سره سم به یی یا جنس او مثل ورکوی او یا به یی بیه ورکوی. ^(۱) مطلب دا چی کله د مسلمانانو او کفارو تر منځ په مال سره صلح کولی شی د ضروری ده چی نوعیت، کمیت یعنی اندازه د تسلیمی تاریخ، مکان، او وصف یی معلوم کړی، څو ابهام له منځه لاړشی او کوم اړخ ته د ماتولو پلمه پاتی نه شی.

دویم د ښځی او میره تر منځ سوله

د صلحی دویم ډول د زوجینو یعنی دمیرده او میرمن تر منځ سوله ده. او د صلحی په ډولونو کی داسوله په اسلام کی زیات ارزښت لری، ځکه نه یوازی داچی میره او میرمن د کورنی نظام دوه داسی بنسټیز ارکان دی چی له دوی دواړو څخه پرته کورنی نظام جوړول ممکن نه دی؛ بلکه همدا میره او میرمن دی چی د ټولنی په جوړولو کی د ملیا د تیر حیثیت لری چی، له همدی کبله د دواړو تر منځ صمیمیت، متقابله احترام، اخلاص او خپل منځی ایثار او په کهول کی دیوبل په مقابل کی زغم کول او خوشاله ژوند تیروول یو ډبل حقوق پرځای کول ډیر ضروری دی، څو د دوی خپل منځی شخړی او ناندري وهل د دوی پر اولاد چی د اجتماع عظیم امانت دی ناوړه اغیزه ونه کړی. او که احياناً د دوی تر منځ کوم اختلاف راشی نو دوی ته پکار دی چی په خپله یی دوه په دوه سره ختم کړی اوزیار اوباسی چی ورڅخه زیات نه شی، مگر که چیری دوی هوار نه کړای شو نو الله تعالی د دوی دواړو خپلوانو ته حکم کوی چی د دوی دواړو د مینې جوړه کړی چونگره دا اختلافاتو توپان ته پری نږدی چی ویجاړه یی کړی بلکه د دوی تر منځ دی سوله وکړی لکه چی الله تعالی

۱- زاد المعاد دریم ټوک ۶۳۴-۶۵۳ مخونه دبیروت چاپ ۱۴۱۵هـ، ۱۹۹۴م، مصنف حافظ ابن القيم

جوزی متوفی ۷۵۱هـ، فتوح البلدان ۷۶ مخ بیروت ۱۳۹۸-۱۹۷۸ علامه بلاذری متوفی ۲۷۹هـ

فرمایلی دی:

«وَأِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا.»^(۱)

ترجمه: اوکه کومه ښځه ویریده له مېړه خپله د سرکشی یاد مخ گرځولونه پر دوی دواړو باندې هېڅ گناه نشته په دې کې چې دوی دواړه په خپل منځ کې صلح سره وکړي په یو ځل صلح کولو سره، او صلح کول ډیر غوره ده او حاضر کړای شوی دې نفسونه شومتیا ته او د زړو نو په منځ کې هرو مریخیلی موجوده ده.

اوکه تاسې نیکې او ښیگره وکړي له خپلو ښځو سره او پر هیز خانه ساتنه وکړي تاسې له نشوز او خصومتو نو څخه په تحقیق سره الله تعالی بڼه خبر داردی په هغه شی چې تاسې یی کوی.

تفسیر، احکام او مسائل:

امام قرطبی متوفی ۶۷۱ هـ په خپل تفسیر احکام القرآن کې او حافظ ابن کثیر متوفی ۷۷۴ هـ په خپل تفسیر کې د پورتنی مبارک آیت په تفسیر کې دام المؤمنین عائشی رضی الله عنها متوفیه ۵۸ هـ، ۶۸۱ م امیر المؤمنین عمر بن الخطاب رضی الله عنه شهید ۲۴ هـ ۶۴۵ م امیر المؤمنین علی بن ابی طالب رضی الله عنه شهید ۴۰ هـ، ۶۶۳ م تفسیرونه نقل کړي دي چې دهغو درې واړو خلاصه په لاندې ډول په لنډیز سره بیانولی شم:

په دغه مبارک آیت کې دهغو ښځو په باره کې د الله تعالی حکم دی چې اولاد یی نه کیږي یا یی میره ښایسته وي او دا دد مورې وی یا یی میره ځوان وی او دا زړد وی او میرد یی غواړی چې بله ځوانه، اولاد زیرونکی او ښایسته ښځه وکړي، مگر دا یی په لاره کې

خندوی او غواړی چی طلاق ورکړی خولاره ورته صافه شی. او ښځه ورته و وایی چی: ماته طلاق مه راکوه زه خپل ځینی حقوق تاته پریردم. لکه دمهر ځینی برخه یا ټول مهر، یاد کورواله او جماع حق چی دنوی میرمن په نسبت کم وی، یا لباس چی دنوی په پرتله کم وی. نو میره ته پکار دی چی دا ورسره ومني او طلاق ورته کړی او صلحه ورسره وکړی. او دغه راز که چیری ښځه ورته ونه وایی مگر میره د دغو شیانو غوښتنه ورڅخه وکړی او دا گواښ هم ورته وکړی چی که د ده غوښتنی قبولی نکړی نو دی ته به طلاق ورکړی ښځی ته پکار دی چی دا ورسره ومني او په خپل ایشار سره خپل کهول له ویجاړ تیا څخه وژغوری. ځکه چی دغه صلحه کول د دواړو په گټه دی، که څه هم میره او ښځه هر یو دخپلی گټی په حرص اولته کی وی. (۱)

احکام او مسائل: له پورتنی مبارک آیت څخه د صحابه کرامو د تفسیر په رڼا کی مفسرینو او فقهاؤ د کورنی نظام د زوجینو په باره کی دغه مسائل او احکام بیان کړی دی:

۱- دویمه ښځه ان تر څلورمی پوری کول دمیره حق دی او دا حق اسلامی شریعت ورکړی دی، هیڅوک یی د ممانعت حق نه لری.

۲- د بلی ښځی یا ښځوسره په واده کولو کی میره له لومړی ښځی یابل چا څخه د اجازت اخیستلو پابند نه دی، الله تعالی دا حق ورکړی دی.

۳- د بلی ښځی د کولو په صورت کی پرمیره باندی فرض دی چی د دوی ترمنځ عدالت قائم کړی او ټولو ته مساوی ازدواجی حقوق ورکړی داسی نه وی چی د بلی ښځی په کولو سره لومړی ښځی ته شا کړی او حقوق یی تلف کړی، او که داسی وکړی ښځه حق لری چی دخلع غوښتنه ورڅخه وکړی او یایی پوره حقوق

۱- تفسیر قرطبی دریم ټوک ۲۵۹-۲۶۰ مخونه، تفسیر ابن کثیر لومړی ټوک ۶۸۵-۶۸۶ مخونه دریاض

ورکړی.

۴- که مېړه لومړی ښځه خامخا طلاقوی مگر ښځه نه غواړي چي مستقبل يې تباه شي او دې ته تياره شي چي مېړه ته خپل ځيني حقوق پرېږدي ياي کم کړي خو پدې شرط چي مېړه طلاق ورنه کړي، نو مېړه ته پکار دي چي ورسره قبوله يې کړي او په خپل منع کي دواړه پخپله خپل کهول له ويجاړولو او خپل منځي رېړوڅخه وژغوري.^(۱)

د دريم گړي صلحه: که چيري مېړه او ښځه ونه کړاي شي چي خپل منځي اختلافات په خپله سره ختم کړاي شي، او د ښځي له پلوه نشوز او سر غړو نه خپل وروستي پړاو ته ورسيدلي وي، د مېړه احترام نه کوي په نتيجه کي د طلاق په صورت کي د دوي بيلتون رادرومي نو اسلامي کورني نظام د دوي دا اختلافاتو د ختمولو اوله ويجاړتيا څخه دکهول د ژغورلو له پاره دا تجويز وړاندې کړي دي او الله تعالي حکم کړي دي چي يو دريم گړي دي د ښځي له خپلوانو څخه او يو دي د مېړه له خپلوانو څخه وټاکل شي او د زوجينو ترمنځ دي منځگړي توب او صلحه وکړي لکه چي الله تعالي فرمايلي دي:

«وَأَنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَأَبْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا»

(نساء، سورت ۳۵- آيت ۵ سپاره)

ترجمه: او که تاسي د مېړه او ميرمن په منځ کي له مخالفت څخه ويريري نو تاسي يو حکم دسړي له خپلوانو څخه او بل د ښځي له خپلوانو څخه صلحه کوونکي مقرر کړي. که اراده لري دوي دواړه د اصلاح او جوړښت نو الله تعالي به د دوي دواړو ترمنځ موافقت پيدا

۱- تفسير جصاص ج ۲ ص ۲۸۳ په لنډيز سره د لاهور چاپ ۱۴۰۰ هـ ۱۹۸۰ م مصنف امام ابو بکر جصاص

حنفي متوفی ۳۷۰ هـ

کړې بیشکه الله تعالی ښه عالم او خبر دار دی دصلحه کوونکو پر مقاصدو او دصلحې په هلو ځلو باندې.

تفسیر: تفسیر پوهانو د دغه مبارک آیت په تفسیر او د دغه تجویز په تفسیر او حکمت کی لیکلی دی:

په دغه مبارک آیت کی داسلامی امت سوله خوښوونکو مسلمانانو ته خطاب دی چی که له تاسی سره اندیښنه وی چی میړه او میرمن خپل منځی مخالفت په خپله نه شی ختمولی نو تاسی ته پکار دی چی یو منصف او مصلح دمیر له خپلوانو څخه او یو منصف دښځی له خپلوانو څخه مقرر کړی او دروغی جوړی له پاره یی میړه او میرمن ته ولیږی او دغه دواړه باید روغ نیستی، زړه سواند او سوله دوست وی. او الله تعالی دزوجینو په منځ کی دصلحې له پاره د دوی دواړو دخپلوانو انتخاب ځکه کړی دی چی یو خودمیر له او میرمن نور حالات هم ورته معلوم وی او بل دا چی له دوی څخه دخیر غوښتلو امید هم ډیر کاوه شی. دغه دواړه منصفان به دحالاتو پلټنه کوی او دواړه به په دی باندې پوهوی چی په صلحه کی د دوی گټه ده. نو که چیری دغه دواړه منصفان دمیر له او میرمن په منځ کی دسولی په پروسه که مخلص وی نو الله تعالی به د دوی دصلحې دهلو ځلو په نتیجه کی دمیر له او میرمن ترمنځ موافقت او جوړښت راولی. (۱)

دغه راز د امامیه شیعه مذهب نامتو امام علامه طبرسی په خپل تفسیر کی د دغه مبارک آیت په تفسیر کی ویلی دی:

ان خشیتم مخالفة وعداۃ بین الزوجین و جهرا حکما من قوم الزوج و حکما من قوم الزوجة لينظرا فیما بهنهما. حتی یحکما بما فیہ الصلاح... (۲)

ترجمه: که چیری له تاسی سره ویره وی د میر له او میرمن ترمنځ د ښمنی او اختلاف، نو یو کس

۱- تفسیر ابن کثیر ج ۳، ۶۰۳، تفسیر تفهیم القرآن ج ۱، ۳۵۱، تفسیر قرطبی پنځم ټوک ۱۱۵ مخ په لنډیز سره، معارف القرآن تفسیر دویم ټوک ۴۰۴ مخ.

۲- تفسیر مجمع البیان ج ۲، ص ۴۴.

مصلح د مېړه له خپلوانو څخه او يو کس سوله کوونکی د ښځې له خپلوانو څخه وټاکي خود دوی دواړو ترمنځ د مخالفت د عواملو څېړنه وکړي او بيا دواړه په ګډه سره د دوی ترمنځ پداسې طريقه روغه جوړه او سوله وکړي چې د مېړه او ميرمن ګټه او سمون پکې وي.

دغه راز امام خميني په خپل کتاب: زبدة الاحکام کې ويلي دي:

لو وقع نشوز من الزوجين بحيث خيف الشقاق بينهما والمجر امرهما الى الحاكم بعث حكيم، حكماً من جانب الزوج وحكماً من جانب الزوجة للاصلاح، فيسعيان في امرهما، فكلما استقر عليهما رأيهما وحكما به نفذ على الزوجين، ويلزم عليهما الرضا به بشرط كونه سائفاً، نعم لو اجتمعا على التفريق ليس لهما ذالك الا اذا شرطا عليهما حين بعثهما بانهما ان شاء اجمعا وان شاء افرقا، ولا يكون التفريق الا بالطلاق عند اجتماع شرائطه. (۱)

ترجمه: که چيري د مېړه او ميرمن ترمنځ اختلاف پيدا شي پداسې ډول چې د دواړو ترمنځ د بيلتون ويره وي، او د دواړو د خپل منځي اختلاف قضيه تر حاکم پورې ورسېږي، نو حاکم ته پکار دی چې دوه سوله کوونکي د سولې له پاره ورته وليږي چې يويې د مېړه له پلوه وي او بل يې د ميرمن له پلوه وي، هغوی دواړه به د دوی ترمنځ د جوړښت زيار باسي. او کله چې دوی دواړه په هره سوله نړه پريکړه توافق ته سره ورسيدل، ښځې او مېړه ته يې اعلان کړه پر دواړو باندې يې منل لازم دی او پري نافذ يږي پدې شرط چې معقول وي هو، که چيري دغه دواړه منځه ګړي د مېړه او ښځې په بيلتون سره متفق شول نو ددې صلاحيت دوی نه لري مګر په دهغه صورت کې چې پر مېړه او ميرمن يې شرط کړی وي او هغوی دواړو، ددې فيصلې واک ورکړی وي، پداسې ډول چې که د منځه ګړو خوښه شوه سره پخولا دی کړی او که يې لازمه وګڼله سره جلا دی کړی. او بيلتون نه راځي مګر په طلاق سره او طلاق هلته صحيح کيږي چې شرطونه يې موجود وي.

حکمت: د اسلامی امت فقها و اوقاضیانو، د الله تعالی د تحکیم د پورتنی امر په حکمت کی او دده د فردی او اجتماعی گټو په باره کی ویلی دی.

د تحکیم دغه حکم که څه هم د کورنی نظام د میره او میرمن د جوړښت په باره کی دی مگر د صلحی دغه حکم یوازی په کورنی نظام پوری محدودنه دی بلکی د اسلامی ټولنی دنورو اختلافاتو د هوارولو له پاره هم گټور دی او بیا خاص په هغو موضوعاتو کی چی اختلاف کوونکی خپلوان وی، داځکه چی په قضائی او عدالتی پریکړو سره که څه هم په سم لاسی توگه جگری، شخړی او اختلافات پای ته رسیږی مگر د متخاصمینو په زړونو کی له یوبل څخه د کرکی او نفرت جراثیم او مکرو بونه پریږدی چی په راتلونکی کی د خورانا وروپیشو د تبارز لاملونه او عوامل گرځیږی، پداسی حال کی چی په خپل منځی صلحی سره هم د سم لاسی اختلافاتو د اور لمبی مړی کیږی او هم په راتلونکی کی دا احتمالی فتنی او فساد د رامنځته کیدو امکانات ختموی، خپل منځی مینه، محبت او ایثار ایجادوی.

له همدی کبله د یو ولسمی هجری پیری د طرابلس مشهور حنفی قاضی علامه علاؤ الدین طرابلسی په خپل کتاب معین الحکام کی ویلی دی امیر المؤمنین عمر بن الخطاب رضی الله دخپل خلافت ټولو قاضیانو ته یو متحد المال عمومی فرمان صادر کړی و چی په هغه کی یی قاضیانو ته داسی حکم کړی ؤ:

«رُدُّوا الْقَضَاءَ بَيْنَ ذَوِي الْأَرْحَامِ حَتَّى يَصْلِحُوا فَإِنْ فَضَلَ الْقَضَاءُ يُورَثُ الضَّعَّائِينَ.»^(۱)
ترجمه: دخپلوانو ترمنځ دا اختلافاتو فیصلی د هغو اصلاح کوونکو خپلوانو ته او سپاری ځکه چی قضائی فیصلی د متخاصمینو په زړونو کی کینی او عداوتونه توریث او پیدا کوی.

دریم په وصیت کی صلح

دمشروعی صلحی دریم ډول په وصیت کی دی. او هغه داسی چی یو شوک د څنګدن په مهال کی په خپل مال کی دکوم یو خپل وارث یا اجنبی دوست یا لری خپلوان له پاره داسی وصیت وکړی چی وارثانو ته د قبول وړنه وی، او د دوی دخپلوانو له جملی څخه سوله خوښوونکی سپین رویی تر منځ شی او د دوی تر منځ سوله وکړی نو داښه عمل دی الله تعالی ستایلی دی او داسی یی پدی باره کی فرمایلی دی:

«فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوْرٍصٍ جَنًّا أَوْ إِثْمًا فَاصْلَحْ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

(د بقره سورت ۱۸۲ آیت دویمه سپاره ۲۳ رکوع)

ترجمه: نو هغه شوک چی ویریری له وصیت کوونکی څخه دظلم په وصیت کی په خطا سره یادګناه په قصد سره نواصلاح وکړی د دوی په منځ کی یعنی دموصی او موصی له تر منځ نو پرده باندی هیڅ ګناه نشته په تحقیق سره الله تعالی ښوونکی او رحم کوونکی دی په هغه چا باندی چی دالله تعالی د احکامو په اجرا کی ډیر احتیاط کوی.

تفسیر: مفسرینو او فقهاؤ د دغه مبارک آیت په تفسیر کی ویلی دی:

په اسلامی شریعت کی وصیت په دری ډوله دی: ۱- ممنوع ۲- واجب، ۳- مستحب، دو صیت کوونکی دهغو خپلوانو په باره کی وصیت کول ممنوع دی چی دمیراث برخه یی الله تعالی په قران کریم کی ټاکلی دی.

دویم واجب وصیت دی او هغه دا چی پر مړه کیدونکی باندی زکات، نذر، حج او یا دکوم بنده حق لکه پور، امانت پری پاتی وی او هغه شاهدان ونه لری نو پرده باندی فرض دی چی د دغه ډول د حقوقو په ادا کولو سره ده له مال څخه خپلو وارثانو ته وصیت وکړی. (۱)

۱- غایة المأمول شرح التاج الجامع للاصول دویم ټوک ۲۶۴ دبیروت چاپ ۱۴۰۶ هـ، ۱۹۸۶ م. مصنف: شیخ منصور علی ناصف من علماء الازهر.

په وصیت کې د اختلاف په صورت کې د شیعو په مذهب کې هم سوله کول مشروع او ښه کار دی لکه چې د پورتنی مبارک آیت په تفسیر کې علامه طبرسی په خپل تفسیر مجمع البیان کې د خپل مذهب نظر په تفصیل سره ذکر کړی دی چې د اهل سنت و الجماعة د تفسیر پوهانو او فقهانو له نظر سره په اړونده موضوع کې یو ځای دی. د تفصیل له پاره د نوموړی تفسیر ته مراجعه وکړای شي. (۱)

دریم مستحب وصیت دی: او دادمه شوی د هغو خپلوانو په باره کې وصیت دی چې په شریعت کې یې د میراث برخې ټاکلې شوي نه دي. خود دغه وصیت مشروعیت دوه شرطونه لري. یو دا چې د هغو وارثانو په اجازه سره وی چې په قران کریم کې د میراث برخې ټاکلې شوي دي. ځکه چې د هغوی له اجازې څخه پرته وصیت کول ورته روانه دي لکه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي:

عن ابن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم

«لَا تَجُوزُ الْوَصِيَّةُ لِوَارِثٍ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ الْوَرَثَةُ.» (۲)

ترجمه: له ابن عباس رضی الله عنهما څخه روایت دی چې ویلي یې دي: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي: وصیت کوونکي ته وصیت کول روانه دي مگر دا چې د وارثانو په خوښه او مشوره او رضامندی سره وي،

دویم شرط پکې دادی چې دغه وصیت به ظالمانه او غیر عادلانه نه وي او هغه داسې چې د ځینې وارثانو له پاره وصیت وکړي او ځینې محروم کړي، او یا دا چې د خپل ټول مال له یوې برخې څخه په زیات مال وصیت وکړي. دغه ډول وصیت کول حرام او کبیره گناه ده

۱- تفسیر مجمع البیان، ج ۱، ص ۲۶۹

۲- سنن دارقطني څلورم ټوک ۹۷ مخ د ملتان چاپ ۱۳۵۹ هـ ش.

لکه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی:

«عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْجَنَفُ فِي الْوَصِيَّةِ مِنَ الْكِبَائِرِ»
رواه ابن مردويه. (۱)

ترجمه: له ابن عباس رضی الله عنهما څخه او هغه له نبی صلی الله علیه وسلم څخه روایت کړی چې فرمایلی یې دی: په وصیت کې په خطایي سره ظلم کول له کبائر وگناهونو څخه دی.

نو که کوم وصیت کوونکی داسې وصیت وکړ او وارثانو ورسره مخالفت وکړ او ترمنځ اختلاف زیات شو نو سوله دوست وگړو ته پکار دی چې ددوی ترمنځ صلحه وکړي. او هغه داسې چې وصیت کوونکی له کړي ظالمانه وصیت څخه منع کړي او پخپل کړي وصیت کې تعادل وکړي او وارثان دی ته چمتو کړي چې عادلانه وصیت کول دو وصیت کوونکی شرعی حق دی. (۲)

څلورم په پرهاړونو کې صلحه کول

له زخمونو څخه مطلب دادی چې دوه کسان یا څو کسان په خپل منځ کې جنگ سره وکړي او یو لوری پر بل باندې دگوزارونو په دوران کې هغه ټپي کړي، سړي مات کړي یا یې غاښ مات کړي یا یې سترگه ټپي یاړنده کړي او داسې نور. نو پدې کې داسلامی شریعت د جزاقانون دادی چې زخمونه قصاص دی. یعنی دټپي کوونکی به هماغه اندام ټپي کوي چې دمضروب یې ټپي کړی دی لکه چې الله تعالی په قرآن کریم کې فرمایلی دی:

۱- تفسیر ابن کثیر لومړی ټوک ۲۶۴، هدايه ۴ ټوک ۶۳۹، تفسیر احکام القرآن لومړی ټوک ۱۷۲، مخ مصنف:

امام ابوبکر جصاص حنفی متوفی ۳۷۰ هـ

۲- تفسیر موضح الفرقان لومړی ټوک ۱۳۳ مخ.

«وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ
وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ»

(دمانده سورت ۴۵ آیت ۶ سپاره ۵ سورت)

ترجمه: او فرض کړی ومونږ پردوی باندی په دی تورات کی چی بیشکه نفس دی ووژلی شی په بدل
دمقتول نفس کی او سترگه دی ړنده شی دړندی کړی سترگی په بدل کی او پوزه دی پری کړای شی په
بدل دغوڅی کړی پوزی کی، او غوږ دپری کړای شی دپری کړی غوږ په بدل کی او غاښ دی
وویستلی شی دبل دویستلی شوی غاښ په بدل کی او پرهاړونه. قصاص یعنی بدل دی برابر، نو هر
چاچی عفوه وکړه د دی قصاص نه نو دغه عفوه کفاره ده ده ته یعنی دی پدغی عفوی سره له گناه
خڅه پاکیری.

تفسیر: مفسرینو د دغه مبارک آیت په تفسیر کی لیکلی دی: که څه هم دغه حکم په
موسوی شریعت کی و مگر په محمدی شریعت کی هم همدغه حکم دی. (۱)

قرآن کریم دپرهاړونو په باره کی دوه تجویزونه وړاندی کړی دی چی یو قصاص اوبل عفوه
ده، دریم تجویز نبوی احادیثو چی دشریعت دویمه سرچینه ده وړاندی کړی دی چی صلح ده
او هغه داسی چی دپرهاړژلی او زخمی کوونکی ترمنځ په دیت او ملهmani ورکولو او
قبلولو سره صلحه وکړای شی. لکه چی امام ضحاک شیبانی ابوبکر احمد بن عمرو بن
ابی عاصم رحمه الله علیه (متوفی ۲۸۷هـ، ۹۱۱م کال) په خپل مشهور تألیف کتاب
الديات کی ټول هغه نبوی فیصلی جمع کړی دی او ټول هغه احادیث یی روایت کړی دی
چی دپرهاړونو دصلحی په باره کی ورڅخه مروی دی چی دغونی په توگه دصلحی یوه
فیصله یی زه دلته وړاندی کوم:

«عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ أَبَا جَهْمَ ابْنَ حَذِيفَةَ مُصَدِّقًا فَلَمَّا حَاضَهُ رَجُلٌ فِي صَدَقَتِهِ فَضْرَتَهُ أَبُو جَهْمَ فَشَجَّهُ فَأَتَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: الْقَوْدَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَكُمْ كَذَا وَكَذَا فَلَمْ يَرْضُوا، فَقَالَ لَكُمْ كَذَا وَكَذَا فَرَضُوا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَتَى خَاطِبُ الْعَشِيَّةِ عَلَى النَّاسِ وَمَخْبِرُهُمْ بِرِضَاكُمْ؟

فَقَالُوا: نَعَمْ. فَخَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: إِنَّ هَؤُكَاءَ الْبَيْتِيِّينَ أَتَوْنِي يُرِيدُونَ الْقَوْدَ فَعَرَضْتُ عَلَيْهِمْ كَذَا وَكَذَا أَرْضَيْتُمْ؟ فَقَالُوا لَا، فَهَمَّ الْمُهَاجِرُونَ بِهِمْ فَأَمَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَكْفُوا ثُمَّ دَعَاهُمْ فَرَادَهُمْ فَقَالَ أَرْضَيْتُمْ؟ قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ فَإِنِّي أُخْطِبُ عَلَى النَّاسِ وَأَخْبِرُهُمْ بِرِضَاكُمْ، فَخَطَبَ النَّاسَ فَقَالَ أَرْضَيْتُمْ؟ قَالُوا: نَعَمْ.»^(۱)

ترجمه: له عروہ ابن الزبیر او هغه له خپلي تروري ام المؤمنين عايشی رضی الله عنها څخه روايت کړې دی چې نبی کریم صلی الله عليه وسلم د حذیفه زوی جهم رضی الله عنه له خلکو څخه د زکات غونډولو پر ماموریت ولیږه. د زکات ورکونکو له جملې څخه د بنو لیث د قبیلې یو سړی د زکات په ورکولو کې جنجال ورسره وکړ. حضرت جهم ورته په غصه شو او هغه یې وواهه او تېی یې کړ. پرهاړ ژلی او دهغه خپلوان نبی صلی الله عليه وسلم ته راغلل او ورته وېي ویل: ای دالله رسوله مونږ دخپل مضروب د پرهاړ کسات غواړو.

نبی کریم صلی الله عليه وسلم ورته وفرمایل: له قصاص اخیستلو څخه تیر شئ زه به ستاسی ترمنځ صلحه وکړم او له جهم څخه به دومره دومره تاوان درته واخلم. مگر هغوی رضامند نه شول، رسول الله صلی الله عليه وسلم د تاوان په مقدار کې زیاتوالی ورته وکړ او ورته وېي فرمایل: دومره او دومره تاوان به درکړی او صلحه ورسره وکړی، هغوی قبول کړ او په تاوان اخیستلو رضامند شول، ۱- کتاب الدیات باب الامام یصالح عما یجب علی عامله من قصاص ۵۶ مخ مصنف امام ضحاک شیبانی.

نبی صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل:

زه به نن ما خوستن دمجرم واکمنان راوغواړم، هغوی ته به خطاب وکړم اوصلحی ته دتاسی له رضامندی او موافقی څخه به یې خبر کړم. هغوی ورته وویل: سمه ده اوزمونږ دسرره خوښه ده. هغه وعدی سره سم رسول الله صلی الله علیه وسلم هغوی راوغوښتل تقریر یې ورته وکړ او بیایې ورته وفرمایل: دلپټ قبیلې دغه سپین ږیری او مشران ماته راغلي اوله ماڅخه دخپل مضروب دپړهار دکسات غوښتنه کوی. نو مادوی ته ستاسی له پلوه دصلحی په کولو سره ددومره تاوان په ورکولو سره صلیحی ته چمتو کړی دی ایا تاسی دوی ته په تاوان ورکولو او سولی کولو رضامند یاست؟ هغوی ورته وویل: نه، مهاجرینو ته غصه ورغله او پر هغوی باندی یې دحملی کولو اراده وکړه. رسول الله صلی الله علیه وسلم مهاجرینو ته امر وکړ چی زغم او صبر وکړی، رسول الله صلی الله علیه وسلم بیا هغوی ته نصیحت وکړ او دصلحی گټی یې ورته بیان کړی او بیایې ورته وفرمایل: آیا تاسی خوښ یاست چی دتاوان په ورکولو صلحه ورسره وکړی؟ هغوی وویل: هو، بیایې ورته وویل: زه به دمجرع سپین روبي صلیحی ته ستاسی له غاړی کیښو دوڅخه خبر کړم، بیا یې هغوی ته وویل چی دمجرع پلویان تاوان درکولو او صلیحی ته راضی شول. آیا تاسی رضامند یاست؟ هغوی هم وویل: هو، پدی توگه یې دهغوی ترمنځ سوله وکړه.

پنځم په مالی حقوقو کی صلحه کول

دسولی پنځم ډول په مالی حقوقو کی دمتخاصمینو یعنی مخالفینو ترمنځ صلحه کول دی. او دصلحی دغه ډول هم په اسلامی شریعت کی دمسلمانانو ترمنځ نه یوازې داچی مشروع او رواده بلکه ضروری ده. خو دمسلمانانو ترمنځ وروری، امن او مینه پربښمنی بدله نه شی اود حقوقو جنجال محاکمو ته منجر نه شی، عداو تو نه او شخړی وده ونه مومی.

په مالی حقوقو کی صلحه دامعنا چی ددوه کسانو ترمنځ په روپیو، جای داد، جنس او

داسی نورو کی اختلاف راشی، یو یې غوښتنه کوی او بل یې نه ورکوی یا ټول هغه څه نه ورکوی چی غوښتونکی یې د عوه کوی. بیا منځه گړی مصلحین ددوی ترمنځ دصلحی کولو له پاره هلی ځلی او مندی ترې پیل کړی.

ډولونه: داسلامی امت فقها وویلی دی: په مالی حقوقو کی صلحه په دری ډوله ده: لومړی ډول: داسی صلحه چی له اقرار سره وی.

دویم ډول: داسی صلحه چی له سکوت یعنی چوپتیا سره وی.

دریم ډول: هغه صلحه چی له انکار سره وی. لکه چی ویلی یې دی:

الصلح علی ثلاثة اضراب: صلح مع اقرار و صلح مع سکوت و صلح مع انکار.

ترجمه: صلح په دری ډوله ده: له اقرار سره صلح، له سکوت سره صلح اوله انکار سره صلح او بیایې دصلحی دد غوډری واروډولونو دهر یو بیلا بیل تعریف کړی دی او داسی یې ویلی دی:

۱- صلح مع اقرار: هغه صلحه ده چی یو سړی پر بل باندی دخپل حق دعوه وکړی او هغه اقرار هم پری وکړی مگر په اداء کولو کی یې وروسته وړاندی کیری. بیا د دواړو تر منځ صلحه وکړای شی پداسی ډول چی دعوه کوونکی له خپل ځینی حق څخه او مدعی علیه پر باقی پاتی حق ورکولو مجبور کړای شی او هغه یې هم د مصلحینو له فیصلی سره سم ادا کړی. یا د دواړو ترمنځ داسی صلحه وکړای شی چی د دعوی کړای شوی شی په عوض بل شی ورکړای شی دمثال په ډول: نغدی روپی، یې پور ورکړی وی او پور وړی روپی نه لری په عوض کی یې څاروی، کور یا بل څه ورکړی.

۲- صلح مع انکار: دا هغه صلحه ده چی یو شخص پر بل باندی دحق دعوه وکړی مگر مدعی علیه چورلټا انکار وکړی او ورته وواپی چی ستا پر ما باندی هیڅ حق نشته. دعوه کوونکی ورته وواپی چی یا به می حق راکوی او یا به قسم کوی. بیا دواړه داسی

صلحي ته غاړ کيږدی چی پور وړی له قسم څخه وژغورل شی او د حق د شنبتن ټول حق ضائع نه شی خو شرط پکې دادی چی دمدعی به دغه دعوی حقه وی اوله مدعی علیه څخه په هیږه وی.

۳- صلح مع سکوت: دایدول صلحه داسی صلحه ده چی یو شخص پر بل باندی دڅه حق دعوی وکړی، او هغه چوپ پاتی شی، پداسی ډول چی دمدعی پر حق باندی نه اقرار وکړی او نه انکار ور څخه وکړی، او بیا دد وارو تر منځ صلحه وکړای شی، خو خبره جنگ او قتل ته ونه ریسږی.

حکم: داسلامی امت دجمهور و فقهاؤ په نزد، دحقوقی صلحي دغه درې واړه ډولونه روادی او په اسلامی شریعت کی ستایلی شوی دی خو دذات البینی شخړو او منازعاتو مخه ونیولی شی. (۱) دغه دحقوقی صلحي درې واړه ډولونه رسول الله صلی الله علیه وسلم دخلکو تر منځ کړی دی چی زه یې دغونۍ په توگه دلته یوه پریکړه او صلحه د موضوع د مشروعت په ثبوت کی وړاندی کوم:

«عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ لَهُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي حَذْرَةَ الْأَسْلَمِيِّ مَالٌ فَلَقِيَهُ فَلَزِمَهُ حَتَّى إِرْتَفَعَتْ أَصَوَاتُهُمَا فَمَرَّ بِهِمَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا كَعْبُ فَأَشَارَ بِيَدِهِ كَأَنَّهُ يَقُولُ النِّصْفَ فَآخَذَ نِصْفَ مَا عَلَيْهِ وَتَرَكَ نِصْفًا.» (۲)

ترجمه: له حضرت کعب بن مالک رضی الله عنه متوفی ۵۰هـ ۶۷۳ م څخه روایت دی چی دده پر

۱- هدايه ۴ ټوک ۲۲۹ مخ د ډیلی چاپ د چاپ تاریخ ۱۲۹۸ هـ

- فیض الباری ۳ ټوک ۳۹۶ د لاهور چاپ د چاپ تاریخ ۱۳۵۷ هـ ۱۹۳۸ م

- الفقه الاسلامی وأدلته ۵ ټوک ۲۹۵-۲۹۷ دبیروت چاپ دارالفکر

- فتاوی النوازل ۳۲۸ مخ دکویتي چاپ ۱۴۰۵ هـ ۱۹۸۵ مصنف ابوليث سمرقندی متوفی ۳۷۳ هـ

۲- صحیح بخاری ټولرم ټوک ۶۱۷ مخ کتاب الصلح دملتان چاپ ۱۴۱۵ هـ ۱۹۹۵ م

یویل صحابی حضرت عبداللہ بن حدر داسلمی باندی پورؤ چی نیتیه یی پوره شوی وه، نو په نبوی جومات کی د دواړو لیده کاته سره وشو، حضرت کعب خپل پور ورڅخه وغوښت.

هغه ورته وویل: اوس یی نه لرم دربه یی کړم. حضرت کعب ورته وویل: همدا نن او همدا اوس به یی راکوی. پدی کی دواړو ناندری سره وهلی او زور یی اوچت شو نبی کریم صلی الله علیه د دوی شخړه واوریده او ورته راووت پوښتنه یی ورڅخه وکړه له تحقیق څخه وروسته یی د دواړو تر منځ صلح وکړه پداسی ډول چی کعب بن مالک (ض) ته یی وفرمایل: دخپل پور نیما یی برخه ورته معاف کړه هغه قبوله کړه. بیا یی ابن ابی حدر ته وویل: قرض یی همدا اوس ادا کړه. هغه هم سم لاسی پاتی پور ورکړ.

تشریح: امام ابن حجر عسقلانی رحمه الله علیه (متوفی ۸۵۲ هـ ۱۴۷۵ م کال) په خپل کتاب فتح الباری د صحیح بخاری په شرح کی د دغه حدیث په تشریح کی ویلی دی: دغه مبارک حدیث امام بخاری درې ځلی په خپل صحیح کی روایت کړی دی. او پر حضرت ابن ابی حدر دباندی د حضرت کعب بن مالک دوه اوقیه پورؤ اویوه اوقیه څلوینت درهمه دی چی دوه اوقیه اتیا درهمه کیږی. نبی کریم صلی الله علیه وسلم د دواړو صلحه په نیما یی پور ور کولو وکړه چی څلوینت درهمه کیږی او پاتی څلوینت درهمه یی پری معاف کړل.

حافظ ابن حجر رحمه الله علیه د دغه ډول صلحی په هکله لیکلی دی:

«اتفق العلماء على أنه إن صالح غريمه عن درهم بدرهم أقل منها جازو إذا حل الأجل لم يجز أن يحط عنه شيء قبل أن يقبضه مكانه وإن صالحه بعد حلول الأجل عن درهم بدنانير أو عن دنانير بدرهم جازو اشترط القبض.»^(۱)

ترجمه: داسلامی امت علماؤ پردی باندی اتفاق کړی دی چی که چیری دپور له څښتن سره پردی

باندی صلحه وشى چى پورورې به په نغد پورکى له ورکړې یو روپیو څخه کمى ورکوى نو دا ډول سوله کول روادى پدى شرط چى د پور ورکولو نیت په پوره شوى نه وى او که د قرض ادا ء کولو نیت په پوره شوى یا تیره شوى نه وى نویایې کمول روانه دى: بلکى پوره به یې ورکوى. هو که له قبض څخه وروسته د پور څښتن یو څه بیرته ورکوى بیا نو پروانه لری او داسى کول احسان دى.

دغه راز که چیرى د پور د ادا ء کولو نیت په پوره شوى وى اوله پورورې سره هماغه سکه په لاس کى نه وى چى پور کړى یې وى او د دواړو صلحه پردى باندی وکړای شى چى د درهمو پر ځای دهغوى په انډول د سرو زرو دینار ورکړى یا د سرو زرو د دینارونو پر ځای د سپینو زرو درهم ورکړى، یا هره چلیدونکى سیکه پر بله هغه سکه بدله کړى چى دواړه پدغه هیواد کى معمول وى او چلیرى نو داسى صلحه کول هم روادى. خوش شرط پکى دا دى چى سم لاسى به قبض کولى شى او نیت به پکى نه وى.

مطلب دا چى په دواړو سورتونو کى چى ذکر شو قبض او سم لاسى ادا ء او د نیت په پوره والى په دغه ډول صلحه کى شرط کړى شوى دى.

د شيعه مذهب فقهاؤ هم په مالى امورو کى سوله روا گڼلى ده لکه چى امام خمينى په مالى امورو کى د سولې په باره کى ويلي دى:

«انما يصح الصلح على الحقوق القابلة للنقل والا سقاط كما أنه انما يصح من البالغ العاقل القاصد المختار.» (۱)

ترجمه: په تحقيق سره په داسى حقوقو کى صلح صحيح کيږى چى د ليريدلو او پرينيدلو جوگه وى، او په اموالو کى سوله د داسى چا صحيح کيږى چى هوښيار وى، او په خپله خوښه او رضامندى سوله کوونکى وى او په خپله اراده سوله کوى. او متشرع حاکم هم سوله کوونکى په خپلو اموالو کى له تصرف کولو څخه منعه کړى نه وى.

شپږم د دوو مسلمانو جنگياليو ډلو ترمنځ سوله کول

د سولې شپږم ډول د مسلمانانو په خپل منځ کې د پیل شوی وسلوال تو د جنگ د بندولو او ختمولو سوله ده. چې د سولې په گردودو لویو کی زیاته ضروری او مهمه سوله ده، ځکه چې خپل منځی جنگونه داسې مهلک او تباه کوونکي مادي او معنوي نتایج لري چې کم سیاله بلکې بې ساری دي. له همدې امله الله تعالی په قرآن کریم کې په خصوصیت او ځانګړتیا سره مسلمانانو ته د خپل منځی جنگونو د سم لاسی بندولو د سولې حکم کړی دی او داسې یې فرمایلي دي:

«وَأَن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِن بَغْت أَخٰدَهُمَا عَلَى الْآخَرٰى فَقَاتَلُوا الَّتٰى تَبَغٰى حَتّٰى تَفٰى اِلٰى اَمْرِ اللّٰهِ فَإِن قَامَتَا فَاَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَ اٰنْسَطُوا اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِيْنَ - اِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ اٰخُوَةٌ فَاصْلَحُوا بَيْنَ اٰخَوِيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ.»

(د حجرات سورت ۹-۱۰-۱۱ آیاتونه ۲۱ سپاره ۴۹ سورت)

ترجمه: که چیرې د مؤمنانو دوه ډلې په خپل منځ کې په جنگ او جګړه کې سره اخته او بوخت شي، نوای نورو مؤمنانو! تاسې د هغو دواړو په خپل منځی جنگ کې د ښکېلو ډلو ترمنځ هغوی ته په نصیحت کولو سره او د الله تعالی حکم ته په پلنی سره صلحه وکړئ. نو که ظلم او تیري وکړیوې جنگ کوونکي ډلې پر هغې بلې باندې او سولې ته یې غاړه نه کیښوده، او حکم د الله تعالی او رسول الله ته غاړه کې نږدې او سوله قبوله نه کړی. نوای مؤمنانو تاسې ټول د مظلومي ډلې په ملا تر کې له هغې ډلې سره جنگ وکړی چې تجاوز او تیري کوونکي وی پر کمزوري او مظلومي ډلې باندې تر هغه پورې چې دوی بیرته د الله تعالی حکم ته راوگرځیږي او غاړه ورته کېږدي. نو که چیرې تیري کوونکي او سرغړوونکي جنگيالي ډله وگرځیده له خپل ظلم او تیري

خڅه او دالله تعالی حکم ته یې غاړه کیښوده نو تاسی د دوی په منځ کی روغه اوسوله وکړی په عدل او انصاف سره، په تحقیق سره الله تعالی له انصاف او عدل کوونکو سره مینه او دوستی کوی، بیشکه چی ټول مؤمنان په دین کی سره وروڼه دی نو پس ای مصلحینو تاسی ددوی په منځ کی سوله او جوړښت وکړی. ځکه چی دوی دواړه ستاسی هم په دین کی وروڼه دی، او د دوی دواړو تر منځ داسی سوله وکړی چی تل تر تله وی، او ای مصلحینو تاسی له الله تعالی خڅه دصلحی کولو په دوران کی وویریئ، د دی له پاره چی پرتاسی باندی رحمت وکړی شی دالله تعالی له پلوه او دهمیش له پاره ستاسی ترمنځ دجنگ دبل شوی تباہ کوونکی اورلمبی مړی کړی.

تفسیر: تفسیر پوهانو او داسلامی امت فقهاؤ دپورتنیو مبارکو دوه ایاتونو زیات طولانی تفسیرونه کړی دی او د مسلمانانو دخپل منځی جنگونو په باره کی یې له پورتنیو ایاتونو خڅه ډیر دجنگی فروعی احکامو او مسائلو استنباط کړی دی. ځکه چی دغه دواړه ایاتونه دمسلمانانو دخپل منځی شخړو، او اختلافاتو دهورولو او جنگونو دله منځه وړلو له پاره اساسی قانون دی. چی دهغو ټولو په تفصیل سره ذکر کول موضوع طولانی کوی. نو دادی زه یې په څلورو عنوانونو کی خلاصه کوم: لومړی دجنگ کوونکو ډولونه، دویم: دهغوی احکام او مسائل دریم دصلحی مراتب، څلورم د مصلحینو مسئولیتونه.

دجنگ او مؤمنانو جنگیالیو ډولونه:

که چیری دمسلمانانو دوه ډلی په خپل منځ کی دیو بل خلاف جنگیری نو د دی څومختلف صورتونه دی چی په لاندی ډول بیان کړای شوی دی:

لومړی: لومړی داچی دوه مسلمانی ډلی په خپل منځ کی په جنگ اخته شی او دغه دواړه ډلی داسلامی حکومت دامام رعیت وی یا یوه رعیت وی او بله نه وی، یا یې دواړه رعیت نه وی.

حکم: که چیری دواړه ډلی دامام المسلمین رعیت وی نو پرامیر باندی لازم دی چی د دوی دواړو ترمنځ روغه جوړه وکړی او له شرعی حکم سره سم د هغوی دواړو په منځ کی فیصله وکړی. نو که دواړه داسلامی حکومت اوربند او فیصله و منی ښه و ترښه او که نه په زور دی جنگ پری بند کړی. مگر که یوه جنگیالی ډله یې و منی او بله یې نه منی نو پرامام باندی لازم دی چی ورسره وجنگیږی او فتنه یې ختم کړی. اوله دی امله چی سرغړوونکی ډلی داسلامی حکومت داوربند له حکم منلو څخه سرغړونه کړی ده او جنگ یې ورسره کړی دی دیاغی ډلی حکم پری کولی شی او دبغاوت هغه احکام پری جاری کولی شی چی په فقهی کتابونو کی دیاغیانو په باره کی بیان شوی دی. (۱)

دویم ډول: دمسلمانانو د دلولو یو ډلو ترمنځ جنگ کول یاد دوه مسلمانو حکومتونو تر منځ نښته او جنگیدل دی او د دواړو جنگ د مادیاتو او دنیا له پاره وی او یوه خوا یې هم آخرت په خاطر نه وی.

حکم: د دغه ډول جنگ په هکله شرعی حکم دادی چی دغه ډول جنگ دفتنی جنگ دی. او مسلمانانو ته پکار دی چی له دغه ډول جنگ څخه په بشپړه توگه ډډه وکړی او دیوی خوا پلوی هم ونه کړی او دواړو ډلو ته نصیحت وکړی چی له الله تعالی څخه وویریږی او جنگ بند کړی. - ځکه چی دغه ډول جنگ هغه جنگ دی چی رسول الله صلی الله علیه وسلم د دغه ډول جنگ د جنگیالیو په باره کی ویلی دی:

«القاتل والمقتول کلاهما فی النار» وژونکی او وژلی شوی دواړه دوزخیان دی.

دریم ډول: دمسلمانانو ترمنځ دریم ډول جنگ دادی چی د دواړه جنگ کونکو ډلو له جملی څخه یوه ډله پر حق باندی او دویمه پر باطله وی، او باطله ډله اصلاح او سولی ته هم غاړه نه ږدی او جنگ ته دوام ورکوی.

حکم: په دغه صورت کې پر مؤمنانو واجب دی چې دهغې ډلې پلوی وکړي چې پر حق باندې وی او ترهغه پورې دنافرمانۍ ډلې په خلاف وجنګیري چې یا په بشپړه توګه وځپل شي او یا حق او سولې ته تسلیم شي. (۱)

۲- د شيعه مذهب تفسير پوهانو هم ویلي دي: چې د دو جنګیالیو مؤمنو ډلو ترمنځ سوله کول باید په عدل او انصاف سره وکړای شي، پداسې ډول چې د دواړو جنګیالیو ډلو ترمنځ د خپلوی او دوستی له په نظر کې نیولو څخه پرته وکولی شي ظالم ته ظالم او مظلوم ته مظلوم وویلي شي. لکه چې علامه طبرسي په خپل تفسیر کې د دغو مبارکو آیاتونو په تفسیر کې په تفصیل سره بحث کړی دی چې د غوښتنې په ډول یې د تفسیر ځینی برخه دلته وړاندې کولی شي:

«وَأِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا» ای فریقان من المؤمنین قاتل احدهما صاحبه «فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا» حتی یصلحا «فَإِنْ بَغَتْ أَحَدُهُمَا عَلَى الْأُخْرَى» بَأَنْ تَطْلُبَ مَا لَا يَجُوزُ لَهَا وَتَقَاتِلَ أُخْرَى ظَالِمَةً لَهَا مُتَعَدِّيةً عَلَيْهَا «فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي» لَأَنْهَا هِيَ الظَّالِمَةُ الْمُتَعَدِّيةَ دُونَ الْأُخْرَى «حَتَّى تَفِيَّ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ» ای حتی ترجع الی طاعة الله و تترك قتال الطائفة المؤمنة «فَإِنْ قَامَتْ» ای رجعت و تابت و اقلعت و انابت الی طاعة الله «فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا» ای بينها و بین الطائفة التي هي على الايمان «بالعدل» ای بالقسط حتی یكونوا اسواء ولا یكون من احدهما على الأخرى جور ولا شطط فیما يتعلق بالضمانات من الأروش «وَأَقْسِطُوا» ای اعدلوا «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» العادلین الذین یعدلون فیما یكون قولاً و فعلاً «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» فی الدین یلزم نصره بعضهم بعضاً «فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ» ای بین کل

۱- تفسیر سراج المنیر ۴ څلورم ټوک ۶۶ مخ مصنف: امام ماضریینی متوفی ۹۷۷ هـ دبیروت چاپ دچاپ تاریخ ۱۲۸۵ هـ تفسیر ماوردی ۵ ټوک ۳۳۱ مخ مصنف امام وردی متوفی ۴۵۰ هـ

رجلين تقاتلا و تخاصما و معنى الاثنين يأتى على الجمع لأن تأويله بين كل أخوين
يعنى فانتم اخوة للمتقاتلين فاصلحوا بين الفريقين، اى كفوا الظالم عن المظلوم و
اعينوا المظلوم «وَاتَّقُوا اللَّهَ» فى ترك العدل والاصلاح او فى منع الحقوق «لَعَلَّكُمْ
تُرحَمُونَ» اى لکى ترحموا. ^(۱)

ترجمه: که چیرى د مؤمنانو یوه ډله له بلې سره جنگ کوى نو د دوى دواړو په منع کى ترهغه پورى
سوله وکړى چى روغه جوړه سره وکړى، نو که چیرى یوې ډلې د دوى پر بلې تیرى وکړله اوربند څخه
وروسته او هغه څه ورڅخه غواړى چى ورته روانه وى او پر هغى بلې باندې جنگ کوى پداسى حال
کى چى دا ظالمه وى او پر هغى بلې باندې تیرى کوونکى او ظالمه ده نه هغه بله تردى چى تیرى
کوونکى ډله د الله تعالى طاعت قبول کړى او د مؤمنى ډلې په خلاف جنگ پریردى. نو که چیرى
متعدى ډله راوگرځیده او توبه یی وکړه او جنگ یې ختم کړ او د الله تعالى طاعت ته یې رجوع وکړه
«فاصلحوا بينهما» يعنى د جنگيالى ډلې او د هغى بلې مومنى ډلې ترمنځ «بالعدل» په نیاو سره سوله
وکړى تردى چى دواړه سره برابرى شى او د یوې ډلې پر بلې باندې تیرى او په هغو څیزونو کى ناندولوى نه
وى چى په تاوان او تضمین کى ورڅخه یو بل ته اخیستلى شى «واقسطوا» عدل وکړى «ان الله يحب
المقسطين» بیشکه الله تعالى هغه عدل کوونکى خوښوى چى په خپل قول او فعل کى عدل کوى.
«انما المؤمنون اخوة» مومنان په دین کى سره وروڼه دى په خپل منع کى یې یو پر بل نصرت لازم دى
«فاصلحوا بين اخوكم» نو صلح وکړى د دوه داسى وروڼو ترمنځ چى سره جنگیږى. اثنین د جمع په
معنا ده، مطلب دا چى تاسى د دواړو جنگيالیو ډلو ترمنځ چى ستاسى وروڼه دى سوله وکړى. يعنى
ظالم له مظلوم څخه منعه کړى او د مظلوم مرسته وکړى «واتقوا الله» او د عدل په نه کولو له الله
تعالى څخه وویريږى او په اصلاح کى او د حقوقو په منعه کى «لعلکم ترحمون» خو پر تاسى رحم
وکړای شى.

خلورم ډول: که چیرې د دواړو جنگ کوونکو مؤمنانو ډله جملې څخه یوه رعیت وی چې دخپل پاچا او حاکم په خلاف یې بغاوت کړی وی د فقهاؤ په اصطلاح کې همدغوته یا غی ویل کیږي. نو که چیرې دغه یاغی ډله دخپل خروج او بغاوت له پاره هیڅ کوم شرعی دلیل ونه لري او صرف دفساد او فتنې له پاره یې د اسلامی شرعی حکومت په خلاف جنگ او بغاوت پیل کړی وی. نو پر مؤمنانو باندې لازم دی چې د اسلامی حکومت ملاتړ وکړي او د ګر دوفقهاؤ په اتفاق د دوی دخپلو له پاره د اسلامی حکومت جنگ کول روا دی.

حکم: دغه ډله شرعی یاغیان دی. مګر دهغوی په خلاف دجنگ له پیل کولو څخه دمخه د اسلامی حکومت مشر ته پکار دی چې لومړی دعوت ورکړي چې له بغاوت څخه توبه وباسي او د اسلامی حکومت اطاعت بیرته قبول کړي. نو که یې دعوت قبول کړه ترښه او که یې قبول نه کړ نو د اسلامی حکومت امیر ته روا ده چې د حقپالونکو مؤمنانو په ملاتړ د هغو په خلاف جنگ وکړي. خو شرط پکې دادي چې حکومت به ترهغه پوري جنگ نه پري کوي چې یاغی ډلې د حکومت په خلاف جنگ پیل کړي نه وی خو دغه پړه هم پر هغوی باندې پریوځي. (۱)

پنځم ډول: پنځم ډول د حکومت دنسکورولو له پاره پاڅون او بغاوت دی. او د یاغی ډلې له ظاهري حالت څخه داسې معلومېږي چې د بغاوت کوونکي ډلې وګړي ظالمان او فاسقان وي پداسې حال کې چې حکومت عادل وي، اوله بغاوت کوونکي ډلې سره د حکومت په خلاف کوم شرعی دلیل هم نه وي.

حکم: د دغې ډلې په خلاف پر مؤمنانو باندې واجب دی چې د حکومت ملاتړ وکړي او

۱- هدایه دویم ټوک، ۵۸۹ مخ، فتاوی قاضیخان، ج ۳، ۵۵۹ مخ د کویتي چاپ ۱۳۹۸ هـ ۱۹۷۸ م چاپ
مصنف: امام فخرالدین حسن بن منصور حنفی متوفی ۲۵۹ هـ.

حکومت ته د دغی یاغی فاسقی او ظالمی ډلی د خپلو له پاره جنگ کول شرعاً روادی خو شرط پکې دادی چی حکومت به د جنگ پیل نه کوی. مفسرینو او فقهاؤ ویلی دی: که څه هم حکومت عادل هم نه وی، د دغه ډول حکومت د باقی پاتی کیدوله پاره د مفسدینو په خلاف جنگیدل روادی ځکه چی د ده په ذریعه د مسلمانانو د مملکت نظم قائم دی.

شپږم ډول: شپږمه ډله د حکومت په خلاف داسی بغاوت کوونکی جنگیالی ډله ده چی د خپل بغاوت د مشروعیت له پاره شرعی دلیل بیان کړی مگر دهغه تاویل او تفسیر غلط کوی چی شرعاً باطل وی لکه چی خوارجو په (۳۷ هـ ۶۵۳ م کال) کی دامیر المومنین علی رضی الله عنه د حکومت په خلاف کړی ؤ، او د خپل بغاوت د مشروعیت له پاره یې د قرآن کریم

«وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» مبارک ایت وړاندی کړی ؤ. ^(۱) حکم: په دی صورت کی هم مسلمان حکومت ته روادی چی دهغوی په خلاف جنگ وکړی، برابره خبره ده که د مسلمانانو حکومت عادل وی او که نه وی او پر مسلمانانو باندی فرض دی چی د دغه ډول حکومت سره د یاغیانو په خپلو کی جنگی ملاتړ وکړی. اووم ډول: اووم داسی یوه ډله چی د عادل حکومت په خلاف جنگ ته ملاتړی او بغاوت ورڅخه وکړی چی دهغه پاچا او حاکم په مشروع طریق د حکومت واگی په لاس کی نیولی وی، او دهغه امارت شرعاً، قانوناً او هم عرفاً روا هم وی. مگر یاغی ډله یې نسکورول غواړی.

حکم: په دغه صورت کی هم د یاغیانو د ختمولو په خاطر حکومت ته جنگ کول روادی. برابره خبره ده که له بغاوت کوونکو سره شرعی دلیل وی او که نه وی. او پر مسلمانانو

۱- الکامل فی التاریخ دویم توک ۳۹۳ مخ د بیروت چاپ ۱۴۰۸ هـ - ۱۹۸۹ م مصنف: امام ابن اثیر متوفی

باندی فرض دی چی د عادل او متشرع امام مرسته او ملاتړ وکړی. څکه چی په اسلامی شریعت کی همدغی ډلی ته حقیقی یاغی ویل کیږی لکه چی امام شافعی رحمه الله علیه (متوفی ۲۰۴ هـ کال) په کتاب الام کی او امام مالک رحمه الله (متوفی ۱۷۹ هـ ۸۱۲ م کال) په مدونة الکبری کی ویلی دی چی:

«**الباغی فی عرف الفقهاء الخارج عن طاعة امام الحق.**»^(۱)

ترجمه: د فقهائو په اصطلاح کی یاغی هغه چاته ویلی کیږی چی د متشرع امام له فرمان څخه وتونکی وی.

او بیا دواړو دفتوی ورکړی ده چی پر مؤمنانو فرض دی چی د عادل او متشرع امام او حاکم ملاتړ وکړی او د یاغیانو په ځپلو کی په جنگ کی برخه ورسره واخلی او د امنیت په قائمولو کی مدد ورسره وکړی.

د شیعه مذهب فقهاو د یاغی تعریف داسی کړی دی:

«**باغی و اهل بغی هر کسی است که بر امام و پيشوای عادل خروج کند و مسلحانه بشورد. جهاد این فرقه با دعوت و درخواست آن امام و با کسی که آنرا امام تعیین و منصوب کرده باشد بر مسلمانان واجب است به طور کفائی مگر آنکه توبه نماید**»^(۲)

اتم ډول: اتم ډول هغه لویه ډله ده چی دیوظالم حکومت په خلاف پاڅون وکړی، داسی حکومت چی په جبر او زور قائم شوی وی، امیران، والیان او چارواکی یې فاسق وی. پداسی حال کی چی پاڅون کوونکی د عدالت او حدود الله د اقامت او د حقوق الله او حقوق العباد د احیاء له پاره پاڅون کړی وی، او د دوی له ظاهری حالت څخه داسی څرگند یری

۱- کتاب الام خلورم توک پ ۱۳۵ مصنف: امام شافعی، بیروت چاپ ۱۴۰۲ هـ المدونة الکبری لومړی توک ۴۰۷ مخ.

۲- تبصرة المتعلمين ص ۸۱۰، مصنف: علامه «حسن بن يوسف بن مطهر. المختصر النافع، ص ۱۳۴ مصنف: محقق علامه حلی «ابوالقاسم نجم الدين جعفر بن حسن.

چی نیک او ښه وگری دی، فسق او فجور یې نه وی کړی. داسلامی امت فقهاؤ د دغی ډلی په هکله ویلی دی: چی مؤمنانو مصلحینو ته پکار دی چی د دوی او د حکومت ترمنځ سوله وکړی، پداسی ډول چی حکومت ته ووايې چی دپاخون کوونکو غوښتنی ومني ځان اصلاح کړی او اسلامی شریعت قائم کړی. که حکومت ورسره قبوله کړه ښه ترښه او که نه نو پر نورو مومناهم لازم دی چی دپاخون کوونکی ډلی مرسته وکړی. او د فاسق حکومت په خلاف په جهاد کی ورسره گډون وکړی. (۱)

حکم: د دغه ډول پاخون کوونکو په هکله جمهورو فقهاو او اهل حدیثو دا حکم کړی دی چی دوی هم یا غیبا ن دی او د حکومت په خلاف یې پاخون ناروا دی. ځکه یو ځل چی دیو امیر امارت قائم شوی وی، په مملکت کی یې امن راوستلی وی او د مملکت نظم او نسق دده له انتظام لاندی چلیږی دهغه په خلاف قیام حرام دی. برابره خبره ده که هغه ظالم وی که عادل او که په هره طریقه یې حکومت نیولی وی مگر دا چی دغه حاکم د اگیز کفر مرتکب شی. (۲)

مگر د فقهاؤ اکثریت ویلی دی چی: دغه ډول پاخون کوونکی یا غیبا ن نه دی او د دوی قیام حق دی او نور مؤمنان باید د دوی ملاتړ وکړی لکه چی امام ابوحنیفه رحمه الله علیه کله چی زید بن علی بن حسین رضی الله عنه په ۱۲۱ هـ ۷۴۴م کی داموی خلیفه هشام بن عبدالملک بن مروان په خلاف پاخون وکړ نو امام اعظم صیب و فرمایل:

«د جهاد له پاره د زید دغه پاخون د بدر غزا ته ورته دی.» (۳)

۱- تفسیر معارف القرآن ۸ تو ۱۱۲ مخ

۲- میسوط، باب الخوارج، فتح القدیر پنجم توک ۳۳۷، کتاب السیر باب البغاة.

۳- ابوحنیفه حیاتو وعصره اراه و فقهه ص ۶۳ مصنف شیخ ابوزهره. المناقب لمومری توک ۵۵ مخ مصنف ابن البزازی.

چاورته وويل: داسی چی ده نو ته ولی په جهاد کی ورسره برخه نه اخلی
امام صیب په ځواب کی ورته وويل: زه دخلکو د هغو امانتونو له امله پاتی یم چی له
ماسره یې کینبودلی دی. خو مالی مرسته به هرومرو ورسره کوم.
* او بیایې لس زره درهمه مالی مرسته ورته ولیبرله او استازی فضیل بن زبیر ته یې وويل:

امام زید بن علی ته زما عذر وړاندې او بیان کړه.
او ځینی تاریخ پوهانو لیکلی دی: کله چی امام ابو حنیفه رحمه الله د حضرت زید بن علی
د پاڅون په هکله وويل چی:

خروجه یضا هی خروج رسول الله صلی الله علیه وسلم یوم بدر.
او پوښتونکی ورته وويل: داسی چی ده نو ته ولی نه ملگری کیږی امام صیب په ځواب
کی ورته وويل:

«لو علمت ان الناس لا یخذلونه ویقومون معه قیام صدق لکنک اتبعه فاجاهد معه من
خالفه.» (۱)

یعنی که زه پوهیدلای چی وگری به دی نه شرمنده کوی اوله ده سره په صداقت سره دریږی
نو ما به هرومرو د ده متابعت کړی وای او د ده د مخالفینو په مقابل کی به می جهاد کړی
وای.

په هر صورت دخلور سوه ملیونه مسلمانانو متبوع امام ابو حنیفه رح که په وسله وال جهاد
کی له امام زین العابدین زید بن علی «سره گډون نه وکړی مگر مالی مرسته یې ورسره
کړی وه او نور وگری د ده په دعوت ورسره ملگری شوی و او ابیعت یې ورسره کړی و.
دغه راز کله چی په ۱۴۵ هـ ۷۶۸ م کی محمد نفس زکیه د عباسیانو د دویم خلیفه ابو جعفر
منصور عباسی په خلاف پاڅون وکړ او په مدینه منوره کی یې د عباسیانو د حکومت په

۱- روض النفر ۲۶۰ مخ امام ابو حنیفه کی سیاسی زندگی ۱۴۰ مخ مناظر حسن گیلان.

خلاف د جهاد اعلان وکړ نو امام مالک امام دارل هجرة له محمد نفس زکيه سره د مرستې کولو فتوی جاری کړه او خلکو ته یې حکم وکړ چې له محمد نفس زکيه سره بیعت وکړي. خلکو امام مالک رحمه الله ته وویل: زمونږ پر غاړو کی خواوس د منصور د بیعت رسی پرته ده؟

امام مالک رحمه الله فتوی ورکړه چې منصور له تاسی څخه په زور بیعت اخیستلی دی او د مجبور وگړی بیعت نه صحیح کیږي. هماغه وچي د مدینې منورې خلکو د امام مالک صیب له فتوی سره سم له محمد نفس زکيه سره بیعت وکړ. په کوفه کی د محمد نفس زکيه ورور ابراهیم نفس مرضیه د ورور له پاره له خلکو څخه بیعت اخیست نو امام اعظم رحمه الله علیه له مالی مرستې سره سره د محمد نفس ذکيه د پاڅون په ټینګتیا سره ملاتړ وکړ او د منصور په خلاف یې دهغه د جهاد تائید وکړ تر دې چې دغه دواړه وروڼه او دهغوی په سلگونو پلویان په ۱۴۵ (هـ ۷۶۸ م کال) کی د عباسی خلافت د واکمن له پلوه شهیدان کړای شول. (۱)

د دغه تحریک ملاتړ امام ابو حنیفه علنی کاوه لکه چې امام یافعی ویلي دي:

«**کان ابو حنیفه یجهر بالکلام ایام ابراهیم چهاراً شدیداً**». (۲)

یعنی امام ابو حنیفه د ابراهیم «نفس رضیه» ملاتړ د عباسی حکومت په خلاف په ډاگه او په ټینګه سره کاوه.

لنډه دا چې امام مالک او امام اعظم ابو حنیفه رحمه الله علیهما او د اسلامی امت اکثر و فقهاؤ او مفسرینو داسې پاڅون ته بغاوت نه دی ویلي چې د فاسد جابر حاکم او دهغه د فاسد نظام د نسکورولو او پر ځای باندې یې د سوچه اسلامی نظام دروستلو، د امن او

۱- البدایه والنهایه لسم ټوک ۸۴ مخ، ابو حنیفه حیات و عصره اراڼه و فقهه ۳۷ مخ، الکامل فی التاریخ ج ۵ ص

۱۹۷، تاریخ بغداد ۱۳ ټوک ۳۴۶ مخ، تاریخ ابن عساکر ج ۲ ص ۲۵۵.

۲- روض النفر لومړی ټوک ۳۰۰ مخ د امام یافعی تصنیف، امام ابو حنیفه کی سیاسي زندگی ص ۳۰۸.

حدود الله د پلي کولو په تکل پاڅون کړی وی. بلکې د حق پاڅون او جهاد دی او پر مؤمنانو یې ملاتړ فرض دی.

بغاوت هغه ته ویل کیږي چې د اسلامي حکومت د یو عادل، متقی او متشرع حاکم په خلاف د مفسدینو او فاسقانو له پلوه د عادل، پاچا او اسلامي نظام د نسکورولو له پاره وی. پر مسلمانانو باندې فرض دی چې د دغه ډول نامشروع او اسلام د بنسټه بغاوت د ختمولو له پاره د حکومت ملاتړ او ملګرتیا وکړي.

احکام او مسائل

مفسرینو او فقهاؤ د دغو مبارکو آیاتو نو په تفسیر کې د یاغیانو په باره کې یو شمیر فقهی او شرعی مسائل بیان کړي دي چې لنډيزي په لاندې ډول وړاندې کولی شي:

الف: د یاغیانو د خپلو له پاره له عادل حکومت سره په جهاد کې ګډون کول فرض کفائي دی. که یو شمیر خلکو ګډون پکې وکړله ټول امت څخه بس والی کوي. (۱)

ب: یاغیان مسلمانان دي په بغاوت سره نه کافريري.

ج: لومړی به دعوت ورکولی شي چې له بغاوت څخه لاس واخلي نو که یې ومنله بڼه و تر بڼه او که یې ونه منله جنگ به ورسره کولی شي خو په جنگ کې به حکومت دغه لاندې شرعی احکام او مسائل په نظر کې نیسي:

لومړی: حکومت به د جنگ پیل نه کوي. یعنی ترڅو چې یاغیانو جنگ پیل کړی نه وي حکومت به یې ابتداء نه کوي.

۱- فتاوی فتح القدیر پنځم ټوک ۳۳۴ د بیروت چاپ مصنف امام ابن همام حنفی متوفی ۸۶۱ هـ ۱۴۸۴ م
تفسیر مدارک پنځم ټوک ۶۹ مخ د لاهور چاپ مصنف امام نسفی عبدالله بن احمد حنفی متوفی ۷۰۱ هـ
۱۳۲۴ م.

دویم: له جنگ څخه به د حکومت مقصد د یاغیانو له بغاوت څخه پنبیما نه کول او ایل کول وی نه د هغوی وژل ځکه چی مؤمنان دی.

دریم: جنگی بندیان به یې نه وژنی.

خلورم: مالونه او شته یې غنیمت کولی نه شی او نه به یې ولجه کوی.

پنځم: اولادونه یې مریونه او مینځی کولی نه شی.

شپږم: د یاغیانو د ایل کولو له پاره له هغوی سره په جنگ کی له کافرانو او مشرکانو څخه د مرستی او کومک غوښتنه به نه کوی.

اووم: د هغوی دشتو او مالونو په غوښتلو سره به له هغوی سره اوربند او سوله نه کوی.

اتم: د یاغیانو کورونه به نه سوځوی. یعنی اوره ورته نه اچوی.

نهم: ونی به یې نه قطع کوی او نه به یې له بیخ څخه وهي.

لسم: که په جنگ کی یاغیان قتل کړای شی نو په دارځوړند کول یې حرام دی. د تشهیر په خاطر. دغه راز مثله کول یې او دسرونو ځوړند کول یې هم حرام دی.

یوولسم: د یاغیانو د تسلیمولو په خاطر پر هغوی باندی د اوبو او ارتزاقی مواد و بندول روادی پردی شرط چی ښځی او کوچنیان یې ورسره نه وی.

دوولسم: له جنگ څخه تنبیتیدونکی یاغیان او ماتی خوړلی به تعقیبولی نه شی.

دیارلسم: د یاغیانو ښځی. خویندی میندی او لونه به نه قتل کولی شی نه به وهلی شی نه به بندی کولی شی که څه هم مجاهدینو او د مسلمانانو امیر ته شکنغل هم وکړی پیغورونه ورکړی او ستغی سپوری هم ورته ووايي.

څوارلسم: که د یاغیانو مالونه یې نیولی وی نو د جنگ له ختمیدو او تسلیمیدو څخه وروسته به یې بیرته ورکوی.

پنځلسم: که د جنگ په دوران کی د یاغیانو مال ته د حکومت ضرورت شی نو مصرف کول

بې ورته روا دی او تاوان هم نه لری مگر بې ضرورته روانه دی.

شپاړسم: کله چی یاغیان تسلیم شی نو که په جنگ کی بې د حکومت وگری وژلی وی یا بې د حکومت مال تلف کړی وی نو نه پری قصاص کولی شی نه تاوان ورڅخه اخیستلی شی او نه کومه بله سزا ورکولی شی. (۱)

علامه الوسی حنفی (متوفی ۱۲۷۰ هـ کال) په خپل تفسیر روح المعانی کی او امام قرطبی په خپل تفسیر کی له حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه څخه روایت کړی دی چی رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته فرمایلی بې دی: «يَا ابْنَ أُمِّ عَبْدِ هَلْ تَدْرِي كَيْفَ حُكْمُ اللَّهِ فِيمَنْ بَغَى مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ؟» قَالَ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ: لَا يُجْهَرُ عَلَى جَرْنِهَا وَلَا يُقْتَلُ أَسِيرُهَا وَلَا يُطْلَبُ هَارِبُهَا وَلَا يُقَسَمُ قِيْوُهَا». (۲)

ترجمه: ای د اُم عبیدمورزویه: ایا ته پوهیږی دهغه چا په باره کی چی د مؤمنانو له دغه امت څخه وی او بغاوت وکړی حکم څه دی؟ هغه وویل: الله او دهغه رسول ښه پوهیږی. ویي فرمایل: په یاغی کی د الله حکم ددی چی تپی به یی نه تعذیبوی، بندی به یی نه شی وژلی، تښتیدونکی بې تعقیبولی نه شی او مال یی تقسیمولی نه شی.

اوولسم: کوم یاغیان چی په جنگ کی ونیول شی تر هغه پوری به یی اسلامی حکومت بندی کوی چی تو به او باسی او له بغاوت څخه د پښیمانتیا او توبی په صورت کی به خوشی کولی شی او اسلامی عادل حکومت به داژمنه ورڅخه واخلی چی بیا به د اسلامی حکومت په خلاف بغاوت نه کوی.

د شیعه مذهب فقهاو، ویلی دی:

یاغیان پر دوه ډوله دی: یو هغه چی «ذی فئه» وی، یعنی منظم او تنظیم ولری او د

۱- فتاوی فتح القدیر پنځم ټوک ۳۳۷ مخ، کتاب السیر باب البغاة، ألفقه على المذاهب الأربعة پنځم ټوک ۴۱۷-

۱۸ مخونه کتاب الحدود، د بیروت چاپ.

۲- تفسیر روح المعانی ج ۲۵ ص ۱۵۱ تفسیر قرطبی ج ۸ ص ۲۱۱

جنگياليو په منظمه توگه روزنه کوي، ددغي ډلي په باره کې حکم دا دی چې حکومت ورسره و جنگيږي، او که ټپي يې ونيول شي وژلي شي، او تيښته کوونکي يې تعقيبولی شي ترڅو په بشپړه توگه تیت او پرک شي او د فساد ځاله ختمه او له منځه یوړلی شي. دویم ډول «غیر ذی فئه» یا غیاڼ دی. او دا هغه دی چې تنظیم او سازمان او گوندی تشکيلات ونه لري؛ بلکې یوازی هماغه کسان وی چې په معرکه کې موجود وي. د یاغیانو ددی ډلي په باره کې حکم دا دی چې مجروح يې اعدام کولی نه شي، او تنبیدلی يې تعقیب کولی نه شي. (۱)

پاتې شوه د یاغیانو د اموالو مسئله: د هغو په هکله فقهاو ویلي دی چې اموال يې لوټ کولی نه شي، ښځې او اولادونه يې د بندیانو په توگه نیولی نه شي. مگر د یاغیانو هغه اموال چې د جنگ په ډگر کې ونيولی شي د غنیمت په توگه ورڅخه اخیستلی شي. (۲)

اتلسم: که یاغیانو د بغاوت په مهال کې پر کومه سیمه قبضه کړې وي او د سیمې له خلکو څخه يې زکات او نور محصولات اخیستلي وي او بیا په همدغه کال کې اسلامی حکومت دغه سیمه ورڅخه ونیسي او یاغیان ختم کړي نو اسلامی حکومت ته روانه ده چې په دویم ځل له خلکو څخه زکات او نور محصولات وغواړي، برابره خبره ده که یاغیانو هغه په مشروع لارو کې مصرف کړي وي او که په نامشروع لارو کې يې لگولي وي. مگر که د سیمې اغنياء يې په خپله رضامندی ورکوي نو بیا روانه ده.

نولسم: که یاغیانو په نیولی شوی سیمه کې شرعي محکمې جوړې کړي وي او د سیمې د خلکو ترمنځ يې پریکړې او فیصلې کړي وي او بیا اسلامی حکومت دوی ختم کړي او سیمه ورڅخه ونیسي نو که چیرې دهغوی کړې فیصلې له شریعت سره سمې وي. اسلامی

۱- فقه سیاسی اسلام، ص ۲۳۰-۲۳۱، مصنف: ابو الفضل شکوری - جامع عباسی ص ۱۵۵، مصنف شیخ بها، الدین عاملي - تبصرة المتعلمين ص ۸۰ په لنډيز سره.

وی حکومت به یې نه بدلوی او پر خپل حال به یې پریږدی. او که غیر اسلامی وی او اسلامی حکومت ته د قبول وړ نه وی نو اسلامی حکومت حق لری چی د هغوی فیصلی منسوخی کړی.

یویشتم: په اسلامی محاکمو کی د یاغیانو شهادت قبلولی نه شی ځکه چی هغوی د عادلانه شرعی نظام او حکومت په خلاف قیام او جنگ کړی دی، چی په اسلامی شریعت کی فسق دی او د فاسق شهادت په شریعت کی نامنظور دی. امام محمد رحمه الله علیه ویلی دی: که یې د اسلامی عادلانه نظام په خلاف جنگ نه وی کړی نو بیایې شهادت قبلولی شی او که جنگیدلی وی نو بیانا نه شی قبلولی. (۱)

دوهم ټوک

دصلحی احکام

تفسیر پوهانو د سولی مسائل او احکام د دغو مبارکو آیاتو نو په تفسیر کی په زیات تفصیل سره بیان کړی دی چی زه یې دلته نچوریعی خلاصه په لاندې ډول بیانوم:

الف: امام فخرالدین رازی محمد بن عمر بن حسین رازی (متوفی ۶۰۶ هـ ۱۲۲۹ م کال) په تفسیر مفاتیح الغیب کی چی په تفسیر کبیر سره مشهور دی ویلی دی:

دصلحی شرعی حکم عام دی که د دوه ډلو ترمنځ وی، که د دوه ملتونو ترمنځ وی او که د دوه کسانو ترمنځ وی ځکه خوالله تعالی فاصلحوابینهما فرمایلی دی او بینهم یې نه دی ویلی. دغه راز فاصلحوابین اخویکم یې ویلی دی. یعنی د تاسی د ورونو ترمنځ بین اخوة یې نه دی ویلی. مطلب دادی چی که شخړه د ډیرو کسانو ترمنځ وی او که د دوه

۱- تفسیر جصاص دریم ټوک ۴۰۳-۴۰۴ د لاهور چاپ مصنف: امام ابو بکر جصاص حنفی متوفی ۳۷۰ هـ

فتاوی فتح القدیر پنځم ټوک ۳۳۷-۳۳۸ باب البغاة کتاب السیر.

کسانو ترمنځ وی سوله یې په منځ کی وکړئ.

دغه راز وروڼه عام دې که سکنی وروڼه وی، یعنی له یو مور او پلار څخه وی او که دیني وروڼه وی په منځ کی یې سوله وکړئ.

دغه راز د جنگ کلیمه هم عامه ده که وهل ټکول یې سره کړی وی، که یو بل ته په مور چل کی سره ناست وی او که سوک څپیره یې سره کړی وی یا یې ناندری سره وهلی وی او یو بل ته یې ستغی سپوری سره کړی وی او بیا سره مرور او یوله بل څخه خفه او مانیجن وی نو تاسی یې په منځ کی سوله وکړئ. (۱)

ب: که سوله کوونکی د ځواک او قدرت خاوندان وی او د جنگ کوونکو پر دواړو خواؤ خپله سوله او دسولی خپل تجویز قبولی شی نو بیا صلحه کول پری واجب دی ځکه چی الله تعالی امر کړی دی چی «فاصلحوا بینهما» یعنی د دواړو جنگ کوونکو دلو ترمنځ سوله وکړئ. نو امر دوجوب له پاره دی.

ج: که دخپلی سولی تنفیذ قدرت نه لری دهغوی په باره کی امر دندب له پاره دی، هغوی ته مستحب دی چی د جنگ کوونکو دودلو مومنانو ترمنځ صلح وکړی. ځکه چی د خیر او ثواب کار دی او کیدای شی چی د دوی دمنځگریتوب په توسه دهغوی ترمنځ وربند او سوله وشي. (۲)

د: که چیری د دواړو جنگ کوونکو مؤمنانو دلو جنگ دمادیاتو او سیاسی اقتدار په خاطر وی او دیوې دلی جنگ هم د حق په خاطر او د اسلامی نظام په خاطر نه وی نو مؤمنانو ته پکار دی چی دواړو ته نصیحت وکړی او دیوی دلی پلوی هم ونه کړی د دواړو ترمنځ دسولی او روغی جوړی هڅی وکړي. او دغه ډول سوله هم تفسیر پوهانو واجب نه بلکی

۱- تفسیر کبیر ۲۷ ټوک د حجرا سورت ۱۲۹ مخ دبیروت چاپ تاریخ ۱۴۱۷ هـ ۱۹۹۷ م.

۲- تفسیر احکام القرآن دریم ټوک ۴۰۱ مخ دابوبکر جصاص تصنیف.

۳- تفسیر احکام القرآن دریم ټوک ۴۰۱ للخصاص حنفی، تفسیر جلالین ۴۲۸ مخ

مستحب گڼلی ده. (۳)

ه: مصلحين یعنی سوله کوونکي بايد متقيان وي او دصلحي کولو په دوران کې په سوچه او سپيڅلي نيت سره دسولي داعيه پيل کړي ځکه چې الله تعالی سوله کوونکو ته په خطاب کې فرمایلي دي:

«وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ» اوله الله تعالی څخه دسولې کولو په پروسه کې ووبریږئ ای مصلحینو څو الله تعالی پر تاسې باندې رحم وکړي او سوله مو مثبتې نتیجه ورکړي، دالله تعالی په نزد داجر او ثواب مستحق وگرځیږي.

سوله کوونکو ته پکار دی چې په دوی کې د دی صلاحیت، ظرفیت او استعداد وي چې ددوه کسانو ترمنځ روغه جوړه وکولی شي. دجنگ او رمر کولی شي نو دوی ته لازم دی چې مسلمانانو ته خیر ورسوي او سوله یې وکړي.

دویم دا چې مصلحين په خپله سوله کې کوم شخصي مادي غرض ونه لري، سوله یې له ځان ښودنې څخه پاکه وي.

د: دسوله کوونکو دشرعي مسئولیت دی چې له اوریند څخه وروسته هغه اسباب او عوامل معلوم کړي چې د دواړو ډلو ترمنځ دجنگ باعث گرځیدلي دي او د دوی ترمنځ یې وروړی په دېمنی سره بدله کړي ده.

ز: کله چې سوله کوونکي د دواړو ډلو ترمنځ سوله کوي نو د دائمی سولې له پاره به هلی ځلي کوي او د دواړو ترمنځ به په عدل او انصاف سره پریکړه او فیصله کوي، دخپلوی، دوستی، لسانی، قومی، سیمه ییز تعصب، ناروا ننگ او جاهلی غیرت په وجه به حق ته شانه گرځوي. (۱)

۱- تفسیر صفوة التفاسیر دریم ټوک ۲۳۴ مخ دبیروت چاپ ۱۴۰۲ هـ - ۱۹۸۱ م ای فان رجعت وکفت عن القتال فاصلحو ابینهما بالعدل، دون حیف علی احدی الفتنین

او هغه داسی چی دسولی کولو په مهال کی دظالم پلوی وکړی او دمظلوم حقوق ترپنبو لاندی کړی ځکه چی پداسی کولو سره سوله کوونکی له ایمان څخه وځی لکه چی رسول الله علیه وسلم فرمایلی دی:

عن اوس بن شر حبیل انه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «مَنْ مَشَى مَعَ ظَالِمٍ لِيُقْرِيَهُ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ ظَالِمٌ فَقَدْ خَرَجَ مِنَ الْإِسْلَامِ رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ فِي شُعَبِ الْإِيمَانِ»^(۱)
ترجمه: له اوس بن شر حبیل رضی الله عنه څخه روایت دی چی ده له رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه واوریدل چی ویی فرمایل: چاچی له ظالم سره د دی له پاره ملګرتیا وکړه چی دمظلوم په مقابل کی یې پیاوړی کړی او ده ته ښه معلومه وی چی دی ظالم دی خو سره له دی هم دی ملګرتیا ورسره کوی، پلوی او مرسته یې کوی. نویه تحقیق داسی شخص له اسلام څخه ووت.

یعنی بشپړ مسلمان نه دی. دا حدیث امام بیهقی په شعب الایمان کی روایت کړی دی. مطلب دا چی مصلحینو ته پکار دی چی په سوله کی اسلامی عدل او انصاف په نظر کی ونیسی او په سوله کی له ظلم او تیری څخه ځان وساتی او همدغه دالله تعالی حکم دی او سوله کوونکو ته یې فرمایلی دی:

«فَاَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا، إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ».

(دحجرات سورت ۹- آیت ۲۶ مبارکه ۴۹ سورت)

یعنی کله چی دوه جنگ کوونکی ډلې خپل منځی جنگ بند کړی او سولی ته غاړه کپړی نوای سوله کوونکیو تاسی دهغوی دواړو تر منځ په عدل او انصاف سره سوله وکړئ: پیشکه چی الله تعالی له عدل او انصاف کوونکو سره مینه کوی.

ځکه چی دوی دالله تعالی دعدل او انصاف کولو پر حکم باندی عمل کوی، له روغی جوړی سره مینه لری او دسولی په شان په اجتماعی نیک عمل کی هڅی کوی او په انصاف

سرد يې سرته رسوی.

د سولې دیني ارزښت

د اسلام په مقدس دین کې سوله خورا زیات او عظیم ارزښت لری ان تردی چی ددوه کسانو یا ډلو یا دوه ملتونو ترمنځ په سوله او روغه جوړه کی که اړتیا ورته پیدا شی نو اسلام ددی خبری اجازت ورکړی دی چی سوله کوونکی دروغی جوړی په دوران کی درواغ ووائی، سره له دې چی درواغ ویل شرعاً حرام او کبیره گناه ده مگر ددی له پاره چی دخلکو ترمنځ دذات البینې اختلافی فساد او وینو تویولو مخه ونیول شی درواغ ویل روا دی او شریعت دی ته درواغ نه دی ویلی لکه چی امام بخاری رحمه الله علیه په صحیح بخاری کی حدیث روایت کړی دی چی په هغه کی رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی:

۱- «لَيْسَ الْكَذَّابُ الَّذِي يُصْلِحُ بَيْنَ النَّاسِ فَيُنْمِي خَيْرًا أَوْ يَقُولُ خَيْرًا»^(۱)

ترجمه: هغه څوک درواغجن نه دی چی دخلکو ترمنځ سوله کوی، په خپلو درواغو سره خلکو ته خیر او گټه رسوی او یا دخیر او ښیگری خبره کوی.

دغه راز امام ابو داود رحمه الله علیه (متوفی ۲۷۵ هـ ۸۹۸ م کال) په سنن ابو داود کی داسی روایت کړی دی:

عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أُمِّهِ أَمْ كُلْثُومُ بِنْتُ عَقْبَةَ قَالَتْ: «مَا سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُرْخِصُ فِي شَيْءٍ مِنَ الْكَذِبِ إِلَّا فِي ثَلَاثٍ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ يَقُولُ: لَأُعْذِّدَهُ كَاذِبًا الرَّجُلُ يُصْلِحُ بَيْنَ النَّاسِ يَقُولُ الْقَوْلَ وَلَا يُرِيدُ بِهِ إِلَّا الْأَصْلَاحَ وَالرَّجُلُ يَقُولُ

۱- صحیح بخاری څلورم ټوک حدیث ۲۴۰۳ باب لیس الکاذب الذی یصلح بین الناس. کتاب الصلح

۲ سنن ابی درود، دویم ټوک ۳۲۶ مخ کتاب الأدب باب إصلاح ذات البین- حدیث ۴۹۱۳ دملتان چاپ

د چاپ تاریخ سنه ۱۳۱۶ هـ ۱۹۳۹ م

فِي الْحَرْبِ وَالرَّجُلُ يُحَدِّثُ امْرَأَتَهُ وَالْمَرْأَةُ تَحَدِّثُ زَوْجَهَا. « (۲)

ترجمه: له حميد بن عبدالرحمن بن عوف او هغه له خپل مورام کلثوم بنت عقبه بن ابی معیط څخه روایت کړی دی چی هغې رضی الله عنها ویلي دي: ما له رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه نه دی اوریدلی چی په هیڅ یو شی کی یې د درواغو ویلو اجازت ورکړی وی پرته له درې امورو څخه او رسول الله صلى الله عليه وسلم وچی فرمایل به یې: درې ډوله وگړی که درواغ هم ووايې زه یې درواغجن نه گنیم:

الف: یو هغه سړی چی دخلکو په منځ کی سوله کوی. دی درواغ خبره کوی او په هغی سره یې مقصد اصلاح او روغه جوړه وی.

ب: دویم هغه سړی چی په جنگ کی درواغ وایي او د دینمن په وړاندی لایي وهی، یا مجاهدینو ته دمدد رارسیدو یا د ثبات له پاره نوری خبری کوی او په درواغو ژمنی ورسره کوی.

ج: دریم هغه سړی چی خپلی میرمن ته درواغ وایي چی دی زیاته مینه ورسره لری. داددی له پاره چی ازدواجی نظام یې له تباهی څخه وژغورل شی، او که نه په حقیقت کی داسی نه وی لکه څرنگه چی په خوله ورته وایي، یا میرمن میره ته دغه ډول خبری په درواغو کوی.

تشریح: ډیرو حدیث پوهانو ددغه حدیث په تشریح کی زیات طولانی بحثونه کړی دی چی دهغوی ټولو ذکر کول دلته ممکن نه دی صرف د موضوع د اهمیت د ثبوت په خاطر ددو امامانو تشریح په زیات لنډیز سره ذکر کوم خو درنو لوستونکو ته مسئله څه ناڅه روښانه

شی:

امام خطابی: امام خطابی أبو سلیمان احمد بن محمد خطابی رحمه الله علیه (متوفی ۳۸۸ هـ ۹۱۱ م کال) دسولی دیوبل حدیث په شرح کی ویلی دی:

«وفي الحديث حث وترغيب في اصلاح ذات البين واجتناب عن الفساد فيها، لان
الاصلاح سبب للاعتصام بحبل الله وعدم تفرق بين المسلمين، وفساد ذات البين ثلثة في
الدين، فمن تعاطى اصلاحها ورفع فسادها نال درجة فوق ما يناله الصائم القائم المشتغل
بخويصة نفسه.» (۱)

ترجمه: په دغه حدیث کی دخلکو ترمنځ سولی کولو ته هڅونه او ترغیب دی او دخلکو ترمنځ له
اختلاف اچولو څخه منعه کول دی. دا ځکه چی سوله کول دالله تعالی په رسی یعنی قرآن کریم
منگولی لگول دی او دمسلمانانو ترمنځ دتفرقی له منځه وړل دی، پداسی حال کی چی تفرقه او
دخلکو ترمنځ اختلاف اچول په دین کی سوړوی پیدا کول دی. نو هغه چاچی دخلکو ترمنځ سوله
وکړه او دهغوی خپل منځی اختلاف یې ختم کړ نو دثواب او فضیلت هغه مقام ته ورسیده چی دنفلی
روژی نیونکی او دشپې دنفلی عبادت کوونکی له مرتبو څخه اوچته ده. ځکه چی هغوی دواړه
صرف دځان له پاره لگیا دی پداسی حال کی چی سوله کوونکی دنوروله پاره خیرغوښتونکی دی.

امام غزالی: داسلامی امت نامتو فیلسوف مجتهد او روحانی شخصیت امام غزالی
ابوحامد محمد بن محمد غزالی متوفی سنه ۵۰۵ هـ ۱۱۲۸ م په خپل کتاب احیاء العلوم
کی په صلحه کی درواغ ویلو په باره کی طولانی بحث کړی او هغه ځایونه یې بیان کړی
دی چی درواغ ویل پکی روا دی او اسلامی شریعت اجازه پکی کړی ده آن تردې چی امام
غزالی رحمه الله په ځینی مقاماتو کی له رښتیا ویلو څخه درواغ ویل غوره گڼلی دی چی

۱- عون المعبود شرح ابی داود ۱۳ دیارلسم ټوک ۲۱۴ مخ باب فی اصلاح ذات البین، کتاب الادب. دارالفکر

دادی دنوموړی امام دکلام خلاصه دهغه په عبارت کی وړاندی کوم:

الكلام وسيلة الى المقاصد فكل مقصود محمود يمكن التوصل اليه بالصدق والكذب جميعا فالكذب فيه حرام، وان امكن التوصل اليه بالكذب دون الصدق فالكذب فيه مباح ان كان تحصيل ذالك القصد مباحاً، وواجب ان كان المقصود واجباً، كمان أن عصمة دم المسلم واجبة. فمهما كان في الصدق سفك دم امرئ مسلم قد اختفى من ظالم فالكذب فيه واجب مهما كان لا يتم مقصود الحرب او اصلاح ذات البين ان استماله قلب المجنى عليه الا بالكذب فالكذب مباح، الا انه ينبغي ان يحترز منه ما أمكن، لانه اذا فتح باب الكذب على نفسه فيخشى ان يتداعى الى ما يستغنى عنه والى ما لا يقتصر على حد الضرورة، فيكون الكذب حراماً في الاصل الا للضرورة. (١)

ترجمه: خبری کول اهدافوته درسید لوسیلهد، نوهر هغه نیک هدف چی هغه ته رسیدل په رښتیا ویلو او درواغ ویلو دواړو سره ممکن وی درواغ ویل پکی حرام دی، او که چیری کوم داسی نیک مقصد وی چی دهغه تر لاسه کول په رښتیا ویلو سره ممکن نه وی؛ بلکی صرف په درواغ ویلو سره تر لاسه کیږی نو که چیری دغه مقصد مباح وی درواغ ویل پکی مباح دی، او که چیری مقصد تر لاسه کول واجب وی نو درواغ ویل پکی واجب دی.

دمثال په ډول له قتل او ناروا خون څخه دمسلمان ژغورل فرض دی نو دهغه دژغورلوله پاره درواغ ویل هم فرض دی. نو که چیری یو مظلوم شخص ستا په کور کی له ظالم قاتل څخه پټ شی یا په بل داسی ځای کی پټ وی چی تا ته معلوم وی او ظالم قاتل له تا څخه دبې گناه پټ شوی مظلوم پوښتنه وکړی چی تالیدلی دی؟ نو که ته په دغه صورت کی رښتیا ووايې، ستا په رښتیا ویلو سره هغه بی گناه مظلوم وژل کیږی له همدې امله پر تا باندی دمظلوم دژغورنی له پاره درواغ ویل واجب دی. او ظالم قاتل ته ووايه: مانه دی لیدلی یا زما کور ته نه دی راغلی.

دغه راز که چیری دجهاد مقصود له درواغ ویلو پرته نه تر لاسه کیږی یا ذات البینی سوله نیکمرغه پروسه له درواغ ویلو پرته تحقق نه شی میندلی. پداسی حال کی چی ته پوهیږی چی له درواغ ویلو پرته دطرفین یا دیوپلوزره سولی ته نه مایل کیږی نو پداسی صورت کی

درواغ ویل مباح دی.

په هر صورت له دی امله چی درواغ ویل په اسلامی شریعت که حرام دی نو تر خوپوری چی ممکنه وی باید احتراز او ډډه ورڅخه وکړای شی، ځکه چی یوځل پر ځان باندی د درواغ ویلو دروازه پرانستلی شی نو بیا د دی ویره پیدا کیږی چی له ضرورته پرته به هم درواغ وایي او عادت به یې وگرځیږی.

له پورتنی بیان څخه دا ثابته شوه چی دامام غزالی رحمه الله په نزد دمقاصد و په اعتبار درواغ ویل شرعا په دری ډوله دی: ۱- حرام ۲- واجب ۳- مباح او بیا امام غزالی رحمه الله هغه نبوی احادیث هم ذکر کړی دی چی په هغو کی استثنائی صورتونه بیان شوی دی چی دهغو له جملی څخه دبخاری او ابوداود ذکر شوی حدیثونه دی او نور یې په لاندی ډول دی:

۳- وقالت أسماء بنت یزید: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:

«كُلُّ الْكُذْبِ يُكْتَسَبُ عَلَى ابْنِ آدَمَ أَلَّا رَجُلٌ كَذَبَ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ لِلصَّلَاحِ بَيْنَهُمَا.»

ترجمه: حضرت اسماء بنت یزید چی جلیل القدره صحابیة ده رضی الله عنها ویلی دی: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی: دنیام دهری درواغ خبری ویلو گناه پر هغه باندی ده، پرته له هغه سړی څخه چی دمسلمانانو په منځ کی په صلحه کولو کی درواغ وایي.

دا حدیث امام احمد په خپل مسند کی او امام ترمذی په خپل سنن کی روایت کړی دی، او امام ترمذی ویلی دی: دا حدیث حسن صحیح دی.

۴- و روى عن أبى كاهل قال: وقع بين اثنين من أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم كلام حتى تصار ما فلقيت أحدهما فقلت مالك وكفان فقد سمعته يحسن عليك الفناء؟ ثم لقيت الآخر فقلت له مثل ذلك حتى أصلحا ثم قلت: أهلكتم أنفسى وأصلحت بين هذين: فأخبرت النبى صلى الله عليه وسلم فقال: يا أبا كاهل: أصلح بين الناس أى ولو بالكذب. (۱)

ترجمه: له ابو کاهل احمسى قيس بن عائذ کوفى رضی الله عنه څخه روایت کړای شوی دی چی

ویلی یې دی: یوغل د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د دوه صحابه کرامو ترمنځ اختلاف پیدا شو او دواړو یویل ته ستغی سپورې وکړې تردی چی دواړو جنگ سره وکړ. ما اراده وکړه چی دهغو دواړو ترمنځ سوله وکړم نوزه دهغوی دواړو څخه یو ته لارم او په درواغو می ورته وویل: ته ولی فلانی ته په غصه او ورڅخه مروړیې، ما خوله هغه څخه واوریدل چی ستا صفت یی کاوه او ته یې په نیکی سره یادولی؟ بیا له هغه څخه هماغه بل ته لارم او هغه ته می په درواغو دده له پلوه داسی وویل تر دی چی دواړو سوله سره وکړه. بیا ما له خپل ځان سره وویل: ما خودوی دواړو ترمنځ سوله وکړه خو خپل ځان می په درواغو ویلو سره هلاک کړ، بیا ما نبی صلی الله علیه وسلم له خپل دغه کار څخه خبر کړ، راته ویې فرمایل: آی ابوکا هله! دخلکو ترمنځ سوله کوه. یعنی که څه هم په سوله کی درواغ هم ووايې بیا هم ثواب دی. دا حدیث طبرانی روایت کړی دی.

۵- وَ عَنْ النَّوَّاسِ بْنِ سَمْعَانَ الْكَلَابِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَالِي أَرَاكُمْ تَتَهَافَتُونَ فِي الْكَذِبِ تَهَافُتُ الْفَرَّاشُ فِي النَّارِ، كُلُّ الْكَذِبِ يُكْتَبُ عَلَى ابْنِ آدَمَ إِلَّا أَنْ يَكْذِبَ الرَّجُلُ فِي الْحَرْبِ فَإِنَّ الْحَرْبَ خَدْعَةٌ أَوْ يَكُونَ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ شَحْنَاءً أَوْ يُحَدِّثُ امْرَأَتُهُ بُرْصِيهَا. رواه الطبرانی. (۱)

ترجمه: اوله نوآس بن سمعان کلابی څخه روایت دی چی ویلی یې دی: رسول الله صلی الله علیه وسلم مسلمانانو ته په خطاب کی وفرمایل: څه دی مالره چی زه تاسی وینم چی په درواغو ویلو کی داسی لوغږ یږئ لکه پتنگ چی په اور کی لوغږ یږي؟ د بنیاد م هره درواغ خبره کول پر هغه باندی لیکلی شی، مگر هغه درواغ چی مجاهد یې د غازیانو د مورال او چتولو او د بنمن دواړو خطا کولو له پاره په جنگ کی وایي، دغه درواغ ویل روا دی ځکه چی جنگ چلول او تدبیر دی. یاداچی یو سړی د دوه داسی کسانو ترمنځ سوله کوی چی دهغوی دواړو ترمنځ د بنمنی وی، او سوله کونکی دهغوی دروغی جوړی په خاطر درواغ ووايې نو په عمل نامه کی یې نه لیکل کیږی. او دریم هغه څوک چی ښځه یې ورڅخه ناراضه او خفه وی او دهغې د پخلا کولو او رضامندی په خاطر هغی ته درواغ ووايې ورته روا ده. دا حدیث امام طبرانی (متوفی ۳۶۰ هـ ۹۸۳ م کال) په خپل معجم کی روایت کړی دی.

دامام شوکانی نظر:

امام شوکانی رحمه الله (متوفی ۱۲۵۰ هـ ۱۸۷۳ م کال) په خپل کتاب نیل الاوطار کې له طولانی بحث او تحقیق څخه وروسته ویلی دی:

«واتفقوا علی جواز الکذب عند الاضرار کما لو قصد ظالم قتل رجل وهو مختلف عنده فله ان ینفی کونه عنده ویحلف علی ذلك ولا یأثم.» (۱)

ترجمه: داسلامي امت فقهاؤ پردي باندی اتفاق کړی دی چی دسخت مجبوریټ په مهال کې درواغ ویل روا دی لکه چی یو ظالم دیوبی گناه سړی په ناحقه سره دوژلو اراده وکړی او هغه بیچاره له تا سره مخان پټ کړی او ظالم قاتل له تا څخه دهغه پوښتنه وکړی نو تاته پکار دی چی هغه ته انکار وکړی او ورته ووايه چی له تا سره نشته او که پردي باندی قسم هم ورته وکړی نو پری نه گنهگاریږی.

د ازهر پوهنتون د شیخ منصور علی ناصف فتوی:

دمصر د ازهر پوهنتون معاصر سکالر او محدث شیخ منصور علی ناصف په خپل کتاب غایة المأمول شرح تاج الاصول کې پدی باره کی ویلی دی: «وانما جاز الکذب وهو حرام فی هذه الامور لأهميتها، فان الجيش حصن الامة فاذا انكسر ذهبت وضاعت، والخصام والشقاق رأس كل مصيبة وبلاء والوفاق اصل كل خير وفلاح، ولا اسرة لزوجية هي الافراد التي تتكون منها الامة فاذا نشأ الا ولاديين ابرين لاتزاع بينهما بل يتبادلان الاجلال والمودة فانها تنشأ غالبا ذرية طيبة ونباتاً حسناً يكون دعامة قوية فی أمة تعيش فی هناء وسعادة.» (۲)

۱- نیل الاوطار اووم توک ۲۹۲ باب الکذب فی الحرب دمصطفی بابی دمصر چاپ

۲- غایة المأمول پنځم توک ۴۴ مخ دبیروت چاپ.

ترجمه: په تحقیق سره درواغ ویل په دغو درې امورو کې رواشوی دی سره له دې چې درواغ ویل شرعاً حرام دی. علت یې دادی چې درې واړه امور د اُمت په بقا، او سالمیت کې بنسټیز نڅې لري. ځکه چې فوځ د اسلامی امت د سالمیت ټینګه کلاده که چیرې دغه کلاماته شی نو اسلامی امت به درې وړې او د دښمن په لاس به تالا ترغه شی.

نو که چیرې د دغې کلاد ژغورنې له پاره درواغو ویلو ته اړتیا پیداشی رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ورته اجازه ورکړې ده.

په سوله کې درواغ ویل ځکه روا دی چې خپل منځی جنګونه، شخړې او اختلافات د ټولو مصیبتونو، بدمرغیو او برباد یوښت او پیلامه ده، پداسې حال کې چې اتفاق، ورورولی، خپل منځی روغه جوړه او صمیمیت د ټولو ښیګړو او هر ډول نیکمرغیو اساس دی. نو که چیرې د جنګونو اختلافاتو او شخړو د ختمولو له پاره او د امنیت او ورورولی دا عادی له پاره په سوله کې درواغ ویلو ته سخت ضرورت شی او له درواغ ویلو څخه پرته سوله ممکنه نه وی نو اسلامی شریعت اجازه ورته ورکړې ده.

دغه راز کورنی نظام او ازدواجی تړون دکهول او بیا د ټولنې د جوړیدو بنسټ دی نو که چیرې په داسې کهول کې دا ولاد روزنه وشي چې د مور او پلار تر منځ نزاع نه وي بلکه مینه او متقابل احترام وي نو اولاد ښک وي او د ټولنې ګټوره ستونځې وي نو که د زوجینو تر منځ د سوله نیز ژوند د دوام له پاره درواغ ویلو شی روا دی.

سوله کول د الله تعالی حکم دی

دخلکو ترمنځ سوله کول د الله تعالی امر او حکم دی او مسلمانانو ته یې د قرآن کریم د انفال په سورت کې داسې فرمایلی دی:

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. ^(۱)

ترجمه: ای مسلمانانو! پس تاسی له الله تعالی څخه وویرئ او په خپل منځ کې سوله او د الله تعالی او دده در رسول حضرت محمد صلی الله علیه وسلم اطاعت وکړئ که چیرې تاسې مومنان یاست.

تفسیر: په دغه مبارک آیت کې الله تعالی دایمان او اسلام د صحت له پاره د شرط لگولی دی چې له الله تعالی څخه وویرئ او په خپل منځ کې نزاع او جنگونه، شخړې او اختلافونه مه سره کوئ ځکه چې الله تعالی ستاسې ترمنځ اختلاف، بې اتفاقی او خپل منځی هر ډول، لفظی وی او که وهل ټکول او یا قتلان وی، کورنی وی او که اجتماعی، د دوه کسانو ترمنځ وی او که د دوه ډلو یا دوه اسلامی حکومتونو او یا دوه ملتونو یا د ملت او حکومت ترمنځ وی حرام ګرځولی دی.

نو هر هغه څوک چې ریښتیني مومن او مسلمان وی هغه په خپل منځ کې له اختلاف څخه ډډه کوی. او که احياناً د نفوس او شیطان په لمسه د دوی ترمنځ اختلاف پیدا شي بیا پر د خبره د دغه اختلاف عقیدوی، که علمی وی، حقوقی وی او که سیاسي وی، په غلطې سره وی او که په قصد سره وی، په خپله وی او که د نورو په لمسونه وی. الله تعالی مسلمانانو ته حکم کړی دی چې په خپل منځ کې سوله سره وکړي او د اسلام او مسلماني حقیقت په ځانو نو کې پیدا کړي.

تقوی: په پورتنۍ مبارک آیت کې د سولې د تحقق له پاره د بنسټیز معیار او شرط تقوی او له

الله تعالی څخه ویره په الله او په اخیره باندې دایمان لرلو، دالله تعالی او دده درسول د اطاعت په چمبه کې ټاکلی دی. او دایو حقیقت دی او تجربی هم ثابتې کړی ده چې که چیرې په دواړو جنگیالیو ډلو کې تقوی او له الله تعالی څخه ویره موجوده وي نو دکلونو کښاله په خوساعتونو؛ بلکې په څو ملتونو او دقیقو کې هواریري او سوله منځ ته راځي چې د مثال په توګه یې یوه غونه دلته وړاندې کوم.

د حضرت حسن او حضرت معاویه رضی الله عنهما ترمنځ سوله

کله چې په ۴۰ هـ، ۶۶۱ م امیر المؤمنین علی رض د خوار جوله پلوه شهید کړای شو، نو دهغه له تدفین څخه وروسته د حضرت علی کرم الله وجهه له مشر څلوېښت کلن زوی حضرت حسن رضی الله عنه سره د کوفی خلکو بیعت وکړ او حضرت معاویه رضی الله عنه ته یې پیغام ولیږه چې کوفی ته حاضر شي او بیعت ورسره وکړي. مګر حضرت معاویه رضی الله عنه له بیعت څخه انکار وکړ. او دواړو دخپل منځي جنگ له پاره دخلافت او حکومت په مسئله تیاري نیوه تردې چې د ۴۱ هـ، ۶۶۱ م دربيع الاول په میاشت کې دواړو خواؤ دجنگ ډګر ته خپلې لښکري ولیږدولې.

حضرت حسن رضی الله عنه له خپل هغه څلوېښت زره کسيز فوځ سره له کوفی څخه دشام لوري ته رهي شو چې دده له پلار حضرت علی رضی الله عنه سره یې پر مرګ باندې بیعت کړې و. دامام حسن فوځ مداین ته ورسیده او هلته په قصر بیضاء کې تم شو، مدائن دشام، حجاز او عراق پر پولو باندې واقع دی. او مدائن درې نیم زره ۳۵۰۰ قبل مسیح د حضرت صالح علیه السلام او دهغه دامت دهستو ګنی سیمه او هیواد و.

له بل پلوه حضرت معاویه رضی الله عنه له سل زره «یولک» شامي فوځ سره د کوفی پلوته رهي شو او په مسکن نومي سیمې کې دشام په پوله دجیل نومي نهر ته څیرمه ډیره شو او دواړه فوځونه یو بل ته له ورايه ښکار بدل. (۱۱)

امام حسن رضی اللہ عنہ د جنگ لہ پیل خخہ دمخہ بوه ورغ کله چی دواړو فوځونو ته نظر وکړ نو د رسول الله صلى الله عليه وسلم هغه فرمان ورپه یاد شو چی ده له ابوبکره رضی الله عنه خخه اوریدلی ؤ او هغه داسی چی له حضرت ابوبکره خخه روایت دی چی هغه ویلی دی: یو ځل رسول الله صلى الله عليه وسلم پر منبر ناست و او حسن ته یې وکتل او بیایې خلکو ته وکتل او بیایې وفرمایل: زما دغه زوی سردار دی او الله تعالی به د ده په ذریعه د مسلمانانو د دوه لویو دلو ترمنځ سوله وکړی.

له بل پلوه کله چی حضرت معاویه رضی الله عنه ته عمرو بن العاص رضی الله عنه وویل: دواړه پلوه لوی لوی فوځونه سره مخامخ شوی دی او تر هغه پوری به یو هم په شالار نه شی چی هغه بل یې ختم کړی نه وی. حضرت معاویه رضی الله عنه چی د ابن العاص دا خبره واوریده نو په ژړاشو او حضرت عمرو بن العاص ته یې په ځواب کی وویل: ای عمرو! که چیری هاغه لښکریان دغه لښکریان په جنگ کی قتل کړی او دغه لښکریان هغه ووژنی نو د هغه لښکر د وژل شو یو د کونډیو او یتیمانو اولادونو پالنه به څوک کوی او په قیامت کی به یې زه څه ځواب کوم؟ او د دی لښکر د وژل شو یو د کونډیو او یتیمانو پالنه به څوک کوی او په قیامت کی به یې زه څه ځواب کوم؟ (۱)

امام بخاری رحمه الله علیه (متوفی ۲۵۶ هـ، ۸۷۹ م کال) په صحیح بخاری کی دغه پیښه په مروی حدیث کی داسی راغونډه کړی او روایت کړی ده:

عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: سَمِعْتُ الْحَسَنَ يَقُولُ اسْتَقْبَلْ وَاللَّهِ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ مَعَاوِيَةَ بَكْتَاتِبَ أَمْثَالِ الْجِبَالِ، فَقَالَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ: إِنِّي لَأَرَى كَتَاتِبَ لَا تُؤَلِّي حَتَّى تَقْتُلَ أَقْرَانَهَا، فَقَالَ لَهُ مَعَاوِيَةُ وَاللَّهِ كَانَ خَيْرَ الرَّجُلَيْنِ: أَيْ عَمْرُو: إِنَّ قَتْلَ هَذَا، هَذَا

۱- العواصم من القواصم دوم ټوک ۱۹۹ مخ د لاهور چاپ مصنف امام اوقاضی ابوبکر بن عربی اندلسی متوفی ۵۴۳ هـ، ۱۱۶۶ م.

وَهُؤُلَاءِ هَؤُلَاءِ مَنْ لِي بِأُمُورِ النَّاسِ؟ مَنْ لِي بِنِسَانِهِمْ مَنْ لِي بِضِعَّتِهِمْ فَبَعَثَ إِلَيْهِ رَجُلَيْنِ مِنْ قُرَيْشٍ مِنْ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ، عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَمُرَةَ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَامِرِ بْنِ كَرِيزٍ فَقَالَ: اذْهَبَا إِلَى هَذَا الرَّجُلِ فَأَعْرِضَا عَلَيْهِ وَقُولَا لَهُ وَاطْلُبَا إِلَيْهِ فَاتَيَاهُ فَدَخَلَا عَلَيْهِ فَتَكَلَّمَا وَقَالَ لَهُ وَاطْلُبَا إِلَيْهِ فَقَالَ لَهُمَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ ائْتَابُوا عَبْدَ الْمُطَّلِبِ قَدْ أَصَبْنَا مِنْ هَذَا الْمَالِ وَإِنْ هَذِهِ الْأُمَّةُ قَدْ عَائَتْ فِي دِمَائِهَا قَالَ: فَإِنَّهُ يَعْرِضُ عَلَيْكَ كَذَا وَكَذَا وَيَطْلُبُ إِلَيْكَ وَيَسْأَلُكَ. قَالَ مَنْ لِي بِهِذَا؟ قَالَ: نَحْنُ لَكَ بِهِ، فَمَا سَأَلَهُمَا شَيْئًا إِلَّا قَالَا نَحْنُ لَكَ بِهِ، فَصَالَحَهُ فَقَالَ الْحَسَنُ: وَلَقَدْ سَمِعْتُ أَبَا بَكْرَةَ يَقُولُ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمَنْبَرِ وَالْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ إِلَى جَنْبِهِ وَيُقْبَلُ عَلَى النَّاسِ مَرَّةً وَعَلَيْهِ أُخْرَى وَيَقُولُ: إِنَّ ابْنِي هَذَا سَيِّدٌ وَلَعَلَّ اللَّهَ يُصْلِحُ بِهِ بَيْنَ فِتْنَتَيْنِ عَظِيمَتَيْنِ» (١١).

ترجمه: له ابو موسی اسرائیل بن موسی بصری څخه روایت شوی چی ویلی یی دی: ماله حضرت حسن بصری رضی الله عنه (متوفی ۱۱۰هـ ۷۲۷م کال) څخه واوریدل چی ویی ویل: په الله تعالی قسم دی حضرت حسن بن علی رضی الله عنهما (متوفی ۴۹هـ ۶۷۲م کال) څخه کله چی د حضرت معاویه رضی الله عنه (متوفی ۶۰هـ، ۶۸۲م کال) په مقابل کی د غرونو په شان لویی لویی لنبکری د جنگ له پاره تیاری کړی. نو دهغو په لیدو سره حضرت عمرو بن العاص رضی الله عنه (متوفی ۴۳هـ، ۶۶۶م کال) حضرت معاویه ته وویل: زه د داسی لنبکرو وکتارونه وینم چی تر هغه پورې به بیرته ستانه نه شی چی تر څو خپل سیالان حریفان قتل نه کړی. حضرت معاویه رضی الله عنه چی واللله له عمرو بن العاص څخه غوره وځکه چی سوله یی غوښته عمرو بن العاص ته چی د جنگ هڅونه یی کوله وویل: ای عمرو: که چیری زما لنبکر د هغه فوخیان او دهغه لنبکر زما فوخیان قتل کړی نو د الله

په حضور کې به زما ځواب څوک ووايي او بيا د دغو مقتولينو او وژل شوو مسلمانانو کونډو ښځو او يتيمانو پالنه به زما له پلوه څوک کوي، او د دوی مسئول به څوک وي؟ له همدې کبله حضرت معاويه رضي الله عنه له خپل پلوه د قريشو د بنو عبد شمس د قبيلې دوه تنه صحابه کرام حضرت عبدالرحمن بن سمرة د کابل فاتح (متوفی ۵۱ هـ، ۶۷۴ م کال) او حضرت عبدالله بن عامر بن کرز د بلخ او تالقانو فاتح (متوفی ۵۹ هـ، ۶۸۲ م کال) رضي الله عنهما. (۱)

حضرت حسن رضي الله عنه ته د سولې له پاره د ليرل او هغوی دواړو ته يې وويل: تاسی دواړه دغه سړی ته لاړشی او د سولې کولو وړانديز ورته وکړی، او پدی باره کی تاسی دواړه خبری ورسره وکړئ، او دهغه د سولې چی هر څومره او هر څرنگ شرطونه او غوښتنی وی، زما له پلوه دهغو د پوره کولو ذمه واری تاسی دواړه پر غاړه واخلي. ۵

هغوی دواړه امام حسن رضي الله عنه ته لاړل، له هغه سره يې خبری وکړی او د معاويه رضي الله عنه د سولې پیغام يې ورته ورساوه. امام حسن رضي الله عنه دوی ته وويل: په تحقيق سره مونږ د عبدالمطلب او لاديو او مونږ د خلافت په ذریعه دغه مالونه د الله مخلوق ته ورکوو، او په تحقيق سره تر اوسه پوری دغه اسلامی امت خپلی وینی بهولی دی او په خپلو وینو کی لمبیدلی دی. هغوی دواړه ورته وويل: له همدې امله خواته معاويه رضي الله عنه د سولې وړانديز کړی دی او تاته دغه او دغه امتیازات درکوی اوله تاڅخه ستاد سولې د شرطونو پوښتنه کوی. حضرت حسن ورته وويل:

زما د سولې د غوښتنو او شرطونو د پوره کولو ضمانت به څوک وکړی؟ هغوی دواړه، ورته وويل: مونږ دواړه ستا د غوښتنو د پوره کولو دهغه له پلوه ضامن او ذمه وار یو. حضرت

۱- طبقات ابن سعد پنځم ټوک ۲۳ مخ بیروت چاپ مصنف امام ابن سعد متوفی ۲۳۰ هـ ذکر عبدالله بن عامر، الاستیعاب فی معرفة الاصحاب دویم ټوک ۳۷۸ د بیروت ۱۴۱۵ هـ چاپ مصنف ابن عبدالبر قرطبی متوفی ۴۶۳ هـ ذکر عبدالرحمن بن سمرة.

حسن رضی الله عنه به دسولی چی هر شرط وړاندی کړ هغوی دواړو به ورته ویل: مونږ یې دپوره کولو ذمه وار یو. پس حضرت امام حسن رضی الله عنه دخپلو شرطونو له تضمین څخه وروسته^(۱) له هغوی سره سوله وکړه.

حضرت حسن بصری رضی الله عنه ویلی دی: ما له ابوبکره رضی الله عنه (متوفی ۵۴ هـ کال) نفع بن مسروح - مسروق څخه واوریدل چی ویې ویل: ما رسول الله صلی الله علیه وسلم ولیده چی پر منبر باندی ناست و او حسن رضی الله عنه یې ترڅنگ ناست و. رسول الله صلی الله علیه وسلم حضرت حسن ته وکتل او بیا یې خلکو ته وکتل او ویې فرمایل: زما دغه زوی سردار دی او ښایي الله تعالی به دده په ذریعه دمسلمانانو ددوه لویو دلو ترمنځ سوله راولی.

نتیجه: تاریخ پوهانو لیکلی دی: حضرت حسن رضی الله عنه له خپل خلافت څخه تیر شو او دمسلمانانو وینی تویولو ته تیار نه شو او له شپږ میاشتې خلافت کولو څخه وروسته یې په سنه ۴۱ هـ ۶۶۱ م دربيع الاول په میاشت کی دحضرت معاویه رضی الله عنه په لاس بیعت وکړ او له بیعت کولو څخه وروسته یې مدینې ته کوچ وکړ او هلته په سنه ۵۹ هـ ۶۶۹ م کی دپنجشنبې په ورځ دربيع الاول په یوولسمه د ۴۶ کلونو په عمر وفات شو او په جنة البقیع کی دخپلی مور بی بی فاطمه ترڅنگ دفن کړای شو.^(۲)

۱- طبقات ابن سعد پنځم ټوک ۲۳ مخ بیروت چاپ مصنف امام ابن سعد متوفی سنه ۲۳۰ هـ ذکر عبد الله بن عامر، الاستیعاب فی معرفة الاصحاب دویم ټوک ۳۷۸ دبیروت چاپ ۱۴۱۵ هـ مصنف ابن عبد البر قرطبی متوفی سنه ۴۶۳ هـ ذکر عبد الرحمن بن سمره

۲- الامامة والسياسة لومړی ټوک ۱۷۴-۱۷۵ مخونه مصنف ابن قتيبة دینوری متوفی سنه ۲۷۶ هـ ۸۹۹ م مروج الذهب دویم ټوک ۴۲۶ مخ مصنف: امام مسعودی متوفی سنه ۳۴۶ هـ ۹۶۹ م - تاریخ ابن خلدون دویم ټوک ۵۳۰ مخ پرله پسې مصنف امام ابن خلدون متوفی سنه ۸۰۸ هـ ۱۴۳۱ م الکامل فی التاريخ دویم ټوک ۴۴۵ مخ مصنف امام ابن اثیر متوفی سنه ۶۳۰ هـ ۱۲۵۳ م

امام حسن رضی الله عنه دهغی تقوی په نتیجه کی هغه پنځه کلنه اختلافی مسئله په خو ساعتونو کی حل او هواره کړه چی په زرگونو قدسیه نفسونه داجتهاد په وجه پکی شهیدان او امت پر دوو برخو پکی ویشلی شوی و، چی الله تعالی یې نصیب کړی وه، او دالله تعالی پردی فرمان یې عمل وکړ چی «فاتقوا الله واصلحوا ذات بینکم»، امت یې بیرته متحد کړ او دغه کال ته دسنة الجماعة نوم ورکړای شو، یعنی داتحاد او یووالی کال.

اوس هم که په مونږ کی دتقوی ماده پیدا شی داسلامی امت ټولی ستونزی به سم له لاسه هوارۍ شی او تبت او پرک ملتونه، خوری وری پرگنی به سره یو شی، او ټولی هغه بدمرغۍ به په نیکمرغۍ بدلی شی چی دخپل منځی شخړو، او اختلافاتو په نتیجه کی منځته راغلی دی، اودامت ټوله هوساینه او نیکمرغۍ یې تالا ترغه کړی ده.

هو، تقوی هغه بی سیاله نسخه ده چی دانسان ملکوتی صفت پیاوړی کوی او کله چی دغه صفت پیاوړی شی نفس اماره وژل کیږی چی په نتیجه کی یې انسان روحانی مقام ترلاسه کوی دځان غوښتنی او ځان پالنۍ روحیه پکی ختمیږی، دالله تعالی پر مخلوق یې زړه سوی او مهربانی پیدا کیږی، دمادیاتو دترلاسه کولو له پاره نه خوله چاسره دجنگ او اختلاف تابیه نیسی او نه دخپلو مادی اغراضو، جاه او جلال له پاره دمعضومو انسانانو معصومی وینی توپول لاڅه کوی دخپه کولو تصور یې هم نه کوی. دا دتقوی برکت دی په چا کی چی دغه الهی نسخه پیدا شی هغه پخپله هم سوله کوی او دخلکو ترمنځ هم سوله کوی. په کوم شخص کی چی دالله تعالی دغه تجویز کړی نسخه پیدا شی هغه له خپل اماره نفس څخه پرته له بل هیچا سره هم جنگ نه کوی، مولانا جلال الدین رومی (رح) متوفی سنه ۶۷۲هـ ۱۲۹۵م ویلی دی چی داسی وگړی خو دخپل نفس په تزکیه داسی مصروف وی چی دخلکو ترمنځ سولی کولو ته هم وخت نه لری لکه چی په خپل نامتو کتاب مثنوی کی یې ویلی دی: .

خود چه جای جنگ و جدال نیک و بد

کين عالم از صلحها هم ميرمد

بسودايي جانان زجان مشغل -

بذکر حبيب از جهان مشغل

تقوی په انسان کی داسی صفت او ملکه پیدا کوی چی دښمنان هم په خپلو سوله دوستو خبرو سره دوستان گرځوی لکه چی سعدی شیرازی (متوفی ۶۹۱ هـ ۱۳۱۴ م کال) په خپل منظوم کلام کی ویلی دی:

شنیدم که مردان راه خدا

دل دشمنان هم نکردند تنگ

ترا کی میسر شود این مقام

که با دوستانت خلافت و جنگ (۱)

الله تعالی دې په مونږ ټولو کی، یعنی جنگیالیو او هم سوله کوونکو کی د تقوی عنصر پیدا کړی خو اوسنی کشالی دوروری په مؤمنانه فضا کی هواری کړای شو الله تعالی او هم ملت ته له گرمټیا څخه نجات ومومو.

سوله کول غوره عمل دی

د اسلام په مقدس دین کی دخلکو ترمنځ سوله کول هغه غوره او نیک عمل دی چی الله تعالی یې په قرآن مجید کی ستاینه کړی او فرمایلی یې دي:

«لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّنْ نَّجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا.» (۲)

ترجمه: نشته خیر او نیکی په ډیرو کی له پټو خبرو، جرگو او غونډو کولو او مشورو کولو ددوی کی

۱- گلستان لومړی برخه ۱۱۱ مخ دملتان چاپ

۲- دنساء سورة ۱۱۴- آیت پنځمه سپاره ۱۷ رکوع ۴ سورة

مگر پرته دهغه چا له غونډو کولو او مشورو څخه چې خلکو ته امر کوي صدقاتو په ورکولو سره او دنورو نیکو چارو په کولو سره او دخلکو ترمنځ دسولې په کولو سره او هغه څوک چې دغه دری واړه چارې یا هره کومه یوه خاص دالله تعالی درضا مندی دترلاسه کولو په خاطر وکړي، نوموړي به ډیر ژر دوی ته لوی اجر او ثواب ورکړو.

تفسیر: په دغه مبارک آیت کې الله تعالی نوری ټولې هغه غونډې، مشورې، مرکې او خپل منځي پټ خواله کول بی ارزښته گڼلې دي چې سرف ددنیوي اغراضو او مقاصدو دترلاسه کولو په خاطر وي؛ بلکې دالله تعالی په نزد صرف هغه غونډې او پټ پټیونې غوره او دثواب جوگه دي چې ددری اجتماعي چارو دترسره کولو له پاره وي:

۱- لومړۍ هغه غونډې چې له بی وزلو او مستمندو، وگړو سره دمرستی کولو په خاطر وي. دهغوی دخوراک، پوښاک، تعلیم، درملو او علاج، مسکن او نورو اړتیاؤ دپوره کولو په خاطر غونډه وکړای شي او بیا ددغې غونډې وگړي مشوره سره وکړي او بیا دبشری ټولنې بډای او شتمنو اغنیاؤ ته بلنه او ددی خبری دعوت ورکړي چې دخپلو صدقاتو فرضی وی او که نفلی وی په ورکولو سره دمصیبت خپلو اوبی وزلو مرسته وکړي.

۲- خلکو ته دنیکو چارو دکولو او له ناوړو چارو څخه دمنعه کولو په خاطر غونډې او مشورې او دټولنې داصلاح په تکل سره غونډیدل او بیا پردی فیصله او مشوره کول چې خپل دامر بالمعروف او نهی عن المنکر اصلاحی فریضه او دعوت څرنگ اغیزمن گرځولی شي او دمنکراتو مخنیوی باید څرنگ وکړي شي ددعوت منهج او اسلوب باید څرنگ وی او ..

۳- دریم دخلکو ترمنځ دسولې او روغی جوړی کولو له پاره غونډې او مشورې کول، او دخپلې سولې دپروسی دکامیابو لوله پاره پلانونه او اژنداوي جوړول اوبیا هغه

پلی کول. برابره خبره ده که سوله کول په حقوقو کی وی او که د جنگونو په ختمولو کی وی، د دوه کسانو ترمنځ وی او که د دوه ډلو یا حکومتونو ترمنځ وی.

یادونه: تفسیر پوهانو ویلی دی: صدقات او دخلکو ترمنځ سوله کول دواړه په معروف کی شامل دی ځکه چی دغه دواړه هم نیکی چاری دی. (۱)

مگر دا چی الله تعالی دغه دواړه په خاصه توگه ذکر کړی دی د دوی پراهمیت باندی دلالت کوی ځکه هر هغه څه چی له تعمیم څخه وروسته بیادویم ځل په خصوصیت سره ذکر کولی شی هغه ډیر زیات مهم وی.

د ثواب گټلو شرط: د دغو دری واپړو د ثوابونو د گټلو له پاره الله تعالی په دغه مبارک آیت کی د شرط لگولی دی چی خاص د الله تعالی درضا مندی د ترلاسه کولو له پاره وی. یعنی د دنیوی مقاصدو له پاره نه وی، دریا او ځان بنودنی له پاره نه وی، د ځانونو دمطرح کولو په خاطر نه وی. او که چیری د دغو اهدافو د ترلاسه کولو په خاطر وی نو په دنیا کی یې دخلکو په انتظارو کی سپکوی د سولی هلی ځلی یې له ناکامی سره مخ کوی اوله بل پلوه له هغو عظیمو اجر و ثوابونو څخه محروم او بی برخی کیږی چی الله تعالی یې له مخلصو سوله کوونکو او مصلحینو سره وعده کړی ده او هغه دادی:

۱- تفسیر قرطبی دریم ټوک ۲۴۵ مخ، تفسیر معارف القرآن دویم ټوک ۵۴۶ مخ

د سولې فضائل او ثوابونه:

په ذکر شوی مبارک آیت کې الله تعالیٰ چې د کوم عظیم اجر و عده له مخلصو سوله کوونکو سره کړې ده رسول الله صلی الله علیه وسلم دهغه تشریح په خپل مبارک حدیث کې داسې کړې ده:

۱- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: مَنْ أَصْلَحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ اسْتُجِبَ ثَوَابُ شَهِيدٍ.

ترجمه: له ابوهریره رضی الله عنه (متوفی ۵۹ هـ کال) څخه روایت دی چې ویلی یې دی: ماله رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه واوریدل چې ویې فرمایي: چا چې د دوه کسانو یا دوه ډلو یا دوه حکومتونو ترمنځ سوله وکړه د یوشهید ثوابه ورته واجب او لازم شو.

۲- عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: مَنْ أَصْلَحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ أَعْطَاهُ اللَّهُ بِكُلِّ كَلِمَةٍ عَتَقَ رَقَبَةً.

ترجمه: حضرت انس بن مالک (متوفی ۱۰۳ هـ، ۷۲۶ م کال) رضی الله عنه ویلی دی: چا چې د دوه کسانو یا دوه ډلو ترمنځ سوله وکړه الله تعالیٰ به سوله کوونکي ته د سولې د هرې خبرې کولو په بدل کې د یو مریې د آزادولو اجر او ثواب ورکړي.

۳- « وَقَالَ أَوْزَاعِي: مَا خَطَرُ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ مِنْ خُطْوَةٍ فِي إِصْلَاحِ ذَاتِ الْبَيْنِ وَمِنْ إِصْلَاحِ بَيْنِ اثْنَيْنِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِرَأءٍ مِنَ النَّارِ. »

ترجمه: امام اوزاعي عبد الرحمن بن عمرو (متوفی ۵۷۰ هـ، ۶۸۰ م کال) رحمه الله علیه ویلی دی:

الله تعالیٰ ته له هغه قدم او گام اخیستلو څخه بل هېڅ یو قدم هم محبوب نه دی چې دخلکو ترمنځ د سولې کولو له پاره او چټ کړای شي، یعنی په ټولو گرځیدو راگرځیدو او سفرونو کې د سولې له پاره گرځیدل راگرځیدل غوره دی. او چا چې د دوه کسانو یا دوه ډلو ترمنځ سوله وکړه الله تعالیٰ به سوله کوونکي ته د دوزخ له اور څخه د خلاصون اجر او ثواب په عملنامه کې ولیکي. یعنی یوه سوله کول له جهنم څخه د نجات او خلاصون سبب گرځي پدې شرط چې د الله درضامندی په خاطر وي. (۱)

سوله کول له نفلی عبادت څخه افضل دی:

په اسلامي اجتماعي نظام کې دخلکو ترمنځ سوله کول خور اوسک مقام او فضيلت لري ان تر دې چې رسول الله صلى الله عليه وسلم له نفلي روژې نيولو او په شپه کې تمامه شپه له نفلي لونغ کولو څخه افضل عمل گڼلی دی لکه چې په يو حديث کې يې فرمايلي دي:

«عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَفْضَلِ مِنْ دَرَجَةِ الصِّيَامِ وَالصَّلَاةِ وَالصَّدَقَةِ، قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ وَفَسَادُ ذَاتِ الْبَيْنِ الْحَالِقَةُ.» (۱)

ترجمه: له حضرت ابو دردا، رضي الله عنه (متوفی ۳۲ هـ، ۶۵۵ م کال) څخه روايت دی چې ویلي يې دي: رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایلي دي: ايازه تاسی ته پر داسی يو عمل خبر درنه کړم چې دهغه کول له نفلي روژې نيولو څخه او له نفلي لونغ کولو او له خيراتونو ورکولو څخه زيات افضل اوله دغو تيولو څخه زيات ثواب لري؟ صحابه کرام وويل: هو، ای دالله تعالی رسول ته راته ويې ښيه حضرت رسول اکرم وفرمايل: دغه عمل دخلکو ترمنځ سوله کول دی. او دخلکو ترمنځ اختلاف او دښمني پيدا کول او خلک په جنگ سره اچول دا اختلاف اچوونکی دين ختموی.

امام خطابی رحمه الله عليه ویلي دي: په دغه مبارک حديث کې دخلکو ترمنځ سولی کولو ته ترغيب او هڅونه ده او دخلکو ترمنځ دا اختلافاتو له پيدا کولو او جنگولو څخه ممانعت دی. او سوله ځکه له نفلي عباداتو څخه غوره ده چې نفلي عبادت کوونکی د عبادت په کولو سره صرف خپل ځان ته گټه رسوي. پداسی حال کې چې دخلکو ترمنځ سوله کوونکی خلکو او ټولنی ته گټه رسوي، او په اسلام کې اجتماعي مشروعی گټوری چاری له فردی چارو څخه زيات فضيلت لري او پدې کې خوهيڅ شک نشته چې داسلام مقدس دين اجتماعي دين دی. (۲)

۱- سنن ابی داود دویم ټوک ۳۲۵ مخ دملتان چاپ.

۲- عون المغبود ۱۳ ټوک ۲۱۴ مخ مع الزیادة دارالفکر بیروت ۱۴۱۵ هـ، ۱۹۹۵ م.

سوله ئيز ژوند او اسلام

دايو منل شوی حقيقت دی چې داسلام مقدس دين ديو داسی مهذب نظام نوم دی چې ټول اصول او قوانين يې دکائناتو دلایزال خالق له پلوه دی او دغه نظام په خپله الله تعالی اسلام نومولی دی چې دسلامتی او روغی جوړی او دتسلیم په معنا سره دی. داسلام مقدس دين خپلو معتقدینو ته دانبودنه کړی ده چې انسان اجتماعی مخلوق دی او له اجتماع څخه پرته ژوند نه شی کولای او نه دژوند ټولی اړتیاوی په تنهائی سره پوره کولی شی. (۱)

له همدی کبله يې له یو بل سره دسوله ئيز او ډاډمن ژوند کولو او یو بل ته دزیان نه رسولو حکم کړی دی خو هغه مقصد چې په زمکه کی دانسان په حاکم گرځولو کی دی چې دزمکی اعمار دی په ښه توگه پوره شی. دسوله ئيز ژوند له پاره يې قوانین ورته کیښودل او دهغوی دښودنی له پاره الله تعالی وخت په وخت انبیاء مبعوث کړل چې وروستی نبی ئې حضرت خاتم الانبیاء محمد صلی الله علیه وسلم دی چې دانبیاء دبعثت لړی یې پری ختمه کړه، او حضرت محمد صلی الله علیه وآله وسلم په (۶۲۳ مسیحی کال) کی او د خپل نیکمرغه هجرت (په لومړی ۱هـ کال) کی کله چې مدینې منورې ته یې دالله تعالی په اذن او دانصارو په بیابیا بلنه هجرت وکړنو داسلامی حکومت لومړئ بنسټ یې له یو بل سره دسوله ئيز ژوند په کولو کی کیښود او د دغه مهم ضرورت له پاره يې یو قرار داد ولیکه چې پنځه ویشت مادی لری چې څوار لس يې دمسلمانانو په خپل منځ کی دسوله ئيز ژوند له پاره وی او یوولس مادی يې دمسلمانانو او غیر اسلامی هغو وگړو ترمنځ دسوله ئيز ژوند تیروولو په باره کی وی

۱- حجة الله البالغه لومړی ټوک ۵۰ مخ دلاهور چاپ ۱۴۰۲ هـ ۱۹۸۱ م مصنف شاه ولی الله مټرفی

چی په مدینه منوره کی سره او سیدلی چی په سرکی بی د یهودیانو درې قبیلې بنو قریظه، بنو قینقاع او بنو نضیر وی. اوله مشرکانو څخه د عربود اوس او خزرج هغه وگړی وچی لامسلمان شوی نه ؤ. او دغه قرار داد، د مدینې په میثاق یعنی تړون او قرار داد سره و نومولی شو چی سیرت لیکونکو په اجمالی او تفصیلی توگه سره ذکر کړی دی او هغه تاریخی، ابدی لومړی میثاق او دهغه مادې زه د درنولو ستونکو د معلوماتو د زیاتولو او دخپلی مدعی د ثبوت له پاره دلته ذکر کول ضروری گڼم:

بسم الله الرحمن الرحيم

د مدینې میثاق

دایو تړون دی چی د محمد نبی امی «صلی الله علیه وسلم» په امر د قریشو او د یثرب او د دوی د پلویانو اوله دوی سره په جنگ کی د گډون کوونکو ترمنځ لیکلی کیږی.

لومړۍ ماده: ټول مسلمانان ایکی یوامت دی.

دویمه ماده: د قریشو مهاجرین به د پخوا په شان دخپل بندیانو فدیو ورکوی او یوله بل سره به د دیت په اداء کولو کی مرسته کوی.

دریمه ماده: د انصارو ټولې قبیلې: بنو ساعده بنو جشم، بنو نجار، بنو عمرو بن عوف، بنو نبیت بنو ثعلبه، بنو جفنه او بنو شطنه او ټول مؤمنان به د پخوا په څیر لکه څرنگ چی د مومنانو دود دی دیویل دیت به ورکوی او هم به د جنگی بندیانو فدیو اداء کوی.

څلورمه ماده: د پور وړیو او په اقتصادي بی وزلی کی له اخته وگړو سره به په معروفه توگه مرسته او مدد کولی شی.

پنځمه ماده: د ظالمانو، جنایت کوونکو او مفسدینو په خلاف به ټول مسلمانان یو موتهی وی که څه هم کوم جنایت کوونکی د کوم مسلمان زوی هم وی.

شپږمه ماده: هیڅ یو مومن به هم د کافر په ملاتړ مومن نه قتلوی، او نه به د مومن په مقابل کی د کافر پلوی کوی.

اوومه ماده: که چیرې کوم ادنی مؤمن هم چاته پناه ورکړې هغه به د ټولو پناه گنېلې کېږي او د ټولو مسلمانانو. ذمه واری یوه اوسره مشترکه ده.

اټمه ماده: که چیرې یهودیان زموږ اطاعت وکړي نو پر هغوی به هیڅ تیری او ظلم نشي کولای بلکې له هغوی سره به مرسته کولی شي.

نهه ماده: د مسلمانانو سوله به ګډه او متفقو وي او انفرادي سوله هیڅ اعتبار نه لري؛ بلکې که له کومې قبیلې سره سوله کولی شي نو په ټولنیزه توګه به کولی شي او د جنگ په دوران کې به هیڅ مسلمان هم فردی سوله نه کوي.

لسمه ماده: مسلمانان به وار په وار جهاد ته ځي کله چې یوه ډله راشي نو بله ذمه کوونکي ډله به لېږلې شي.

یوولسمه ماده: د ټولو مسلمانانو وینه سره برابره ده، او هغه مؤمنان په سمه لاره او نیکه دی چې متقیان وي.

دولسمه ماده: دمکي له قريشو سره به نه خومالي مرسته کولی شي، او نه به د مسلمانانو په خلاف هغوی ته پناه ورکولی شي.

دیارلسمه ماده: که چاکوم مسلمان په ظلم او ناحقه سره قتل کړي وي نو قاتل به یې قصاص کولی شي مګر دا چې دوژل شوی وارثان په دیت اخیستلو رضامند شي، او د قاتل په خلاف به ټول مسلمانان یو موټي او سره متحد وي.

خوار لسمه ماده: د هري شخړې او معاملې فیصله او پریکړه به د الله تعالی له کتاب قرآن کریم او د محمد «صلی الله علیه وسلم» له سنت سره سمه کولی شي.

پنځلسمه ماده: پر مدینه باندې د یرغل کولو په صورت کې د یرغل کوونکو په خلاف به یهودیان له مسلمانانو سره په جنگ او جنگي لګښتونو کې شریک او برخمن وي؛ داځکه چې دا به له خپل ټاټوبي او وطن څخه د دفاع جنگ وي.

شپاړسمه ماده: یهودیان به پر خپل دین عمل کوي او مسلمانان به پر خپل دین باندې عمل کوي،

اوولسمه ماده: یهودیانو، قبائلو دغه راز د دوی هم پیمانانو او دوستانو ته به له قانون سره سم مدني او د تابعیت حقوق ورکولی شي. مګر که له دوی څخه څوک د جنایت مرتکب شي سزا به هرومرو، ورکولی شي.

اتلسمه ماده: د دی معاهدې او تړون پر ګډون کوونکو باندې په یثرب یعنی مدینه کې

هر ډول فتنه او فساد جوړول حرام او ممنوع دی.

نولسمه ماده: د جنایاتو په سزاگانو وړ کولو کې به هیڅ ډول او دهیچاله پلوه هم خنډ کیدل او خنډونه پیدا کول زغملی نه شی، دوکه ورکوونکي او تړون ماتوونکي به په خپله خپل ځانونه له خطر سره مخامخ کړي. نیکی کوونکي به په حفاظت کې وي.

شلهمه ماده: د مدینې گاونډیانو او په مدینه کې پناه اخیستونکو له پاره هم همدغه حقوق دی او پر هغوی باندې به هم هیڅ ډول تیری نه شی کولای.

یویشتمه ماده: د دغه تړون د برخوالو ترمنځ که چیرې کومه شخړه او پیښه منځته راشي چې له هغې څخه د فساد پیدا کیدو، ویره وی نو فیصله به یې محمد صلی الله علیه وسلم د الله تعالی له قانون سره سمه کوي.

دوهمه ماده: دمکې قریشو او دهغوی ملاتړ کوونکو ته به پناه نشي ورکولای.

درویشتمه ماده: له چاسره په سوله کولو کې به د دې معاهدې ټول اړخونه گډوي. یعنی د مسلمانانو په شان به یهودیان هم د داسې صلحنامې پابند وي چې له کومې بهرنۍ قبیلې سره شوی وي.

څلیریشتمه ماده: د دې تړون هر فریق دخپلې سیمې د ساتنې او له هغې څخه به د دفاع ذمه واري.

پنځه ویشتمه ماده: دغه تړون ظالم او تیری کوونکي ته د سزاوړ کولو خنډ او مانع نه شی گڼلی.

بیشکه الله تعالی دهغه چاساتونکي او مل دی چې متقی وي او محمد د الله رسول دی. (۱۱)
داده د اسلام د مقدس دین د مدنی او سوله ئیز. سیاسي او اجتماعي ژوند هغه بی سیاله وثیقه او تړون چې تر دغه وخت پورې یې هیچا هم مثال نه لیدلی و اونه یې اوریدلی او نه

۱- خیار المقول فی سیره الرسول ج ۲ ص ۵۹ مصنف شیخ مصطفى الغیلانی، بیروت ۱۳۲۳ هـ، ۱۹۰۵ م
البدایه والنهایه دریم ټوک ۲۲۵-۲۲۶ د لاهور چاپ مصنف حافظ ابن کثیر متوفی ۷۷۴ هـ، ۱۳۸۷ م
جوامع السیرت دویم ټوک ۱۱۹ د کراچی چاپ ۱۴۱۱ هـ مصنف امام ابن حزم متوفی ۴۵۶ هـ، ۱۰۷۹ م
سیرت ابن هشام دویم ټوک ۱۴۷-۱۵۰ مخونه د مصطفی بابی چاپ مصری ۱۳۵۵ هـ، ۱۹۳۶ م مصنف
عبدالمهک. بن هشام حمیری متوفی ۲۱۳ هـ، ۸۳۶ م.

يادونه:

ځينو ليک والانو د مدينې د ميثاق مادې له پنځه ويشتو څخه زياتې ليکلي دي او ځينو کمې ليکلي دي. د دې سبب دا دی چې په ځينو مادو کې د «الف، ب، ج اجزاء» دي هغه يې هم ځانگړې مادې نيولې دي چې په دې توگه ځينو هغه تر دوه پنځوس پورې رسولی دي او چا چې کمې نيولې دي هغوی دوه دوه مادې يو ځای کړي دي خو په اصل کې همدغه پنځه ويشت مادې دي او ما دغه شمير له تحقيق او څيړنې څخه وروسته ليکلي دي.

تر اوسه پورې په نورو اديانو کې يې مثال ميندلی شوی او نه به په راتلونکي کې وميندلی شي. او دا يوازې د کاغذ پر مخ ليکلی شوی اساس نامه نه وه؛ بلکې هره يوه ماده يې په عملي ډگر کې پلي کړای شوې وه د مدينې او دهغې د چاپريال له اوسيدونکو سره رسول اکرم صلی الله عليه وسلم او مؤمنانو او د نبوی مدرسي مخلصو شاگردانو سوله تيز ژوند کاوه، که څه هم د مدينې منورې يهوديانو او دنوروله پلوه به کله ناکله د دغه تړون دسوله تيز ژوند له مادو څخه سره غړونه په جزوې توگه کولی شوه مگر مسلمانانو به د رسول الله صلی الله عليه وسلم له هدايت سره سم دهغوی په مقابل کې له زغم څخه کار اخيست تر دې کله چې په (۵هـ کال کې له ۶۲۸ مسيحي کال) سره سم د احزاب خندق په غزا کې د مکي مشرکانو دنوروکفری قبائلو په ملگرتيا پر مدينه منوره چې د اسلامي حکومت پرمېنې ستميت وديرغل په تکل راغلل نو د مدينې منورې د يهودو د بنو قريظه قبيلې له خپل فطري عاصيانه عادت سره سم په ډيرې سپين سترگي سره له عهدنامې څخه سر غړونه وکړه او په ډاگه يې مشرکانو ته پيغام وليږه چې مونږ د مسلمانانو په خلاف ستاسي ملگري يو هماغه وچي د احزاب له غزا څخه وروسته رسول الله صلی الله عليه وسلم د الله تعالی په امر او د قرار د ادله او ولسمي مادې سره سم هغوی ته سزا ورکړه هغه هم دهغوی

د ټاکلي حکم او مینځه گړی حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه له فیصلې سره سم. (۱۱)
تلباتی و ثبقة: دخاتم النبیین حضرت محمد صلی الله علیه وسلم دغه هر اړخیز منشور
او دسوله نیز ژوند میثاق صرف دم دیني له پاره نه و او نه یوازې دهغه وخت له پاره و بلکه
د گردې دنیا له پاره دهر عصر له پاره او تر قیامت په پوری د ټول اسلامي امت له پاره دغه
نبوی و ثبقة واجب العمل ده، او هیڅ مسلمان ته روا نه ده چې مخالفت ورڅخه وکړي او
یاد دغی مبارکي ابدی او تلباتی و ثبقی د اصولو پر ضد عملی گام او چت کړي او له نورو
سره یاله خپلو مسلمانانو سره د گاونډی توب یا داسی گډ ژوند کول پیل کړي چې د نبوی
دم دیني د تاریخي مهذب منشور او میثاق پر ضد او سرچپه وی. بلکه قدم په قدم
د اسلامي امت نسلونو عمل پری کړی دی او په خپل ژوند و دکی یې پلي کړی دی. ځکه
مسلمان پردی باندې پوهیږي چې دخاتم النبیین له قول او عمل څخه مخالفت کول د اسلام
له دین څخه وتل دی، او بیا پر داسی شخص باندی د مسلمان اطلاق شرعاً نه شی کولای.
لکه چې الله تعالی فرمایلی دی:

«وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا.»
(د نسا سوره ۱۱۵ آیت ۵ سپاره)

ترجمه: او هر څوک چې مخالفت کوي له رسول له هغه چې ښکاره شوه ده ته سمه لاره او
د مسلمانانو له لاری څخه پرته پرېله لاره رهي شي. نو مونږ به دی هماغه لوري ته وگرځوو چې دی
ورگرځېدلی دی او مونږ به دی جهنم ته داخل کړو؛ او بدځای دور تلودی.

۱- دلائل النبوة دویم ټوک ۵۰۴-۵۰۵ مخونه دمصر چاپ مصنف: حافظ ابونعیم متوفی ۴۳۰هـ، ۵۳۰م
زاد المعاد، دریم ټوک ۱۲۹-۱۳۵ مخونه دریاض چاپ ۱۴۱۵هـ، ۱۴۰۸م مصنف حافظ ابن القيم
متوفی ۷۱۵هـ، الوفاء باحوال المصطفى ۷۱۴ مخ دبیروت چاپ ۱۴۰۸هـ، ۱۹۸۸م مصنف امام ابن
جوزی متوفی ۵۹۷هـ، ۱۲۲۰م. صحیح بخاری کتاب المغازی ج غزوة بنو قریظة صحیح مسلم حدیث
۱۷۶۶.

سوله ئيز ژوند كول

سوله ئيز ژوند كول څه ته وايي او دغه څه ډول ژوند دی؟

تعريف: دا هغه پوښتنه ده چې زما د دی لیکنی لوستونکو ته په ذهن کی ښایې پیداشی ځکه چې دهر چا پوهه یو ډول نه وی زموږ په ټولنه کی ښائی داسی ډیر وگړی وی چې په اجمالی لیکنو پوه نه شی او تفصیل ته یې اړتیا وی. له دې امله زه غواړم په لنډه توگه دسوله ئیز ژوند دمفرداتو او ارکانو یادونه وکړم خودغه ډول ژوند او دغه اصطلاح په عمومی توگه وپیژندلی شی. سوله ئیز ژوند کول په لاندی ډول دی:

الف: دهر جا فطری ازادی ته په شرعی حدودو کی په درنه سترگه کتل او احترام کول.
ب: دچا پر شخصی مال باندي تعارض نه کول پدی شرط چې په شرعی طریقہ یې لاس ته راوړی وی. او دهغه دمالی کار وبار په لاره کی خنډنه واقع کیدل.

ج: دچا پر ناموس، لکه میرمن، مور، خور، لور تعارض نه کول او دهغه احترام کول.
د: دچا پر عقیده او دین تعارض نه کول، او نه له دینی شعائر وڅخه دیوچا منعه کول، یاد چا معبود ته په سپک نظر کتل او دچا معبود ته ښکتنځل کول. لکه چې الله تعالی فرمایلی دی: «وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ.»

(د انعام سورت ۱۰۸ آیت ۷ سپاره)

اواي مؤمنانو: هغو معبودانو ته کنځل مه کوی چې غیر مسلم یې عبادت کوي ځکه که

تاسی داسی وکړی نو دوی به په ناپوهی سره په ناحقه الله تعالی ته کنځل وکړی.
ه: د متبوع حکومت له قوانینو څخه سرغړونه نه کول، پدی شرط چی د الله تعالی
د توحید او عباداتو پر ضد نه وی.

و: پر خپل لاس او ژبه چاته ضرر نه رسول او گاونډی ته په درنه کتل او دهغه په
گټو خوشالیدل او په تاوان یې خپه کیدل او پر هغه باندی تیری نه کول.
ز: په ټولنه کی د فتنی، فساد او اخلاقی ردائوله ترویج څخه ډډه کول.
او له داسی نورو هغو اعمالو څخه ډډه کول چی بل څوک ورڅخه زیانمن کیږی، او امنیت
یې گډوډ کیږی. دې ته سوله نیز ژوند کول ویلی کیږی.

د نبوی احادیثو په رڼا کی سوله نیز ژوند کول:

د اسلام فردی او اجتماعی نظام که څه هم د جنایت کوونکو له پاره په مدنی اړخ کی هم
تأدیبی سزاگانۍ ټاکلی دی، مگر دغه سزاگانۍ په دویم قدم کی دی په لومړی قدم کی
کوښښ کوی چی په خپل سپیڅلی اخلاقی نظام سره د ټولنی داسی وگړی چی د گاونډیانو،
وطنوالو او کلیوالو سوله نیز ژوند په خپلو ناوړو اعمالو او اقوالو سره تهدیدوی یا هغوی
ته زیان رسوی پر اخلاقی نسخی سره هغه اصلاح کړی. او دا داسی مجریه نسخه ده چی په
هر وخت کی یې کامیابه نتیجه ورکړی ده. په سوله نیز ژوند کی د گډوډی پیدا کوونکو له
پاره رسول الله صلی الله علیه و لم مسلمانانو ته دایمان د زوال، او دوزخ ته د تللو د الله
تعالی د غضب او داسی نورو معنوی زیانونو خبرداری ورکړی دی چی زه یې دغونۍ په
توگه یو څو مبارک حدیثونه دلته وړاندی کوم څو دا ثابته کړم چی اسلام خپلو پیروانو ته

پرسوله ئيز ژوند كولو خومره ټينگار كړى دى:

۱- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَاللَّهِ لَا يُؤْمِنُ وَاللَّهُ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ لَا يُؤْمِنُ قِيلَ مَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الَّذِي لَا يُؤْمِنُ جَارُهُ بِوَأْتَقَهُ مَتَّفَقٌ عَلَيْهِ. ^(۱)

ترجمه: له ابوهريره رضى الله عنه خخه روايت دى چې ويلی يې دى: رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلى دى: په الله تعالى قسم دى چې مومن نه دى، په الله تعالى قسم دى چې مومن نه دى، په الله تعالى قسم دى چې مومن نه دى. ورته وويل شو: اى دالله تعالى رسوله! څوك؟ ويې فرمايل: هغه څوك چې دده گاونډى دده له زيانونو خخه په امن نه وي.

۲- وَعَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بِوَأْتَقَهُ. رواه مسلم ^(۲)

ترجمه: له حضرت انس رضى الله عنه خخه روايت دى چې ويلی يې دى: رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلى دى: هغه څوك به جنت ته نننه نوځى چې دده گاونډى دده له زيانونو خخه په امن نه وي.

۳- وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنْ فُلَانَةٌ تُذَكِّرُ مِنْ كَثَرَةِ صَلَاتِهَا وَصِيَامِهَا وَصَدَقَتِهَا غَيْرَ أَنَّهَا تُؤْذِي جِيرَانَهَا بِلِسَانِهَا قَالَ هِيَ فِي النَّارِ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنْ فُلَانَةٌ تُذَكِّرُ قَلَّةَ صِيَامِهَا وَصَدَقَتِهَا وَصَلَوَاتِهَا وَأَنَّهَا تُصَدِّقُ بِالْأَثْوَارِ مِنَ الْإِفْطْرِ وَلَا تُؤْذِي بِلِسَانِهَا جِيرَانَهَا؟ قَالَ هِيَ فِي الْجَنَّةِ، رَوَاهُ أَحْمَدُ وَابَيْهَقِي.

رواه احمد والبيهقى ^(۳)

ترجمه: له ابوهريره رضى الله عنه خخه روايت دى چې ويلی يې دى: يوسړى وويل: اى دالله تعالى رسوله! دفلانې ښځې په باره كى ويل كسېرى چې ډير لمونځونه كوي، ډيرى روژى نيسي او ډير

۱- مشکوة ج ۲ ص ۴۲۲ باب الشفقة والرحمة على الخلق

۲- صحيح مسلم كتاب الايمان حديث نمبر ۷۳

۳- مشکوة ج ۲ ص ۴۲۴-۴۲۵ باب الشفقة والرحمة على الخلق

خیر اتونه ورکوی، مگر په ژبه گاونډیانوته ډیر زیانونه او تکلیفونه رسوی؟ نبی کریم صلی الله علیه وسلم وفرمایل: هغه دوزخی ده او د دوزخ په اور کی به وی.

بیا هغه سړی وویل: ای د الله تعالی رسول! دهغې فلانې ښځې په باره کی ویل کیږی چی ډیر لږ نفلی روژی نیسی، او ډیر لږ خیر اتونه ورکوی او ډیر لږ نفلی لمونځونه کوی او صرف د کورتو څو توتې خیرات ورکوی مگر په خپلې ژبې سره خپلو گاونډیانوته زیان نه رسوی. رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل: دغه ښځه جنتی ده او په جنت کی به وی. دا حدیث امام احمد بن حنبل په خپل مسند کی او بیهقی په شعب الایمان کی روایت کړی دی.

نامتو محدث شیخ عبدالحق دهلوی (متوفی ۱۰۷۵هـ کال) په خپله فارسی شرح اشعة اللمعات کی د دغه مبارک حدیث په شرح کی لیکلی دی:

بسبب ایذای همسایه ها کثرت نماز و روزه و تصدق با وجود آنکه افضل عبادات اند کفارت این گناه وی نخواهد شد و اما زن ثانی تقصیر وی در بسیارینماز و روزه و تصدق دارد، ایذا نا کردن همسایه ها را تلافی آن میکند.

۴- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي جَارًا يُؤْذِنِي فَقَالَ: انْطَلِقْ فَأَخْرِجْ مَتَاعَكَ إِلَى الطَّرِيقِ. فَاَنْطَلِقْ فَأَخْرِجْ مَتَاعَهُ فَاجْتَمَعَ النَّاسُ عَلَيْهِ فَقَالُوا مَا شَأْنُكَ؟ قَالَ: لِي جَارٌ يُؤْذِنِي فَبَجَعَلُوا يَقُولُونَ اللَّهُمَّ الْعَنَّهُ، اللَّهُمَّ اخْرِجْهُ فَبَلَّغَهُ فَقَالَ ارْجِعْ إِلَى مَنَزِلِكَ فَوَاللَّهِ لَا أُؤْذِنُكَ. (۱)

ترجمه: له ابوهريره رضی الله عنه څخه روایت دی چی ویلی دی: یو سړی رسول الله صلی الله علیه وسلم ته وویل: ای د الله تعالی رسول! زما یو گاونډی دی ماته ډیر تکلیف رسوی. رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل:

څه لارښه او دکور خپل ټول اسباب دکوڅی لاری ته اوباسه او په لاره کی یې وغورځوه. هغه سړی لاړ او د نبی کریم صلی الله علیه وسلم له هدايت سره سم یې دخپل کور ټول اسباب دکوڅی لاری ته وویستل او په لاره کی یې کوټه کړل، خلک پری راټول او پری راغونډ شول او ورته ویې ویل: ولی دې دخپل کور اسباب کوڅی ته راویستلی دی، څه چل دی؟ هغه سړی خلکو ته وویل: زما گاونډی ماته ډیر زیات تکلیف رسوې، زه لاړم او پدی باره کی می رسول الله صلی الله علیه وسلم ته شکایت وکړ. راته ویې فرمایل: دخپل کور ټول اسباب لاری ته اوباسه. خلکو چی داواوریدل نو ټولو وویل: یا الله! دده پر موذی گاونډی لعنت وکړه. یا الله! دده گاونډی وشرمه وه اورسوا یې کړه. دغه حالت دده گاونډی ته ورسیده او ورڅخه خبر شو او په منډه دغه سړی ته راغی او ورته ویې ویل: اسباب دې بیرته خپل کور ته دننه کړه. په الله تعالی قسم درته کوم چی بیا به له دی وروسته زه تاته تکلیف ونه رسوم.

۵- امام شعرانی ویلی دی: وَ كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ آذَى جَارًا فَقَدْ آذَانِي وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ وَمَنْ حَارَبَ جَارَهُ فَقَدْ حَارَبَنِي وَمَنْ حَارَبَنِي فَقَدْ حَارَبَ اللَّهَ تَعَالَى. (۱)

ترجمه: نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی: چاچی خپل گاونډی ته تکلیف ورساوه نو په تحقیق سره ماته یې تکلیف ورساوه او چاچی ماته تکلیف ورساوه نو په تحقیق سره الله تعالی ته یې تکلیف ورساوه، او چاچی له خپل گاونډی سره جنگ وکړ نو په تحقیق سره له ما سره یې جنگ وکړ او چاچی له ما سره جنگ وکړ نو په تحقیق سره له الله تعالی سره یې جنگ وکړ.

۱- الأذنب المفرد ص ۴۲ حدیث ۱۲۴ باب شکایة الجار دلاهور چاپ مصنف امام بخاری متوفی ۳۵۶ هسنن ابی داود، کتاب الادب باب فی حق الجوار ۷۰۷ مخ ۱۴۰۷ هـ

مطلب دا چې شوک له الله تعالی سره جنگ وکړی هغه کله مومن پاتې کېږي. د اسلام مقدس دین د سوله نیز ژوند کولو له پاره دا هغه تعلیم او روزنه ده چې په بل هیڅ دین او مسلک کې نشته او نه به پیداشي.

دایذا، او تکلیف لنډ تفصیل:

په ذکر شویو نبوی احادیثو کې د بواناتو لفظ راغلی دی چې د گرامر له مخې جمع تکسیره ده او مفرد یې بائقة رادرومی چې په عربی ژبې دود کی دشر او تکلیف په معنا سره دی. دغه راز دایذا، لفظ هم راغلی دی چې د تنگولو او یو چاته د تکلیف رسولو په معنا سره رادرومی. (۱)

دغه راز د جار لفظ له مجاورۍ څخه دی چې د گاونډی او همسایه په معنا سره دی او دا عام دی په دولتي کچه وی او که په اولسي کچه وی په دواړو صورتونو کې داسې څه کول په اسلام کې حرام دی چې گاونډی هیواد یا کورته تکلیف رسوي او دهغوی آرام او سوله نیز ژوند تهدید وی، په دولتي کچه د مثال په ډول ۱- عسکری خوځښتونه، ۲- عسکری تمرینات، له ټاکل شویو پولو څخه کله ناکله تیری کول، په ناحقه سره گاونډی هیواد ته جنگي گواښ کول، د لوظ ناموماتول، د اړتیا وړ شیانو منع کول، یا په زور سره د گاونډی هیواد حق غصب کول، یا چل او دوکه ورسره کول او داسې نور...

دغه راز په اولسي کچه د گاونډی په لاره کې خغلی او گندکي اچول، په کوڅه کې موتیازی کول، د گاونډی کورته په دیوال ورکتل، دهغوی دور له چولي ورکتل، په هسک

اوازله اړتيا پرته خبرې كول، د گاونډي له كور څخه غلا كول، د كوچنيانو ورت له مسول چي هغوی ته ستغی سپوری ووايي كنځل ورته وكړي، شور ماشور جوړ كړي، د گاونډي چغلي كول، دهغه غيبت كول، هغه ته مالي تاوان رسول، دهغه د عقيدې او ديني شعائرو سپكاوي كول، مسخري او ملنډې پوري كول، په گاونډي پوري تهمتونه او تورونه لگول او داسی نور، ان تردی چي په اسلام كی خوداهم ناروا دی چي یوتن لمونځ كوی او بل یې په څنگ كی په جگ اواز تلاوت كړی.

ټولنيز عدالت

د ټولنيز عدالت تامين د اسلام د مبین دين د اصلاحي برنامو په پيل کې قرار لري. دا ځکه چې د قرآن کریم د مبارک آيت پر اساس اسلامي امت د زمکې پر مخ له گردو امتونو څخه غوره امت دی، او د پانگه والي له افراط او دکمونستي نظام له تفريط څخه خورا لرې دی. په دې هکله الله تعالی فرمایلي دي:

«وَكذلكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا.»

(د بقره سوره ۱۴۳ - آيت)

ترجمه: او همدارنګه مونږ تاسې وگرځولي منځومي ټلونکي امت.

يعنی اسلامي امت له غوره امتونو څخه ګڼلې شې او د اعتدال غوره کوونکې پيرو امت دی.

په اسلام کې ټولنيز عدالت خورا پراخه معنا لري او د ژوند ګرد وړخونو ته شامل دی او د بشري وګړو په منځ کې د دغه عدالت په نتيجه کې نسبي مساوات او برابري قائمېږي. خو ثروت د خو ګوټو په شمير کسانو په منځ کې متمرکز نه شي؛ بلکې په نياو مننه توګه بايد وويشلي شي. د صدقاتو، زکاۀ، عشر، مالیه او نور مالي مکلفيتونه د ټولنيز عدالت او د هر ډول توپيرونو د له منځه وړلو او مخنيوي په خاطر ټاکل شوي او فرض کړای شوي دي، د احتکار، سود، په ژوند کې له ناروا ګټو او اسراف څخه ممانعت او مخنيوي او د معاملاتو مشروعيت د ټولنيز عدالت د تامين په خاطر شوي دي.

د آزادي درناوي، انساني کرامت ته په درنه کتل، د کار د حق تضمين تر هسکو درجاتو پورې د زده کړو عام والي، د معارف او طب په زده کړو کې توازن، له شرائطو سره سم

داهلیت او کفایت له په نظر کی نیولو سره هرچاته دکار او مسلک دانتخاب حق ورکول، داجباری کارونو تحریم دټولنیز عدالت بنسکاروندوی او څرگند دلیلونه او شواهد دی. دغه راز په محکمو کی دقاضیانو په وړاندې داسلام دټولنیز عدل داصل ددرناوی په خاطر مساوات په عملی توگه پلي کیږی او دعدالت په وړاندی مسلمان او غیر مسلمان یو شان برابر حقوق لری. (۱)

د شیعه مذهب فقهاو هم د اسلامی عدالت په اړوند ډیر څه لیکلی دی چی دا دی زه یې د بیلگی په توگه نظریه په لنډیز سره وړاندی کوم:

په حقوق او اخلاقو کی عدالت د اسلام له خورا مهمو بنسټونو څخه دی. له همدی کبله د اسلامی محققینو فقهاو او بیا په خاصه توگه شیعه فقهاؤ زیات ټینگار پرې کړی دی. ځکه چی پدی باره کی ډیر قرآنی آیاتونه اوزنبت زیات احادیث مروی دی چی په هغوی کی په ټولنه کی د عدالت په پلي کولو په ډاگه حکم شوی دی.

د مسلمانو حقوق پوهانو له نظره د عدالت تعریف عبارت دی له «اعطاء کل ذی حق حقه» یعنی هر حقدار ته د هغه حق ورکول چی په همدی وجه په هر ځای کی چی حق موجود وی، عدالت هم هرو مرو هلته مطرح وی. او چیرته چی حق نه وی، عدالت هم وجود نه لری. او پردی باندی فلاسفه هم د اسلام ددی نظر تائید کوی چی عدالت د بشر له فطری حقوقو څخه دی. له همدی امله رسول الله صلی الله علیه وسلم په ډېرو مواردو کی له خپلو حقوقو څخه خلکو ته تیریده مگر د عدالت او قانون په تطبیق کی یې د هیچا پروانه کوله او نه یې د چا رعایت کاوه. او د رسول الله صلی الله علیه وسلم په متابعت کی علی علیه السلام هم په خپله اووه دیرشمه (۳۷) خطبه کی فرمایلی دی:

۱- کشف الغمة دویم ټوک ۲۱۴ مخ، فصل فی ماجا، فی تاکید حق الجار، دمصر چاپ ۱۳۷۰هـ ۱۹۵۱م

مصنف امام شعرانی مصری متوفی سنه ۱۰۱۲هـ ۱۶۳۵م

«الذَّكِيلُ عِنْدِي عَزِيزٌ حَتَّى أَخَذَ الْحَقُّ لَهُ وَالْقَوِيُّ عِنْدِي ضَعِيفٌ حَتَّى أَخَذَ الْحَقُّ مِنْهُ.» (۱۱)
یعنی کمزوری زما په وړاندې عزتمن او پیاوړی دی ترخوژه دده حق ورته واخلم او پیاوړی
زما په وړاندې کمزوری دی ترخوژه له ده څخه حق وتروړم.

دغه راز علامه مجلسی په بحار الانوار کې له ابوسعید خدری څخه روایت کړی دی چې
هغه له نبی کریم صلی الله علیه وسلم څخه د مهدی علیه السلام په اوصافو کې واوریدل
چې ویی فرمایل:

«أَبَشَرُكُمْ بِالْمَهْدِيِّ يُبْعَثُ فِي أُمَّتِي عَلَى اخْتِلَافٍ مِنَ النَّاسِ وَ زَكَالِ يَمَلَأُ الْأَرْضَ
قِسْطًا وَعَدْلًا كَمَا مَلَأَتْ ظُلُمًا وَ جَوْرًا يَرْضَى عَنْهُ سَاكِنُوا السَّمَاءَ وَ سَاكِنُوا الْأَرْضَ
يُقَسِّمُ الْمَالَ صَحَاحًا. فَقَالَ رَجُلٌ: مَا صَحَاحًا؟ قَالَ بِالسَّوِيَّةِ بَيْنَ النَّاسِ.» (۱۲)

ترجمه: زه تاسی ته پر مهدی زبیری درکوم چې زما په امت کې به مبعوث کولی شي پداسې وخت کې
چې د خلکو ترمنځ به اختلافات وي او زلزلی به ډیرې وي، مهدی به په خپل راتگ سره زمکه له عدل
او انصاف څخه داسې ډکه کړي لکه څومره چې دده له راتگ څخه دمخه له ظلم او تیري کولو څخه
ډکه وي، خوشال به شي له ده څخه د آسمان او زمکې اوسیدونکي. د خلکو ترمنځ به مالونه په سمه
توگه وویشي، چا ورته وویل: صحاح څه معنا؟ نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل:

صحاحا معنا دا ده چې په برابري سره به یې د خلکو په منځ کې وویشي...

په اسلام کې د ژوند هیڅ داسې اړخ نه میندل کیږي مگر دا چې په هغه کې د ټولنیز عدالت
د تأمین خبره په نظر کې هرومرو نیولې شوی ده. اسلامي دولت دا دنده لري چې کله
صدقات غونډ کړي نو پکار دی چې هغه په مشروع لارو چارو کې ولگوي. لکه چې
د اسلام دویم خلیفه د عراق د مفتوحه ځمکو په باره کې همدغه ډول چلن کړی و، او هغه یې

د فاتحینو په منځ کې ونه ویشله او خلکو ته یې دا دلیل وړاندې کړ چې که چیرې د دغه ځمکې تقسیم کړی نو د دولت مامورینو ته به تنخا څرنگ او له کومه ورکړی، لویې لاری او جادی به په څه شی او څرنگ جوړی کړي، روغتونونه او مدرسي به په څه شی جوړوي او ټولنیز عدالت به څرنگ تامینوي.

اسلام دخپلې ټولنې دوگړو ترمنځ ټولنیزې اړیکې پر دوه بنسټونو عیاری کړې دي:

۱- د معنوي تړون او له یو بل سره دوروري احساس، چې خورا داسې کروړلي تړون دي چې د ټولنې وگړي په خپل منځ کې سره نښلوي.

۲- د حقوقو حفاظت، دیو بل د ځان، مال او ناموس درناوی کول. نو هر هغه کړن لاره چې دغه اصل تر پښو لاندې کړي او یایې داغجنه کړي هغه د اسلامي شریعت له نظره حرامه ده او تیري کوونکي یې تعقیب او مجازات کوي، او په عملي توگه د اجتماعي عدالت داړخونو په تطبیق کې د حجرات د سورت له ۱۰ تر ۱۲ آیت پورې الله تعالی تفصیلي لارښودنه پکې کړې ده او داسې یې فرمایلي دي:

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِّنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِّنْ نِّسَاءٍ عَسَىٰ أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِاللِّقَابِ بَشَرًا أَلَسْتُمُ الْفُسُوقَ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ، إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ أَثْمٌ وَكَأَنَّ تَجَسُّسُوكُمْ وَأَنَّ يَغْتَابَ بَعْضُكُم بَعْضًا أُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ.»

(د حجرات سوره - ۱۱-۱۲ آیاتونه ۲۶ سپاره ۴۹ سورت)

ترجمه: بیشکه چې مؤمنان ټول په دین کې سره وروڼه دي، نو تاسې سوله او جوړښت کوي په منځ دوروڼو خپلو کې او له الله تعالی څخه وویرئ او تقوی غوره کړئ ښایي چې دریاڼدي رحم وکړي شی. ای مؤمنانو ټوکې او سپکاوی دې نه کوي هېڅ یو قوم له تاسې څخه په بل قوم باندې؛ ځکه

ښايي چي دغه مسخره کړي شوي به له مسخره کوونکيو څخه غوره وي دالله په نزد او نه دي توکي او مسخري کوي دښځو يو ټولي له تاسي څخه په نورو ښځو پورې ځکه ښايي مسخره کړي شوې ښځي دالله په نزد غوره وي له مسخره کوونکيو څخه، او مه عيب لټونه کوي ځيني دتاسي دځيني نورو ځکه چي بيا دتاسي عيب جوئي هم کيږي. او مه بولي تاسي يو تربله په بدو نومونو او القابو سره، بد دي دادري واړه خصلتونه: مسخري کول، تلمذکول او تنايز، دفاسقي له جهته له ايمان لرلو څخه وروسته، او هغه څوک چي توبه يې ونه ايستله نو دغه کسان همدوي ظالمان دي.

اي مؤمنانو! ځان وساتي تاسي له ډيرو بدگومانيو او تهمنتونو لگولو څخه بيشکه ځيني بدگومانونه او تهمنتونه گناه ده. او مه لټوي تاسي پټ عيبنه دمسلमानو او نه دي کوي غيبت ځيني ستاسي دځينو نورو ايا ځښوي تاسي دا چي د مړه شوي ورور غوښه و خوري پس بدگني تاسي هغه نوهمدردنگه بدوگني د مسلمان ورور غيبت او عيب لټول. او تاسي له الله تعالي څخه وويريږي بيشکه الله تعالي ښه توبه قبلوونکي ډير رحم والا دي.

الله تعالي په لومړي يعني يوولسم آيت کي ټول مسلمانان وروڼه سره گڼلي دي خو د ديني وروري او اخوت کرورلي تړون دوي په خپل منځ کي سره ونښلوي، او ددغه گډون غوښتنه داده چي دوي په خپل منځ کي سره وروڼه او دوستان وي نه دا چي له يو بل څخه لري والي غوره کړي، او دوي ته پکار دي چي له خپل منځي دښمني کولو څخه ډډه وکړي، سره يو شي او په يوصف کي وي، يو پر بل صله رحمي وکړي، خلکو ته دشوکي او قتل له پاره لاره ونه نيسي، دخلکو تر منځ سوله او پخلاينه قائمه کړي.

يو ډله په بلي ډلي ملنډي او پسخندونه کړي، ديو بل د عيبنو پلټنه ونه کړي، يو بل ته له ناوړه نومونو او القابو بللو څخه ډډه وکړي، ديو بل له جاسوسي کولو او دپټو عيبنو له جوټولو څخه پرهيز وکړي، دخلکو د عزت او ناموس درناوي وکړي، دهغو کافرانو ځان، مال او ناموس محترم وگڼي چي له اسلامي دولت سره يې دسولي تړون کړي وي. (۱)

۱- نهج البلاغه خطبه ۳۷، ص ۳۹، چاپ دوم تاريخ چاپ ۱۳۷۶، طبع انتشارات زرین، درامدي بر حقوق

اسلامي، ص ۲۲۰-۲۳۱، تصنيف: سازمان تدوين کتب انساني طبع بهمن قم ۱۳۶۸

امام غزالی رحمه الله عليه متوفی سنه ۵۰۵ هـ د ټولنیز عدالت په هکله ځانگړی نظر لري. او هغه د «**اَنْ لَا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ وَاَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ**» (د الرحمن سورة ۸-۹ آیاتونه ۲۷ سپاره ۵۵ سورت) په تفسیر کې داسی ویلی دی:

• د دې له پاره چې له اندازې څخه تیرنه شی نو تله او دهغی د ټول وزن په عدل قائم کړئ، او هغه داچې که یو څوک واده کولو ته اړتیا لري، او د واده کولو وس هم لري مگر بیا هم واده ونه کړي، او یا داچې یو څوک غذا د دې له پاره وخورې چې ناروغ شی ترڅو کار ونه کړای شي، نو دغسی کول د وزن او دهغه عدالت نه قائمول دی پداسی ډول چې وزن له کمبوت او زیاتوالي څخه مستقر وگرځيږي. که څوک په شهوت او دغذایی موادو په لگښت کې اسراف وکړي نو د وزن په برابر ساتلو کې یې زیاتوالی کړی دی.

امام غزالی د ټولنیز عدالت د زیات تحقق له پاره د الله تعالی مطلق مالکیت او د دولت نه زیرمه کول اصل او بنسټ گرځولی دی او ویلی یې دی:

په زمکه او اسمانونو کې چې هر څه دی د گردو مالک یوازې او یوازې یو الله دی، دا ځکه چې په خپله انسان هم د الله تعالی ملکیت دی، مگر انسان کولی شي چې دخپل کار کولو په ذریعه له هغه څه نه چې د الله تعالی ملکیت دی په استفاده کولو سره ځان ته مختص کړي. د مثال په ډول وکه په خپله نه شي کولی چې ټولو خلکو ته میوه ورکړي، او دامنی شوی حقیقت دی هغه څوک چې د ونې تخم په ځمکه کې کیږدي، هغی ته بیا اوبه ورکوي او د میوې ورکولو په تکل یې دهغی خدمت کړی وی نو له هر چا څخه زیات همدی د دې مستحق گڼلې شي چې دهغی له میوې څخه استفاده وکړي.

انسان کله چې له اشیاءو څخه استفاده کوي نو پرده باندی لازم دی چې په استعمال کې یې له اسراف کولو څخه ډډه وکړي، او له هر شي څخه دخپلې اړتیا او ضرورت په انډول استفاده وکړي او دادامعنا نه لري چې بشري وگړی ثروت زیرمه کړي او له اړتیا څخه زیات له هغه څخه گټه واخلي چې تر لاسه کړی یې دی او دهغو په زیرمه کولو او ثروت

غونډولو اخته شی؛ بلکې پکار دا دی هغه څه چې له خپلې اړتیا اضافه مال ولری دالله تعالی په لاره کې دواجبو لگښتونو او مستحبو خیراتونو په ښو کې په لگولو سره خلکو ته ورکړی.

غزالی زیاتوی:

له دې امله چې خلک دخپل راتلونکي په باره کې اندیښمن وي او له اندازی څخه زیات خپل شته له ځانو سره ساتي فقهائو ددې اجازه ورکړې ده، مگر دغه اجازه ددغه کار دحقانیت دلیل نه دی بلکې حق عدل دی، او عدل دادی چې دالله تعالی بندگان دخپلې توبیې او سورلۍ له اندازی څخه اضافه دالله تعالی له مال څخه وانخلي. له همدې کبله که چیرې څوک دخپلې اړتیا له اندازی څخه زیات مال ولری نو داسې شخص ظلم کړی دی او زیښاک کوونکی دی. (۱)

په دې توګه امام غزالی تکل کړی دی چې دتولنیز عدالت تأمین دکمال دنگی څوکی ته ورسوی، او دهغه دغه پورتنی نظر اورایه قرآنی استناد لری الله تعالی فرمایلی دی:

(دبقره سورت ۲۱۹ آیت دویمه سېپاره ۲۷ رکوع)

«وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ»

ترجمه: او دوی له تا څخه پوښتنه کوی ای پیغمبره چې دوی دالله تعالی په لاره کې خپل څومره مال ولګوی؟ دوی ته ووايه هغه چې ستاسې له حاجت څخه زیات وي.

ددغه مبارک آیت په تفسیر کې مفسرینو ویلي دي:

زمونږ له رسول اکرم صلی الله علیه وسلم څخه خلکو داسې پوښتنې کړې وې چې دالله تعالی له پاره څومره مال صرف کړی شی؟ حکم وشو چې هغه مال دالله پاک په لاره کې صرف کړی چې ستاسې له مصارفو څخه زیات وي، ځکه څرنگ چې داخرت فکر یو ضروری او حتمي کار دی، ددنیا فکر هم یو ضروری کار دی. (۲)

۱- بحار الانوار، ج ۵۱، ص ۹۲ نوی چاپ

۲- په اسلام کې حلال او حرام، مصنف: ډاکټر يوسف قرضاوی، مترجم ابوبکر حسن زاده له ۷۳ مخ څخه

امام غزالی له پیغمبر صلی الله علیه وسلم څخه مروی حدیث نقل کړی دی چی فرمایلی یې دی:

«اللَّهُمَّ اجْعَلْ قَوْلَ آلِ مُحَمَّدٍ كَفَاً» (۱)

ترجمه: ای الله! د محمد صلی الله علیه وسلم د تیر او کهول اقتصاد او روزی د اړتیا د بس والی په انډول وگرځوه.

په دغه حدیث کی دا خبره په ډاگه څرگنده شوی ده چی په اسلام کی هر شی د اړتیا په انډول او څه ناڅه لږ اضافې روا دی او پانگه والی او زیرمه کولو ته اجازه نه ورکوی. دغه راز له اړتیا څخه کم هم نه قبلوی، چی بی وزلی او موتازی ده، ځکه دغه دواړه صورتونه کولی شی انسان بی لار تیا ته راکاږی علامه عزین عبدالسلام متوفی سنه ۷۹۲ هـ ۱۴۱۵ م ویلی دی:

د شریعت ټول احکام پر مصالحو او گټو بنا دی، دا ځکه چی دغه احکام یا خود مفاسدو په غندنه او رد کولو کی دی او یا هم د گټو په جلبولو کی دی. حافظ ابن القیم متوفی سنه ۷۵۱ هـ ۱۳۷۴ م ویلی دی:

د اسلامی شریعت بنسټ له حکمتونو او د بندگانو له مصالحو څخه جوړ شوی دی. دنیا او آخرت دواړه ورپکی دی، او ټول عدالت، انصاف، منفعت او حکمت دی. نو هره پېښه چی له عدالت څخه ظلم ته، له مهربانی څخه غصی ته، له حکمت څخه فساد ته او له مصلحت څخه چټیا توت ته وغځولی شی. له اسلامی شریعت څخه نه گڼلی کیږی، که څه هم تاویل پکی وکړای شی، د بندگانو په منځ کی الهی شریعت او عدالت د الله تعالی له پلوه ددوی له پاره مهربانی ده. (۲)

۱- نظریات اقتصادی امام غزالی. ترجمه مؤید الدین محمد خوارزمی ۲۹-۳۰ مخونه د جمهوري څېړنو چاپ

۲- کابل تفسیر لومړی ټوک ۱۷۳ مخ دمکی مکرمی چاپ پښتونس

۱ اسلام او د بشر حقوق

حقوق د حق جمع ده او حق په لغت کې د باطل د ضد او د یقین، عدالت، موجود والی، ثابت، نصیب، مال او ملک په معنا و سره هم راغلی دی. (۱)

انسان داسې عزتمند موجود دی، چې د ځمکې پر مخ پر گردو موجوداتو حکومت کوي، او الله د ته په وچه او سمندرونو کې د سرلوري دنده ورکړې ده.

د اسلام له نظره د غوره والی بنسټ او تادو تقوی گرځولی شوی دی او قرآن مجید دغه تقوی داسې انځوروي او فرمایي:

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ.»

(د حجرات سورت ۱۳-آیت)

ترجمه: ای خلکو! بیشکه مونږ تاسی پیدا کړي یاست له یوه نارینه او یوې ښځې څخه چې بابا آدم او بی بی حوا دی. او گرځولی یاست مونږ تاسی قومونه قومونه او ډیرې قبیلې، ددی له پاره خو په خپل منع کې سره وپیژنئ بیشکه غوره او عزتمند ستاسی دالله تعالی په نزد زیات تقوی لرونکی ستاسی دی.

په دی اړه د قرآن مجید تفسیر: د غیبت، بدویلو، طعن او عیب لټونی سرچینه زیات کبر او ځان غوښتنه ده، ځکه کله چې کوم انسان خپل ځان لوی او نور سپک وگڼي نو دغه ډول خبرو کولو ته اقدام کوي. له همدی کبله قرآن کریم دا خبره مونږ ته رایاډوي چې په حقیقت کې وړوکی او لوی، عزتمند او حقیر کیدل په کورنۍ او نسب پورې اړه نه لري؛ بیشکه یو

شخص چی هر خومره زیات پرهیزگار، نیک خوږه او مؤدب وی، په هماغه اندازه دالله تعالی په نزد عزت مند او مکرم وی. دانسان حقیقت دادی چی گرد انسان دیو نارینه او یو ښځی یعنی آدم او حواء اولاده ده. شیخ، سید، مغل، افغان، صدیقی، فاروقی، عثمانی او انصاری او نور هر څوک چی وی، ددغو گردو دنسب لړۍ په بابا آدم او حواء باندی ختمیږی.

دغه بیلابیل بشری قومونه او کورنۍ الله تعالی یوازی دیوبل دپیژندگلوی په خاطر پیدا کړی دی. مگر الله تعالی ددوی له جملی څخه چی څوک عزتمند پیدا کړی هغه دده موهوبی شرف وی، هغه ته نه ښایي چی ویاړ او غوره والی پری وکړی او هغه دفضیلت معیاروگرځوی، خپل ځان افضل او نور سپک وگڼی؛ بلکی ده ته ښایي چی دالله تعالی شکر او مننه وکړی چی ماته یې زما له کسب او اختیار څخه پرته ماته دغه نعمت عطا کړ. او داهم په شکر کی شمیرل کیږی چی انسان له غرور او ویاړ څخه لاس په سرشی، او دغه موهوبه نعمت په خپلو ناورو او بدو خویونو سره اېته نه کړی. په هر حال دلویې او عزت، فضیلت او شرف اصلی معیار نسب نه دی؛ بلکی تقوی او پاکی ده، نوپکار دادی چی متقی بنیاد نور له خپل ځان څخه ټیټ ونه گڼی. (۱)

امام بخاری روایت کړی دی چی یو ځل ابوذر او بلال چی دواړه له اولنیو سابقینو څخه وو یوبل ته سره په غصه شول او یوبل ته یې ستغی سپوری سره وکړی او دغصی په حالت کی ابوذر بلال ته وویل: ای دتورپوستی ښځی زویه. بلال رسول الله صلی الله علیه وسلم ته شکایت وکړ. پیغمبر ابوذر ته وویل: آیا ته ده ته دده دمور دتوروالی پیغور ورکوی؟ په رښتیا هم ته هغه څوک او داسی سړی یې چی اوس هم په تاکی دجاهلیت ښځی لا پاتی دی.

له حضرت ابوذر رضی الله عنه څخه مروی دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم ده ته وفرمایل: خبردار شه چې ته له سورپوستی او تور پوستی څخه اوچت نه یې، مگرداچي زیاته تقوی ولری. او بیا نبی کریم صلی الله علیه وسلم وفرمایل: تاسی ټول دیو آدم علیه السلام اولاد یاست او آدم علیه السلام له خاوری څخه پیدا کړی شوی دی.

اسلام پخپلو دغو قاطع او روښانه دساتیرو سره هیچاته هم دا اجازه نه ورکوی او حرام یې گڼي چې مسلمان د جاهلی تمایلاتو پر لاره او مسیر باند تگ وکړي او رهې شي، او پر خپل کهول، طائفه او نیکونو باندی ویاړ کول پر خلکو باندی وپلوري او ووايي چې زه دفلاتی زوی او دفلاتی طائفی څخه یم او هغه فلاتی له داسی طائفی څخه دی چې له ما څخه ښکته دی. او یا دا چې زه سپین یم او هاغه بل تور دی، او یا زه عرب یم او هاغه بل غیر عرب دی. ځکه چې دغه خبری کول د جاهلیت له خویونو او له اسلامی مساوات څخه خلاف دی. او ولی یوکس پر بل په نسب او طائفه افتخار وکړي پداسی حال کی چې دټولو انسانانو اصل ایکی یو دی!!

همدارنگه نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی «ستاسی کورنی او طائفه هیچاته هم عیب نه پیدا کوی، تاسی ټول دیو آدم اولاد یاست هیڅ یو له تاسی پر بل باندی فضیلت نه لری مگر په دین او تقوی سره.»^(۱)

او هم یې فرمایلی دی:

«خلک له آدم او حواء څخه پیدا شوی او دنیا ته راغلی دی... د قیامت په ورځ کی الله تعالی ستاسی د شرافت او نسب پوښتنه نه درڅخه کوی د الله تعالی په نزد له ټولو څخه

زیات محترم ستاسی زیات تقوا لرونکی دی. « پیغمبر صلی الله علیه وسلم خپله غصه او قهر په سختو، پریکړو او شرموونکو کلیماتو کی دهغه چا له پاره څرگند او ښکاره کړ چی په خپلو پلرونو او نیکونو باندی ویار کوی او ویی فرمایل: « هغه وگری چی دخپلو پلرونو په توسه پر نورو باندی ویار کوی او دهغوی پلرونه مړه شوی او اوس د جهنم سکاره گرځیدلی دی، دوی ته پکار دی چی نور نو له دغه کار څخه لاس واخلی او که نه نو دوی به له هغه غوږی - گونگت څخه هم ناوړه وی چی په خپلی پوزی سره د غوښیانو غونډاری گرداری کشوی. الله تعالی له تاسی څخه، رنگ، خویونه او د جاهلیت د زمانی پر پلرونو او نیکونو ستاسی ویار در څخه لری کړی دی، هر یو له تاسی څخه به یو له دغو دوو حالاتو څخه هرو مرو لری: یا مسلمان پرهیزگار دی، او یا هم گنہگار او ناسم، ټول خلک د آدم اولاده او آدم هم له خاوری څخه پیدا کړای شوی دی.

دغه مبارک حدیث نصیحت او پند هغو کسانو ته دی چی پر خپلو پخوانیو پلرونو او نیکونو له فرعونیانو د مصر او له اکاسره و، د ایران او نورو د جاهلیت د دور له عربو او عجمو څخه چی د رسول الله صلی الله علیه وسلم له قول سره سم د جهنم سکاره گرځیدلی دی اوس هم ویار پری کوی. هغوی ته پکار دی چی له دغه کار څخه لاس واخلی. په حجة الوداع کی په داسی حال کی چی د ذوالحجی په محترمه میاشت دمکی په محترم ښار کی د تشریق دور څو په منع کی په زرگونو مسلمانانو په خپلو حواسو سره د رسول الله صلی الله علیه وسلم الوداعی درخصتی خطبی او تقریر ته پاملرنه کوله. په دغه خطبه کی د رسول اکرم صلی الله علیه وسلم له پلوه دهغو اسلامی بنسټیزو اصولو اعلانولو له جملی

څخه یو هم دا وچي ويې فرمايل:

«ای خلکو! ستاسی معبود یو دی، عرب پر عجم او عجم پر عرب، سور پوستی پر تور پوستی او تور پوستی پر سور پوستی هیڅ فضیلت نه لری مگر په تقوی سره او دالله تعالی په وړاندی غوره له تاسی څخه زیات متقی ستاسی دی.» (۱)

امیر المؤمنین ابوبکر صدیق رضی الله عنه دخپل خلافت دشام امیر حضرت یزید بن معاویه رضی الله عنه ته یوه هدایت نامه ولیږله چی دوه دیرش مادی یې لرلی او په نهه ویستمه ماده کی یې حکم ورته کړی وچی دجنگ په دوران کی ددښمن له مثله کولو څخه ډډه وکړی. «مثله کول دانسان دبدن داندامونو جلا کولو، غوڅولو او ټوټی ټوټی کولو ته ویل کیږی چی په جنگ کی له وژلو څخه وروسته پر مقتول کولی شی، داسلام مبین دین حکم کوی چی وژلی شوی دی په ځمکه کی دفن کړای شی، لکه چی رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی: «له مثله کولو څخه ډډه وکړئ که څه هم دبنیاد مخورونکی هم وی.» او په دې هکله داسلام په تاریخ کی ډیری ژوندی غونی موجودې دي.» (۲)

اسلام دانسانی کرامت درعایت او دبشر حقوقو ته داحترام په خاطر په جنگ کی چی نښی او اثار یې هرو مرو پاتی کیږی تلپاتی هدایت او وصیتونه لری، چی دهغو له جملی څخه ددښمن دښځو، ماشومانو، بوداگانو، عبادت کوونکو، دجنگی ټپیانو، او دهغه چا چی وسله پر ځمکه کیږدی او یا دخپلو کورونو وروڼه په ځان پسی بند کړی ددغو ټولو له وژلو څخه ممانعت کړی دی، او انسانی کرامت یې دهغوی په نظر کی نیولی دی.

۱- دبزازه سند دا حدیث روایت شوی دی.

۲- ابن جریر

د نبوت په ویاړلی عصر کی دانسانی کرامت رعایت او درناوی داسی پړاو ته رسیدلی وچی د یهودی قبیلې بنو قریظه په غزوه کی چی دهجرت په پنځم کال کی واقع شوی وه، پدغه غزا کی دری کسان وژلی شوی وو، چی دیو وژلی شوی نوفل بن عبدالله بن مغیره مړی د مسلمانانو لاس ته ورغی او د بنمنانو نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته وړاندیز وکړ چی ددوی دوژل شوی مړی جسد دوی ته دروپیو په اخیستلو سره دوی ته وسپاری. رسول الله صلی الله علیه وسلم د جسد خرڅول رد کړل او ورته ویې فرمایل: مونږ مړی پلورونکی نه یو او دغه جسد ته اړتیا نه لرو او نه یې دقیمت پرواگیریو او بیا یې دهغوی مړی ورته وسپاره. (۱)

یو ځل یوه جنازه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په مخه کی تیریدله په احترام کی یې پاڅیده، ورته وویل شو: ای دالله تعالی رسوله! دا جنازه خودیو یهودی وه. نبی صلی الله علیه وسلم وفرمایل: ایا انسان نه دی؟

پدی کی هیڅ شک نشته چی په اسلام کی هر انسان محترم دی او دغه احترام یې دده دانسانیت او شرافت په خاطر دی، او که چیری بیا اهل کتاب وی او بیا معاهد او اهل ذمه هم وی نو احترام یې بیادیرزیات دی.

له دی څخه زیات احترام څرنگ وی چی د بنمن دالله تعالی او دده در رسول په مقابل کی توره وباسی، خو کله چی بیا همدغه د بنمن وژلی شی اسلام یې دمړی له مثله کولو او ونډی کولو څخه ممانعت کوی. او یا داچی دیو یهودی جنازه د نبی کریم صلی الله علیه

وسلم په مخه کې تیریری او دی یې دانسانیت دمقام داحترام په خاطر ورته پاڅیری او فرمایې چې: زه ده ته دانسانیت دمقام داحترام په خاطر پاڅیدم. انسان داسې یو موجود دی چې باید توهین او سپکاوی یې ونه کړای شي، او بی لامله زیان او تکلیف ورته کړای شي.

داسلام دویم خلیفه یو یهودی سړی ولید چې درويزه کوی. خلیفه له یهودی څخه ددرويزی کولو سبب پوښتی، یهودی ورته وایې: جزیه راباندی حواله شوی ده. خلیفه هغه له لاسه ونيو او بیت المال ته یې بوته او پر هغه باندی چې کومه جزیه حواله وه هغه یې ورڅخه ساقطه کړه او ویې ویل: دا به انصاف نه وی چې دده له ځوانی څخه مو گټه واخیسته او اوس چې زوړ شوی دی همداسی یې پر خپل حالت پریږدو، تردی چې هغه یهودی ته یې له بیت المال څخه دهغه تر مرگه څیره مقرره کړه.

داسلام دویم خلیفه دا خبره درک کړی وه چې درويزه کول دانسان دسپکاوی او ذلت سبب ده او له انسانی کرامت سره منافی ده.

همدا اوس دگړدو اسلامی او غیر اسلامی هیوادونو که سوسیالستی دی او که کپیتالستی ددوی سیاسی قوانین او هم دبشر دحقوقو په اړوند جاری شوی اعلامیه چې په ځانگړو بابونو او فصلونو کې دمتعددو موادو په غونډولو چې پکې ځای په ځای شوی دی. چې که چیرې ددغه منشور سریزه او دبشر دحقوقو دیرش مادی په دقیقه توگه وکتلی شي نو دانتیچه به ورڅخه واخلو په هغه صورت کې چې که پدغه اعلامیه کې داسلام

د حقوقو په اړوند تعديلات او تجديد نظر وکړای شي نو د دغه منشور په ډيرو مادو کې د اسلام له مقدسو تعليماتو څخه اخذ شوی دی، دا ځکه چې د بشر د حقوقو احترام او رعايت د اسلام د مبين دين د برنامو په پيل کې واقع دی. ولله الحمد اولاً و آخراً.

په اسلام کې مدنی او اقتصادی حقوق

مدنی حقوق د هغو قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دی چې د معاملې د دواړو خواو ترمنځ مالي مناسبات قائموي او د دواړو خواو ترمنځ د مالي روابطو د قائمولو له پاره د درې عناصرو او یا ارکانو موجودیت ضروري وي او هغه ارکان دادی:

لومړی رکن: د مالي او نغدي معاملې دواړه خواوي.

دویم رکن: پر کوم شي باندې چې معامله صورت مومي.

درېم رکن: د هغو احکامو او مقرراتو نچوړ چې دغه اړیکې تنظیم او د دغو احکامو په رڼا کې چې معامله صورت مومي، د اسلام د مقدس دين له نظره کورنی حقوق د شریعت د ځانگړو قواعدو تابع دی چې په اوسني عربي اصطلاح کې د احوال شخصیه د قوانینو په نوم یادېږي. (۱)

کورنی قانون په زیاتو حالاتو کې پخپله پر شرعي نصوصو متکی وي او ډیر لږ په هغو کې اجتهاد ته ضرورت لیدل کیږي، او یا په بل عبارت په اسلام کې د کورنی نظام د قانون نصوص له محکمو څخه دي او هیڅ ډول تاویل او تفسیر نه قبولي. د مثال په توگه لکه میراث، طلاق او نکاح. دا ځکه چې کورنی قانون همدغه معنا افاده کوي، چې هغه له میراث، نکاح او له طلاق او هغو احکامو څخه عبارت دی چې په دوی پورې مربوط وي او

۱- مبادی القانون جزء اول ۱۰۰-۱۰۱ مخونه، مصنف ډاکټر عبدالرحمن

دا خبره دامعنا نه ورکوی چی کورنی نظام د شریعت له نورو فقهی احکامو څخه مستفید نه دی؛ بلکی دکورنی نظام گرد مدنی، جزائی، حقوقی او نور د دنیا په ژوند پوری لمور د اسلام دمبین دین د شرع تابع دی. او دهغه له چوکاټ څخه وتلی نه شی. مگر له دې کبله چی دکورنی قانون پر محکمو نصوصو متکی دی او اجتهاد ډیر لږ پکی لیدلی شی له ځانگیری ارزښت څخه برخمن دی.

مدنی قانون د داخلی قانون برخه ده او که چیری له یو داسی چا سره مدنی دعوی منځته راشی چی هغه خارجی تبعه وي او دواړه دخپلی خپلی هستوگنی له محل څخه بهر وی نو په دغه صورت کی خبره بین المللی خصوصی قانون ته راجع کیږی، او که چیری د دوه دولتونو ترمنځ دعوی پیښه شی بیا نو باید د دوی دلانجی دغوځولو له پاره دبین الدول عمومی قانون په نظر کی ونیولی شی. د مدنی قوانینو د تطور او انکشاف په مرحله کی د ټولنیز عدالت د تامین په خاطر د کار قانون منځته راغی او دهغه اهمیت له کبله چی دغه قانون بې لری په ځانگیری بڼه کی تنظیم کړای شو او د کار، کارگر او کافرما ترمنځ بې اړیکې قائمی کړی، او دا کوبښن بې وکړ چی کارگرانو او دهغوی کورنیو ته د هوساینی او سوکالی اسباب تهیه او رامنځته کړی.

دغه راز نور قوانین هم تدوین او د تطبیق په مرحله کی کیوتل. د مثال په ډول لکه د کرهڼی قوانین چی د ځمکی د څښتن او اجاره نیونکی ترمنځ اړیکې قائموی، چی له همدې امله په مدنی قانون کی ځینی سمون او تعدیلات منځته راغلل، او د اسلوبو او مقاصدو په اړخونو کی دنظرنوی والی پکی راوستی شو. مگر مدنی قانون د اصل او بنسټ په توگه یا د عمومی قانون په صفت دنورو برخو له پاره یې خپل مرکزیت حفظ کړ او بیا په خاصه توگه د مال د کسب د لیاړو په تعریفاتو او تقسیماتو کی، او هم د حق په استعمال کی او هغه احکام چی حق پری مرتب کیږی. سربیره پردی که چیری په کوم حکم کی قوانین چپ پاتی کیږی نو پکار دی چی دهغه په هکله مدنی قانون ته مراجعه وشی، او په هغه قضیه کی تطبیق کړای شی چی تر بحث لاندی وی. (۱)

مونږ وینو چې دغه قوانین په وروستی نیمه پېړۍ کې د اجرا، مرحلې ته ننوځي او نوی والی لری او زیاتره مادی یې له اسلامی فقهې څخه الهام اخیستلی دی، دا ځکه چې اسلامی فقه د کار، کارگر او کارفرما، د ځمکې د خښتن او اجاره کوونکي تر منځ د اړیکو په ټینګولو کې د څوارلسو پېړیو لرغون والی او وړاندې والی لری ځکه چې پر اندلس اوسنی هسپانیه، منځنی آسیا، د هند په شبه قاره او اروپا په لویه برخه یې حکومت کاوه. لکه چې دکتور عبدالرزاق سنهوری رحمه الله په دی باره کی په پرتلیز یعنی مقایسوی ډول په شپږ ټوکه کی کتاب لیکلی دی او مصادرا الحق نوم یې پری کیښودلی دی، او په هره موضوع کی یې غیر اسلامی قانون له اسلامی قانون سره مقایسه کړی دی او د اسلامی فقهې حقانیت یې هم د زمانې وړاندې والی په لحاظ او هم ذاتی اصالت له نظره ثابت کړی او پر خپل ځان یې متکی گڼلی دی او د گردونړیو الو قوانینو اصل او مصدر یې گڼلی دی.

په اسلامی فقه یعنی قانون دښه پوهیدلو په تکل یو لړ زیات کوښښونه وشول او نوی اصطلاحات ورته وضع کړای شول او بیا دغه اصطلاحات چې خلکو ورځنی اړتیاوی ورته لری په تفصیلی توګه بیان شوی دی چې دلته په لنډه توګه دهغوی یوې برخې ته یې په ساده او اسان ډول اشاره کولی شی.

ځینی فقهی اصطلاحات:

۱- **ولایت:** دا یوه فقهی اصطلاح ده چې پلار، نیکه، غورنیکه پر ماشوم باندې ولایت یعنی واکمنی لری او د کوچنی په نمایندګی دهغه په مال کی د شریعت له احکامو سره سمه نمایندګی کوی پدی باره کی دی د افغانستان د مدنی قانون دوه څلویښتمه ۴۲ ماده وکتلی شی.

۲- **قوامیت:** د پالنې په معنا سره ډډ او هغه داسی چې د محکمی له اړخه یو شخص د لیونیانو د مال د سرپرستی له پاره ټاکلی کیږي.

۳- **حجر:** د محرومیتیا او له تصرف څخه د منع په معنا سره ده لکه مفلس پور وړی چی شته یې پورنه پوره کوی، دغه راز د ماشوم په مال کی له تصرف څخه منع کول.

۴- **اذن:** د اجازی په معنا سره او په اصطلاح کی ولی یا وصی چی له اوو کلونو څخه د زیات عمر ماشوم ته د معاملی کولو اجازه ورکړی. په دی باره کی د افغانستان د مدنی قانون دوه پنځوسمه ۵۲ ماده وکتلی شی چی د ۱۳۵۵ هـ ش کال د مرغومی په پنځلسمه نیټه نافذ شوی و.

۵- **غیابت:** چی دیو غیر موجود شخص د مال د سرپرستی له پاره یو څوک وکیل مقرر شی.

اقتصادی حقوق:

د اقتصادي هلوځلو دارزښت په هکله امام غزالي رحمه الله متوفی سنه ۵۰۵ هـ د خپل کتاب په پیل کی د قرآن کریم څو آیاتونه ذکر کړی دی او دا هغه آیاتونه دی چی په هغو کی الله تعالی بنیاد د اقتصادي هلوځلو کولو ته هڅولی دی او پرده یې احسان کړی دی چی ورځ یې دده د اقتصادي فعالیت له پاره ټاکلی ده. او په بل آیت کی الله تعالی اقتصاد ته نعمت ویلی دی، او دده د شکر کولو غوښتنه یې کړی ده. او په بل ایت کی یې دا اجازه ورکړی ده چی حتی د حج په سفر کی هم کولی شی اقتصادي کاروبار وکړی. او په بل آیت کی یې مسلمانانو ته حکم کړی دی چی په بین المللی اقتصاد او اقتصادي فعالیت لاس پوری کړی او روزی لاس ته راوړی.

بیا له دی څخه وروسته امام غزالي هغه احادیث او روایات ذکر کړی دی چی د اقتصادي فعالیتونو د اهمیت په باره کی راغلی دی او ویلی یې دی: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی: د گناهونو یوه برخه د هغو کړونو جز، گرځوی چی د معیشت په لټه کی

کولی شی.

او فرمایلی یې دی: هغه سوداگران چې په راکړه ورکړه کې سم چلن کوی له صادقینو او شهیدانو سره به محشور شی. امام غزالی په خپل کتاب کې له نبی کریم صلی الله علیه وسلم څخه یوه قصه نقل کړې ده چې یوه ورځ له خپلو صحابه کرامو سره ناست و چې یو پیاوړی ځوان یې ولید چې په اقتصادي کار اخته دی. درسول الله صلی الله علیه وسلم ځینی یارانو دهغه ځوان په باره کې وویل: که چیرې دغه ځوان خپله ځوانی دالله تعالی په عبادت کې مصرف کړی وای نو له اقتصادي فعالیت څخه به ورته غوره وای. نبی کریم صلی الله علیه وسلم دغو یارانو ته وفرمایل: داسې مه وایاست ځکه چې که دغه ځوان ددی له پاره کار کوی چې دنورو له احتیاج څخه نجات ومومي یاد دی له پاره کار کوی چې خپل ضعیف مور او پلار داوډ او تیر خپل اقتصادي ژوند تامین کړی، داهم یو ډول دالله تعالی په لاره کې عبادت گنل کیږي، او که چیرې دی ددی له پاره دولت غونډ وی چې شتمن شی او پرنورو باندې مالي لوړتیا ترلاسه کړي نو بیا دشیطان په لاره درومی. امام غزالی دایاتونو او احادیثو له ذکر کولو څخه وروسته داقتصادی هلوځلو دارزښت په باره کې دبزرگانو لکه لقمان، سلمان او نورو نظریات هم ذکر کړي دي او ویلي یې دي: که چیرې زه تا دمعیشت په لټه کې وینم نو داله دې څخه غوره گنم چې دجومات په کونج کې کښینی. (۱)

طاهر بن حسن خپل زوی عبدالله ته وصیت نامه ولیکله چې دهغې په دریم بند کې یې دااعتدال او نیک گومان کولو تر عنوان لاندې داسې ویلي دي:

پدی ښه پوه شه چې په ژوندون کې اعتدال او اقتصاد لرل عزت پیدا کوی او دگناهونو دارتکاب په مقابل کې محکم حجاب دی، او ته نه شی کولای چې دخپل نفس ژغورنه

و کولی شی او خپل مقام وساتلی شی او ستا ټولې چارې په سمه لاره برابری شی مگر دا اعتدال او اقتصاد تر سیوری لاندی. نو له همدی کبله ته په هر څه کی اعتدال کوه خو ستا ټولې چارې په ښه توگه ترسره شی، قوت به دی زیات شی او ستا درعیت عام او خاص به اصلاح شی، او دالله تعالی په باره کی باید ستا گومان نیک وی خوستا رعیت هم په سمه لاره رهی شی. اعتدال خپل خوی وگرځوه او کوښښ کوه چی اعتدال ستا دژوند په ټولو چارو کی ستا لارښود وی خو پر تا باندی دالله تعالی نعمتونه تداوم ومومی. (۱)

د نوموړی دغه وصیت قرآنی استناد لری، ځکه چی الله تعالی په ټول ژوند کی او بیا په خاصه توگه په خوراک څښاک کی اسراف غندلی دی، دا اعتدال او اقتصاد یې امر او توصیه فرمایلی ده.

لکه فرمایلی یې دی: «كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ».

(سوره اعراف، آیت ۳۱)

ترجمه: او خوری او څښی او اسراف مه کوئ تاسی، بیشکه چی الله تعالی مسرفان نه خوښوي. په مال کی اسراف هغه وخت تحقق مومی چی په حرامو چارو او شیانو کی لکه شراب، جواړی، نشه یې څیزونه دسرو زرو او سپینو زرو دظرفونو پر اخیستلو ولگولی شی. په حرام کار کی دمال لگول لږوی او که ډیر اسراف گڼلی شی. دغه راز دمال او دولت ضائع کول که دځان له پاره وی او که دبل له پاره وی اسراف دی. او نبی کریم صلی الله علیه وسلم دمال له اېته کولو څخه ممانعت کړی دی. پداسی امورو کی زیات لگښت کول چی ضرورت ورته نه وی او دمال څښتن ته چندان گټه هم نه لری اسراف دی. یعنی هغه څه چی الله تعالی داغوستلو، څښلو او خوړلو له پاره عطاء کړی دی له هغو څخه گټه واخلي خو پدې شرط چی اسراف ورپکی نه وی. دا اسراف معنا په یو شی کی له حد څخه تیریدل دی.

او دا په خودوله دی: د مثال په ډول حلال حرام گرځول، حلال پریښودل او له حرامو څخه گټه اخیستل، چټی او حربصانه او له توپیر څخه پرته هر شی خوړل، له اشتها پرته خوراک کول، بی وخته خوړل، یا دومره لږ خوړل چی د جسمانی روغتیا او دکار کولو د قوت له پاره بس والی نه کوی، یا داسی شی خوړل چی روغتیا ته زیانمن وی او داسی نور... داسراف دکلیمی اطلاق او حکم پر دغو ټولو چارو باندی کولی شی. بی ځایه لگښت له دغو څخه یو توک دی. ځینی سلفو د دغه مبارک آیت د عمومی گټورتیا په باره کی ویلی دی: **جمع الله الطب كله في نصف آية** «یعنی الله تعالی دطب گردعلم ددغه آیت په نیمه برخه کی بیان او جمع کړی دی.

په اسلامی امت کی په اقتصادی علومو کی ستر متخصصین پوهان: فارابی متوفی سنه ۳۳۹ هـ ۹۵۰ م ابن مسکویه متوفی سنه ۴۲۱ هـ ابن سینا متوفی ۴۲۸ هـ ۱۰۳۷ م، امام فخر رازی متوفی سنه ۶۰۶ هـ ۱۲۰۹ م، امام غزالی متوفی ۵۰۵ هـ ۱۱۱۱ م او خواجه نصیر الدین طوسی متوفی سنه ۶۷۲ هـ ښودلی شوی دی.

اقتصاد دهر مسلمان په ژوند کی د عزت او شرف سبب او وسیله ده، امام رازی په خپل تفسیر کی د بقری دسورت ددوه سوه نولسم ۲۱۹- آیت: **وَيَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ** «ترجمه: او دوی له تاڅخه پوښتنه کوی چی دوی له خپل مال څخه دالله په لاره کی څومره نفقه کړی؟ ورته ووايه هغه چی ستا له ضرورت څخه اضافه وی. په تفسیر کی ویلی دی:

الله تعالی په دغه مبارک آیت کی خلکو ته تعلیم ورکړی دی او دنفقی په باره کی یې ښودنه ورته کړی ده او خپل پیغمبر ته یې فرمایلی دی:

«وَأْتِذَا الثَّرْبَى حَقَّهُ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَلَا تَبْذُرْ تَبْذِيرًا، إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا»
(داسرا، سورت ۲۶-۲۷ آیاتونه، ۱۵، ۱۶، ۱۷ سورت)

ترجمه: او ورکوه ای بنده! خاوند دخپلوی ته حق دهغه او مسکین یې وزلی ته او لاروی مسافره د

هغه حق ورکوه او اسراف مه کوه! په اسراف کولو سره بیشکه چې اسراف کوونکی دی دوی وروڼه دشیطان.

او بیایې یو آیت وروسته ورپسې فرمایلی دی:

«وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا»

(داسراء، سورت ۲۹ - آیت ۱۵ سپاره - ۱۷ سورت)

ترجمه: او مه نیسه لاس خپل ترلی شوی تر غاړې دتا پورې یعنی شومتیا مه کوه او مه یې غځوه په بیخی غځولو سره نو کښینی به ته ملامت کړی شوی بی ماله پښیمانه شوی. یعنی اسراف مه کوه.

همدارنگه الله تعالی دمسلمانانو ستاینه کړی او داسی یې فرمایلی دی:

«وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِ قُورًا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا»

(الفرقان سورت ۶۷ - آیت ۱۹ سپاره ۲۵ سورت)

ترجمه: او درحمن الله بندگان هغه کسان دی کله چې نفقه یعنی لگښت کوی دمال خپل نونه اسراف کوی او نه تنگی شومتیا اووی دغه ورکړه ددوی په منع داسراف او تقصیر کی میانه حاله.

رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی: کله چې تاسی څه لری نو لومړی پخپله استفاده ورڅخه وکړئ بیا وروسته دخپلی پالنې لاندې وگړو، کهول او نژدی خپلوانو ته یې ورکړی او په همدغه ترتیب سره هغه ولگوي. (۱)

دغه راز رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی:

بهترینه ورکړه او بخشش هغه دی چې دانسان دهغه له ورکړې وروسته بی حاجته پاتی شی. (۲)

له جابر بن عتبه رضی الله عنه څخه روایت شوی دی چې ویلی یې دی:

۱- المدخل الى قيادة الاسلاميه ۲۴۹ مخ

۲- الحلال والحرام، يوسف قرضاوى

هغه وخت چې ما د نبی کریم صلی الله علیه وسلم خدمت کاوه یو سړی راغی او نبی صلی الله علیه وسلم ته یې د چرګۍ دهګۍ په اندازه سره زر راوړل او ویې ویل: ای دالله تعالی رسول! دغه صدقې په توګه له ما څخه قبوله کړه، په الله می دې قسم وی چې له دې څخه پرته نور هېڅ نه لرم. پیغمبر صلی الله علیه وسلم مخ ورڅخه وګرځاوه، هغه سړی بیا مخې ته ورغی او په ټینگار سره یې ورته وویل: ای دالله رسول! دا راڅخه قبوله کړه. نبی کریم صلی الله علیه وسلم هغه ورڅخه واخیست او داسی یې ایسته گوزار کړ چې که دی پرې لګیدلی وای نو اړ وروږ به یې خور کړی وای او بیا یې وفرمایل:

« له تاسی څخه یو شخص خپل ټول ما راوړی او خپل ځان ته هېڅ هم پری نږدی او بیا ناست وی له خلکو څخه مرسته غواړی. تاسی باید پوه شۍ چې بخشش او احسان پکار دی چې په غنا سره وکړای شۍ. دا خپل راوړی سره زراو چت کړه زه اړتیا ورته نه لرم. (۱) »
له رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه روایت شوی دی چې دیو کال دا ذوقی زیرمه کولو اجازه یې کړې ده. حکما وویلې دی: له اړتیا څخه زیات هغه دی چې له افراط او تفریط څخه خالی وی، زیات بخشش کول اسراف او تبذیر دی، او لږ بخشش کول شومتیا او امساک، مګر منځومی حالت، رعایت، عدالت او فضیلت دی. او دالله تعالی ددی فرمان چې قل العفو مقصد هم همدغه حد وسط رعایت کول دی. داسلامی شریعت مدار ددغه چلن په رعایت مېنې، او دیهودو دشریعت اساس او بنسټ پر سختی کولو او عدم بخشش کیښودل شوی دی، او دمسیح دشریعت تادو پر اسانتیاوه او داسلام دمبین دین پرمنځومی حالت او اعتدال بناء دی.

د شیعیه مذهب فقهاو او خپرونکو په اسلام کی د اقتصادی حق د ثبوت په باره کی تفصیلی لیکنی کړی دی چې یوه بیلګه یې دلته وړاندی کوم:

۱- تفسیر معالم التنزیل ۶ ټوک ۵۱ مخ مصنف امام رازی

په اسلام کې د حقوقو د آزادۍ له جملې څخه يوه هم د اقتصادي آزادۍ حق دی. پدې معنا چې وگړي ټول د ځان له پاره د کار په انتخابولو د هستوگنې او مسکن په ټاکلو کې، د دولت او پنگې په لاس ته راوړلو او د هغې په لگښت کې آزاد دي. له همدې امله اسلام هېچاته هم اجازه نه ورکوي چې د چا د اقتصادي گټو او کار مزاحم شي او يايې د داسې کار په کولو وگوماري چې دی له هغه څخه کرکه کوي، او په زړه کې مينه ورسره نه لري. او يا نه دا حق لري چې د چا په شتو او گټلې مال کې د ځان له پاره ټاکلې ونډه مقرر کړي، او يا پر لگښت کې بنديز پرې ولگوي: مگر هغه چې اسلام پرې باندې مقرر کړی وی.

گردو، وگړو ته د شاپو ځمکو په آبادولو کې اجازه ورکول، له انفالو او معادنو څخه د هرچا گټه اخيستل په ډاگه ددې خبرې څرگند دليل دی چې اسلام هرچا ته اقتصادي آزادۍ ورکړې ده. مگر دغه آزادۍ له هغو ضوابطو او مقرراتو سره هېڅ منافات نه لري چې اسلام په اقتصادي ډگر کې د گډوډۍ او هرج و مرج د مخنيوي په خاطر وضع کړي دي. او پدې هکله د پاملرنې وړ خبره دا ده چې په اقتصادي آزادۍ کې په اسلامي کې د نارینه او ښځې په منع کې هېڅ توپير نشته بلکې ښځې هم په هماغه ډول په اقتصادي ډگر کې د مالکيت له گردو حقوقو څخه په بشپړه آزادۍ سره گټه اخيستلې شي، او د دوی ميړونه د دوی له اجازې څخه پرته د تصرف هېڅ حق نه لري او ښځه د خپل مال که د مهر وي که د وراثت وي او که په سوداگرۍ يې گټلې وي په زيرمه کولو او لگولو کې بشپړه شرعي آزادۍ لري. پداسې حال کې چې په نورو اديانو کې يا خو ښځه بيخي له دغه حق څخه محرومه ده او يا هم محدوده آزادۍ ورته ورکړای شوي ده.

دغه راز د اسلام په حقوقي مکتب کې د کسب او کار کولو آزادۍ په رسميت پيژندلې شوي ده. هر څوک کولی شي په آزاده توگه ځان ته د خپلې خوښې کار او کسب وټاکي او

له مشروع لارو چارو څخه خپلې اقتصادي اړتياوې پوره او تأمين کړي، او هر کسب او کار چې اسلام ورته روا کړی دی کولی يې شي پرته له داسې چارو څخه چې باخو په ډاگه سره ټولنې ته زيانمن وي او يا په اسلام کې دهغه کول ممنوع وي.^(۱)

نتيجه

د قرآن مجيد له هداياتو او د نبی کریم صلی الله عليه وسلم له احاديثو او د سلفو علماو او د اسلامي اقتصاد پوهانو له نظرياتو څخه دا خبره څرگندېږي چې د اسلام هدف اقتصاد او اعتدال دی او اسلام شومتيا، امساک او ددی ضد اسراف د ژوند په ټولو چارو کې مردود گڼلی دی، او پر داسې اقتصاد باندې ټينگار کوي چې په خپله د عدالت او اعتدال پر معنا دی.

د انتقام په پرته عفوه

کوم خوند چې په بېننه کې ده په انتقام کې نشته

عفو عربي کليمه ده چې په لغت کې له گناه څخه د تيريدلو او له مجازات څخه صرف نظر کولو په معنا دی. او د بېننې په معنا هم راغلی ده.^(۲)

د عفوی اصطلاحی معنا: د عفوی لغوی او اصطلاحی معناوې په خپل منع کې تداخل سره لري. فرهنگ عمید د عفوی په لغوی او اصطلاحی معناوې کې پورتنی تعریف ته ورته

۱- دامام مسلم په روايت

۲- د طبرانی، ابوداود او حاکم په روايت

تعریف کړی دی.

د قرآن مجید او د رسول الله صلی الله علیه وسلم له تلپاتې تعالیمو او د نیکو سلفو له کړنچاری او چلن څخه په ډاگه څرگندېږي چې د اسلام مبین دین بڼه له بدل اخیستلو څخه غوره گڼلې ده او له تیریدنی او بڼې څخه په متعددو حالاتو کې استفاده شوی ده، که چیرې د اړتیا او مصلحت پر اساس کله ناکله انتقام اخیستلی شوی وی هغه عمومي جنبه نه لري په حدیث کې راغلی دی:

تر څومره چې کولی شئ د حدودو اجراء له مسلمانانو څخه وژغوري؛ ځکه ددې پرځای چې امام المسلمین او امیر المؤمنین په سزاوړ کولو کې خطائی وکړي دا غوره ده چې په عفو کولو کې خطائی وکړي.

امام غزالی پدې اړوند ویلي دي: که چیرې گناه کوونکي بېنل کېږي پروانه لري مگر مهمه داده چې بې گناه په ناحقه مجازات شي، يعنې سزاوړ کړای شي. په هر صورت له قرآني اياتونو، نبوي سنتو او د رسول الله صلی الله علیه وسلم له کړنو څخه دا په ډاگه څرگندېږي چې عفو پر انتقام مقدمه ده چې دادی خو اياتونه دغونې په ډول دلته له قرآن مجید څخه راوړلي شي:

- «فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ.»

(د بقرې سورت ۳۷ آیت - لومړۍ سپاره)

ترجمه: پس زده کړی آدم له پروردگار خپل څو کلیمې پس رجوع وکړه الله تعالی پر هغه باندې په رحمت خپل سره.

او فرمایلي یې دي:

- «ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ.»

(د بقرې سوره ۲۵ آیت - لومړۍ سپاره)

ترجمه: بيا غډو وکړه مونږ له تاسي څخه وروسته د خوسي له دغه عبادت کولو څخه د پاره ددی چي تاسي شکر وکړئ.

او فرمايلي يې دي:

« فَأَعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ. »

(د بقرې سورة - ۱۰۹ آيت - لومړی

سپاره)

ترجمه: پس غډو وکړي دوی ته او مخ تری وگرځوي تر هغه پوري چي را وليږي الله تعالی امر خپل، په جهاد يا په جزيه/خيستلو له دوی څخه.

او فرمايلي يې دي:

« فَتَأَبَّ عَنْكُم وَغَفَا عَنْكُم. »

(بقره ۱۸۷ آيت - دويمه سپاره)

ترجمه: پس رجوع يې په رحمت سره وکړه پر تاسي باندی او غډو يې وکړه له تاسي څخه.

او فرمايلي يې دي:

« وَالْكَافِرِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ. »

(د آل عمران سورة - ۱۳۴ آيت - ۴ سپاره)

ترجمه: او چي غمغمونکي د قهر دی سره له قدرته او غډو کوونکي دی. له خلقو چي زیاتې او ظلم پری وکړي او الله خوښوی نيکي کوونکي.

او فرمايلي يې دي:

« وَلَقَدْ غَفَا عَنْهُمْ. »

(د آل عمران سورة - ۱۵۵ آيت - ۴ سپاره)

ترجمه: او خامخا په تحقيق غډو کړی ده الله له دوی نه.

او فرمایلی یې دی:

«فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ ظَافِرًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَا انْقَضُوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ.»

(د آل عمران سورة - ۵۹ آیت - ۴ سپاره)

ترجمه: نو یوازې په سبب د رحمت د الله نرمی کوی ته دوی ته او که وی ای محمده! بدخوی سخت زړه لرونکی هرو مرو به خواره او تار په تار شوی و دوی له چاپیره ستا څخه، نو عفو وکړه له دوی نه او دوی ته له الله مغفرت وغواړه، او په او په ځینی کارونو کولو کی مشوره وغواړه له دوی نه. او فرمایلی یې دی:

«إِنْ تَبَدُّوا خَيْرًا أَوْ تُخَفُّوهُ أَوْ تُعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا قَدِيرًا.»

(دنساء سورة - ۱۴۹ آیت - ۶ سپاره - ۴ سورة)

ترجمه: که تاسی خیر ښکاره کوئ یا پټوی دغه خیر یا عفو کوی له بدی څخه نو بیشکه الله هم دی ښه عفو کوونکی ښه قادر.

او فرمایلی یې دی:

«فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ.»

(دمائده سورة ۱۰۱ - آیت ۷ سپاره - ۵ سورة)

ترجمه: پس عفو وکړه له دوی نه او مخ وگرځوه د دوی له سزانه بیشکه چی الله خوښوی احسان کوونکی.

او فرمایلی یې دی:

«عَفَا اللَّهُ عَنْهَا.»

(دمائده سورة - ۱۳ آیت - ۶ سپاره ۵ سورة)

ترجمه: عفو کړی ده الله له هغو تیرو پوښتنو.

په اسلام کی عفوہ پر انتقام مقدم ده او نور ډیر آیاتو نه هم په دی باره کی موجود دی چی عفوہ له انتقام څخه غوره ده، او که په ځینی حالاتو کی عفوہ او تیریدنه راغلی نه وی هغه هم دانتقام بڼه نه لری، بلکی هغه د مصلحت غوښتنه ده. ځکه چی اسلام عفوی ته پر انتقام ترجیح ورکوی. او د اسلام دین د عفوی دین دی نه د انتقام اخیستلو.

د انتقام په مقابل کی د عفوی په باره کی د پیغمبر «صلی الله علیه

وسلم» سیرت

نبی کریم صلی الله علیه وسلم زبڼسته زیاته عفوہ او تیریدنه لرله چی دادی دلته دهغه د عفوی څو نمونی د نورو د تعلیم په خاطر وړاندی کولی شی:

هبار بن اسود در رسول الله صلی الله علیه وسلم لور حضرت زینب هغه مهال په نیزه ووهله چی هغی له مکی مکرمی څخه مدینی منوری ته هجرت کاوه، چی د هبار د دغو وهلو له امله بی بی زینب پداسی حال کی له اوښ څخه پر ځمکه پریوتله چی اولاد یې په نس و، او د غورځیدو په سبب یې زوی ضائع کړ، او د اولاد د زیان کولو له امله زبڼسته ډیره وینه ورڅخه لاړه چی د زیاتۍ وینی تللو په سبب په خپله بی بی زینب رضی الله عنها هم شپږ کلونه وروسته وفات شوه.

رسول الله صلی الله علیه وسلم د هبار پدی عمل ډیر په غصه شو او اعلان یې وکړ چا چی هبار وواژه وینه یې هدر ده. او ویې فرمایل: «هبار مو چی هر چیرته ونیوه په اور کی یې ژوندی وسوځوئ، مگر بیا یې وروسته وفرمایل: په اور یې مه سوځوئ ځکه چی دا ور خالق الله دی او الله تعالی پر اور بانندی سوځول کوی، مگر که چیری مو هغه ونیوه نو هرو مرو یې قتل کړئ.

خو هبار ونه نیولی شو او دمکی له فتح څخه وروسته یې ایمان راوړ، او رسول الله صلی الله علیه وسلم هغه ته په خطاب کی وویل: «ای هبار! څه ماته وښلی او معافی می درته

وکره او الله تعالی پرتا باندی احسان وکړ چی تاته یې د اسلام په لاره د تللو هدایت وکړ. ^(۱) او بیا ورپسی نبی کریم صلی الله علیه وسلم دمکی خلکو ته عمومی عفو اعلان کړه.

د قدرت په مهال کی عفو خومره ښه ده! خومره لویه ارواده چی د کینی او انتقام له حدودو څخه په تیریدو سره دانسانیت د کمال له مقام څخه هم هسکه لاره. دا هغه قریش و چی درسول الله صلی الله علیه وسلم دوژلو پریکړه یی کړی وه. او دا هغه قریش وو چی د یارلس کلونه یې حضرت محمد صلی الله علیه وسلم او دده یارانو ته تکلیفونه رسول. دا هغه قریش و چی په بدر، احد او احزاب کی درسول اکرم صلی الله علیه وسلم په خلاف جنگ ته راغلی وو، او په غزوه خندق کی یې له خپلو یارانو سره کلابند کړی و او د عربو ټول قبائل یې دده په خلاف په دغه جنگ کی راغونډ کړی وو. دا هغه قریش و چی که وس یې رسیدلی وای چی حضرت محمد صلی الله علیه وسلم قتل کړی او ټکری ټکری یې کړی نو داسی به یې هرو مرو کړی وای او یوه شنبه به یې هم ډیل نه وای کړی.

خواوس دمکی دفتح په مهال په سنه ۸هـ ۶۳۱م کی ټول د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په ولکه او اختیار کی دی، مرگ او ژوند یې دده په فرمان پوری تړلی و دده لس زره ځواکمن فوغ کولی شوای چی په یوه شنبه کی مکه و یجاړه او ټول هستوگنی یې له منځه یوسی. مگر محمد صلی الله علیه وسلم د الله تعالی پیغمبر دی او دده استادی او رسول دی. او هغه داسی څوک نه و چی د ښمنی کوونکی او غوښتونکی وی یا وغواړی چی دغه شومه او ناوړه مفکوره په خلکو کی تبارز وکړی، هغه ظالم او ځان غوښتونکی نه و. الله تعالی هغه ته پر دښمنانو برلاسی ورکړه مگر ده خپلو دښمنانو ته عفو وکړه چی پدی توگه

دښيگری، وفا او عظمت هغه مقام ته ورسیده چی هیڅ کس ورته رسیدلی نه شی. دمکی په فتح کی حضرت محمد صلی الله علیه وسلم صرف اوولس ۱۷ کسان له خپلی عفوی څخه محروم کړل او مکی ته دننوتو په مهال کی یې فرمان صادر کړی وچی مسلمانان په هر ځای کی هغوی بیا مومی که څه هم ځانونه یې دکعبی په پردو پوری ځوړند کړی وی باید قتل یې کړی. حضرت محمد صلی الله علیه وسلم دغه فرمان دغوصی او کیني له امله صادر کړی نه و، ځکه چی هغه کینه بیخی نه پیژندله، مگر دغه وگری دخورا ستر خیانت مرتکب شوی وو چی وژل یې لازم گنل. مگر سره له دی هم دهغوی زیات شمیر یې معاف کړل. (۱)

دغه راز رسول الله صلی الله علیه وسلم ددومة الجندل دپاچا اکیدر له جرم او گناه څخه تیریری لکه چی نامتو اسلامی مؤرخ ابن اسحق ویلی دی: حضرت خالد رضی الله عنه اکیدر د رسول الله صلی الله علیه وسلم حضور ته لاس تړلی وړاندی کړ، مگر رسول الله صلی الله علیه وسلم دهغه له وژلو څخه صرف نظر وکړ او دجزیه په ورکولو سره یې له هغه سره سوله وکړه. (۲)

دغه راز دخیبر په غزا کی په ۷هـ ۶۳۰م کی یوی یهودی ښځی چی زینب بنت حارث نومیده او دسلام ابن مشکم میرمن وه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته دپسه په غوښه کی زهر گډ کړی ؤ، چی رسول الله صلی الله ونه خوړه، حضرت محمد صلی الله علیه وسلم هغه معاف کړه مگر په دغه میلستیا کی ورسره ملگری یو جلیل القدر صحابی حضرت بشر بن براء ددغی زهرجنی غوښی دخوړلو له امله په دریمه ورځ شهید شو چی بیا

۱- وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۳۹، مصنف: شیخ حر عاملی. په لنډیز سره

۲- تهذیب سیرت ابن هشام ۲۳۲مخ، سنن ابی داود ج ۲ ص ۵۴۵ باب فی اخذ الجزیه

نبی کریم صلی الله علیه وسلم دهغه په قصاص کی زینب بنت حارث یهودی و وژله. (۱)
داسلامی امت له پخوانیو زعیمانو څخه یو هم د افغانستان نامتو زعيم احمد شاه بابا و،
پدی باندی تاریخ پوهان ټول متفق دی چی احمدشاه یو متقی او پرهیزگار حاکم تیر شوی
دی. نوموړی پر خپل نفس حاکم او له اخلاقی ردائلو څخه پاک و او دانسان وژنی مینه یې
نه لرله.

دغه راز تاریخ پوهانو ویلی دی چی کله احمدشاه بابا لاهور ته لاړ نو هلته دمرهتییانو
هندوانو یو شخص چی دملهارورا کوله پلوه دملتان والی ټاکلی شوی و غازیانو ونيو او
احمدشاه بابا ته یې ځنځیر زولانه وړاندی کړ، احمدشاه درانی چی یو جرم ښونکی، او
عیب پتیوونکی میرنی پاچا و نو د خپلی فطری میرانی او ځوانمردی په مقتضاد نوموړی
کافر له قتل کولو څخه تیر شو او هغه یې روغ رمټ خپل هیواد ته ولیږده او پخپله هم دخپلو
امراو او دځوانو دمشرانو په گډون دوا به ته رهی شولکه چی یو شاعر ویلی دی:

ز لاهور کوس عزیمت نواخت   به سوی دوا به علم برافراخت (۲)

او دهمدغه کتاب له ۶۱۲ مخ څخه معلومیږی چی دنصیر خان بلوڅ مور له خپلو رئیسانو
او دبلوچستان له معتبرو سپین رو بوسره د احمدشاه بابا حضور ته دخپل زوی دپښیمانتیا
داظهار له پاره دهغه له ندامت نامی سره راغله چی دهغی ندامت نامی څو بیتونه په لاندی
کرنیو کی وړاندی کولی شی:

گناهی که کردم زنا دانی است   سرانجام نادانی پشیمانی است
همین دفعه بخشد گناهم اگر   ز حکمش نه پیچم ازین بعد سر

۱- تهذیب سیرت ابن هشام ۱۸۶ مخ، صحیح البخاری دویم ټوک کتاب المغازی باب غزوة خیبر ۶۱۰.

قسلانی او زرکشی ویلی دی: دمر شوی صحابی نوم برا، بن معرورو، والله علم

۲- افغانستان په وروستیو پنځو پیړیو کی دریم ټوک ۱۳۴ مخ مصنف محمد صدیق فرهنگ

کنم خدمت بندگانش مدام   نیایم به اخلاص کیش قیام

له دی کبله چی احمدشاه بابا درانی دخپلی فطری میړآنی په مقتضا هیڅوک هم له خپلی
مهربانی څخه نه محرومول، او دهيله منو ناامیدی یې دمیرانی او مسلمانی خلاف گڼله
دمیر محمد نصیر خان بلوڅ التماس یې قبول کړ او دهغه له تقصیر څخه تیر شو او دهغه
جرمونه یې ورته معاف کړل او هم یې دهغه ټول استاذی وېنېل او ټول یې دبلوڅی قلات
کلاته ولیږل او ټولو بلوڅو ته یې دپاچا له پلوه دځان او مال دامن زیری ورکړ.

امنیت مصئونیت راولی

په کوم ځای کی چی امنیت قائم او ټینگ شی هلته بنسټیز مصئونیت را درومی او
مصئونیت تل دامنیت تابع وی؛ که چیری دامنیت ارکان گډوډ شی مصئونیت هم په بی
نظمی بدلیری، له همدی کبله همدا امنیت دی چی داسلامی شریعت دپنځو مهمو اصولو
دین، ځان، مال، شرف او ناموس او عقل مصئونیت منځته راوړی، او اسلام دهمدغو
پنځو اصولو دساتنی او څارنی کوشش کوی، دا ځکه چی ددغو پنځو اصولو ساتنه او څارنه
په ژوند کی مصئونیت راولی. او ددین څارنه، ددین کلیمه دهغی په پراخه معنا سره ده چی
دژوند ټولی چاری لکه تجارت، اقتصاد، فرهنگ او نوری ټولی ټولنیزې چاری پکی را
درومی.

لکه څرنګه چی ما وویل مصئونیت دامنیت زیرنده ده، دمجازاتو، حدودو او قصاص
تطبیق دهمدغو پنځوگونو اصولو دساتنی په مېنا ولاړ دی، او په حدیث شریف کی راغلی
دی چی له حضر موت څخه به ایکی یو سړی او یا ښځه کعبی ته راتللله طواف به یې وکړ او

بیرته به هم تنها تلله او له هیڅ شی څخه به نه ویریده. او په بل حدیث کی راغلی دی چی یو سړی به د یمن له هیواد څخه حجاز ته یوازی ته او په داسی حال کی چی طواف به یې هم وکړ او هیڅ ویره او اندېښنه به یې نه کوله ځکه چی امنیت قائم و خپل دین، ځان، مال او ناموس یې مصئون وو، مگر که چیرې امنیت نه وی مصئونیت بیخی وجود نه لری. د اسلام دمبین دین شریعت دغو تعمیری اهدافو ته درسیدو په خاطر یو لړ وسائل تجویز کړی دی خو له هغو څخه په استفاده کولو سره د پنځوگونو اصولو ساتنه وکړای شی. (۱)

په همدی اساس جهاد، د دین د حفاظت له پاره، قصاص د نفس د حفاظت له پاره، د شرابو تحریم د عقل د سلامتی د تأمین په خاطر، د زنا او قذف د حدودو اجرا، د آبرو د تحفظ په خاطر او د غلا د اجرا د مال د ساتنی او حراست په خاطر مشروع شوی دی. (۲)

او له دی امله چی امنیت او بیا ورپسی مصئونیت د سولی او جنگی متارکی له لاری کیدلی شی چی تأمین شی. همدا وجه وه چی د اسلام دویم خلیفه امیر المؤمنین عمر بن الخطاب رضی الله عنه د حضرت عبیده بن جراح رضی الله عنه چی دده والی و مرستی ته لاړ خو بیت المقدس د سولی له لاری فتح کړی، خو امنیت او مصئونیت بیرته هغه سیمی ته راوولی. ځکه چی دبیت المقدس هستوگنو نصرانیانو د خلیفه نوموړی والی ته دا وړاندیز وکړ چی تر څو په خپله خلیفه رانه شی له بل هیچا سره به هم مونږ د سولی تړون لاس لیک نه کوو، هماغه و چی په سنه ۱۶ ه کی له سنه ۶۳۷ مسیحی کال سره سم په خپله حضرت عمر رضی الله عنه پر آس باندی سور فلسطین ته لاړ او د سولی تړون یې په خپله ورسره لاس لیک کړ او په هغه چاپیریال کی یې بیرته امنیت او مصئونیت اعاده کړ. د همدغو علتونو له مخی مونږ وینو چی دنړۍ د گردو هیوادونو اسلامی وی او که غیر اسلامی

۱- فی ظلال سورة التوبة ۱۱۰ مخ مصنف داکتر عبدالله عزام شهید

۲- الوجیز فی اصول الفقه ۲۳۶ مخ داکتر عبدالکریم زیدان تصنیف

د گرد و په اساسی قوانینو کی د دین د ساتنی او د مذهبی شعار اداء کولو، د نفس، مال، ناموس عقل او آبرو د خوندي ساتلو له پاره ځانگړی تدابیر وضع کړی دی، او د دوی د څارنی له پاره یې ډاگیزی قانونی مادی تجویز کړی دی. چی د هغو له جملی څخه کولی شو د مثال په ډول د افغانستان د سنه ۱۳۴۳ د تللی د میاشتی د نهمی نیټی د اساسی قانون او له هغه څخه دمخه د سنه ۱۳۱۰ هـ ش کال اصول اساسی، او د داود خان د عصر د ۱۳۵۶، په دغو گردو کی دخلکو د اساسی حقوقو په فصلونو کی د دولتونو تضمینات موجود دی چی په هغو کی ویل شوی دی چی دولت د امنیت او مصئونیت د ساتنی ذمه وار دی.

او دا له دی کبله چی مصئونیت د امنیت له تأمین څخه پرته راتللی نه شی او امنیت هغه مهال د عمل په ډگر کی پیل کیږی چی خلک د سولې، پخولاینی او سوکالۍ په فضا کی ژوند وکړی.

حضرت عدی بن حاتم رضي الله عنه متوفی سنه ۶۷ هـ ۶۷۰ م یو ځل له نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره ناست ؤ چی دوه کسان نبی علیه الصلاة والسلام ته راغلل، یو تن له فقر او بی وزلی خپلی څخه شکایت وکړ او هغه بل له عدم امنیت څخه او د مصئونیت له فقدان څخه. حضرت عدی د دغه ډول خبرو له اوریدلو څخه زړه تنگی شو او له ځان سره وایی: د دغه دین چی مونږ یې پیروان یو د ښه والی او غوره والی څه اوصاف لری، پداسی حال کی چی ټول فقیران دی او نه شی کولای چی د مدینې امنیت تأمین کړی. رسول الله صلی الله علیه وسلم عدی ته وکتل او پوه شو ځکه چی د هغه بڼه بدله شوی وه نو ورته ویې فرمایل: ای عدی؛ د حیره د سیمې په باره کی معلومات لری؟ حضرت عدی په ځواب کی وویل: د حیره په باره کی می اوریدلی دی مگر په خپلو سترگو می لیدلی نه ده. نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته و فرمایل: که ژوندی وی او عمر دی اوږد شو، نو ډاډه اوسه هرومرو به

هغه ښځه ووينی چی ایکی یوازی به له حیره څخه راشی او له کعبی څخه به طواف وکړی ، او په ټوله لاره کی به دسفر په اوږدو کی له الله تعالی څخه پرته له بل هیچا څخه نه ویریری .

حضرت عدی باورنه کاوه . نومړی وایی : له ځان سره می وویل : چیرته به وی دطی دقبیلی غله . هغه بدمرغه او تیت فطرتی چی انسان دیو درهم له پاره چی په جیب کی یې وی وژنی . او که پیسی ونه لری نو لباس او خپلی ورڅخه تروړی او خوشاله وی چی مال یې ترلاسه کړی دی . نو ما وویل : هغه مهال چی هاغه ښځه به له دومره لری واتن څخه راځی او دکعبی له طواف کولو څخه به وروسته بیایوازی ځی اوله الله تعالی څخه پرته به له بل هیچا څخه هم نه ویریری نو غله او دلاری شوکماران به چیرته وی ؟ نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل :

او که چیری ژوند وی نوبه گوری چی دایران دپاچا کسری خزانی به څرنگ دمسلمانانو په ولکه کی لویری ؟ حضرت عدی وویل : دهرمز دزوی دکسری خزانی ؟!! ورته ویې فرمایل : هو دکسری بن هرمز خزانی . هر ورو به دکسری خزانی دمسلمانانو په ولکه کی راځی او دجهاد په لاره کی به مصرف کیږی ، او که چیری ته ژوندی پاتی شوې هر ورو به وگورې چی یوکس به خپل موتی له سرو زرو یا سپینو زرو څخه ډک کړی وی او په خلکو کی به ناری وهی چی که دچا دغه مال ته اړتیا وی رادی شی چی زه یې ورکړم ، مگر هیڅوک به هم نه پیدا کیږی .

حضرت عدی وایی : رښتیا هم بیا ما په خپل ژوند کی په خپلو سترگو ولیدل چی یوی ښځی ایکی یوازی دکعبی طواف کاوه اوله الله تعالی څخه پرته له بل هیچا څخه نه ویریده . او زه په تاسی کی له هغو کسانو څخه یم چی مونږ دکسری دخزانو ورونه

پرانستل، او که تاسی ژوندی وئ درسول الله صلی الله علیه وسلم دریمه خبره به هم هرو مرو، ووینی چی متحققه او ثابته شی.

دامیر المؤمنین حضرت عمر رضی الله عنه زمانه راغله او یو کس یې دافریقا په امارت وگوماره چی یحی بن سعید نومیده او دافریقا زکاة یې جمع کړ او بیایې یوه میاشت پرله پسې اعلان کاوه چی که څوک پیسوته اړتیا لری رادې شی او دغه مال دی واخلی، مگر هیڅوک هم داسی پیدا نه شو چی مسکین وی او مال ورڅخه واخلی، له همدی امله خلیفه خپل دافریقا والی ته ولیکل او حکم یې ورته وکړ چی په دغورویو مریونه واخلی او دالله په لاره کی یې ازاد کړی.

په پورتنی بیان کی مونږ ښکاره ولیدل چی لیاری څرنگ په أمن وی، او دتلوراتلو مصئونیت یې منځته راوړی او او خلکو له اندیښنی او سرخوگی پرته په سوکالی ژوند کاوه. او کله چی د سنه ۱۳۵۶ کال دافغانستان دجمهوری دولت اساسی قانون مطالعه کړای شی، په هغه کی دحکومت دوظائفو په پنځم فصل یونوی یمه ۹۱ ماده کی لیکلی شوی دی: دعمومی امن او نظم دتأمین په خاطر لازم تدبیرونه ونیول. دغه راز په پنځم فصل کی یې راغلی دی: دقانون له احکامو سره سم دهرډول فساد دله منځه وړلو له پاره لازم او اغیزمن تدبیرونه نیول.

هر هیواد دخپلو خلکو دژوند په ټولو اړخونو کی دامنیت او مصئونیت دساتلو په خاطر لازم تدبیرونه نیسی، او داستخباراتی مراکزو پراخه تشکیلات او دملی امنیت دانجمنونو جوړول دکورنی او بهرنی مصئونیت دتأمین په خاطر وی، او له فساد سره دمبارزی په لاره کی غټی غټی بودیجی لگولی کیږی. له همدې کبله مونږ گورو چی په اسلام کی قصاص خاص او ځان گړی ارزښت لری لکه چی الله تعالی فرمایلی دی:

«وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

(دبقري سورة - ۱۷۹ آيت - دويمه سپاره)

ترجمه: او تاسی ته په قصاص کی لوی ژوند دی ای عقلمندانو! ددی له پاره چی له ناحقه قتل څخه ځان وساتی.

که څه هم په ظاهره کی د قصاص حکم دروند معلومیری مگر عقلمند وگری پوهیږی چی په حقیقت کی دغه الهی حکم دلوی ژوندون سبب دی. دا ځکه چی د قصاص له ویری څخه خلک دیوبل له وژلو څخه ځان ژغوری چی پدی صورت کی قاتل او مقتول دواړه مأمون او مصئون پاتی کیږی او د قصاص له ویری څخه د معنوی ویری نه هم وینه سره نه تویوی او فساد نه کوی له یوبل څخه ډاډه او مصئون وی. د جاهلیت په زمانه کی به عربو تل د قاتل او غیر قاتل ترمنځ توپیر نه کاوه؛ بلکی دمقتول وارثانو ته به چی د قاتل د قبیلې هر څوک په لاس ورغی هغه به قتل کاوه، او دیو قتل په وجه به له دواړو خواو څخه څوکسان تلف کیدل. پداسی حال کی چی که قاتل قصاص شی نو معلومه خبره ده چی دومره ډیر قتلان بیا نه کیږی او نفسونه، نه ابته کیږی. چی له همدی کبله دامعنا هم لری چی د قاتل په باره کی قصاص اخروی ژوند او تلپاتی ډاډ دی.

نو دا خبره په څرگنده توگه ثابته شوه چی قصاص د امن د تامین او د ځان، او دخلکو د ژوندون د امان په خاطر مشروع شوی دی، او دغه قصاص د بدن په نورو اندامونو کی هم له هغو معیارونو سره سم د اجرا وړ دی چی فقهاؤ ټاکلی دی. او دنورو هغو ادیانو په پرتله چی دبشر په لاسونو جوړ شوی دی د اسلام مقدس دین امنیت ته زیاته پاملرنه کړی ده او دهغه له پاره یې اصول او قواعد او ځانگړی اسالیب وضع کړی دی چی دهغو له بارزو نمونو څخه یوه هم له مکې څخه مدینې منورې ته در رسول الله صلی الله علیه وسلم د هجرت نیکمرغه نوبت دی.

کله چی مونږ د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د برنامې جوړولو مبادی ؤ او قواعدو مطالعه

کوو نو دې نتیجې ته رسیږو چې مونږ ته یې دا تعلیم راکړی او راته فرمایلی یې دی: چې مونږ باید په ژوند کې هیڅ قول او فعل له نخچې او برنامې پرته ونه کړو. او له نظم او نسق څخه سترگی پټول، او بیا په خاصه توګه د ژوند له اسبابو او لوازمو څخه صرف نظر کول د اسلام په قاموس کې وجود نه لري. نو له همدې امله مقصد ته درسیدو له پاره باید په اسبابو لاس پورې کړی شی، او د ژوند له خطرونو څخه په ډکه لاره په هوښیار تیا سره ګام کیښودلی شی. ځکه مونږ وینو چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره له دې چې د الله تعالی په نصرت معتقد او مؤمن و او د اکوټلې باور یې لاره چې الله تعالی یې یوازې نه پریردی او بریالی توب دده په برخه کوی مګر بیا یې هم پر اسبابو او لوازمو منګولی لګولی وی.

د مثال په ډول: کله چې دهجرت اذن ورته وشو نو د امنیت او مصئونیت په خاطر یې د سفر مهال په بشپړه توګه پټ وساته یوازې حضرت ابوبکر صدیق او حضرت علی رضی الله عنهما خبر وو. د رسول الله صلی الله علیه وسلم دهجرت د سفر وخت پټ ساتل او دهغه دا حکم چې «خپل حاجتونه په پټه او سری توګه ترسره او پوره کوی» دا ثابتوی چې په ژوند کې د اسبابو توسل ضروری دی.

د شپې دریمه برخه پاتې وه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه له کور څخه دهجرت په سفر ووت او له کور څخه د وتلو په مهال کې ابوبکر صدیق دخپل کور له عمومي دروازی څخه استفاده ونه کړه بلکې د کور شاته یې چې کوه، درېڅه او کړکۍ وه دواړه په هغې ووتل، خو هیڅوک هم ددوی په حرکت پوه او ورته متوجه نه شی او دخپل خوب په بستره یې حضرت علی خملاوه شو دده د کور محاصره کوونکي مشرکان دا ګومان وکړی چې پخپله حضرت محمد صلی الله علیه وسلم موجود او

ویده دی، او له مکې څخه مدینې ته د حرکت لوری یې دمکې جنوب تثبیت شو نه په شمال لارل او نه هم په لویدیځ پلو، ځکه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم پتیلی وه چې که دشمال په اوږدو کی لار شی نو بنایې چې د بنمنان یې پیدا کړی ځکه چې دمکې لاره تر مدینې پورې له جنوب څخه تیریری او هیچا هم د افکر نه کاوه چې یو نابلدۀ مسافر به پردی لاره لار شی، او که چیرې قریش دده په لټون کی پسی لار شی نو دشمال او لویدیځ لوری به تعقیبوی.

له مکې څخه په وتلو سره یې سم لاسی مدینې ته په سفر کولو بریدونه کړ بلکی د ثور د غره په سمڅه کې یې پناه واخیسته خو قریش هر لوری ته دده لټه وکړی. د پتیدو له پاره د ثور د غره د سمڅی انتخابول او په هغه کی الونیا کیدل یو عقلمندانۀ نوښت و. ځکه هغه ځای بیدیا وه او په هغه وخت کی ابادی پکې نه وه، او اوس هم په هماغه بڼه کی ده. او که یو زلمی وغواړی چې د ثور سمڅی ته وخیری باید ډیر رږونه وگالی، پداسی حال کی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د غی سمڅی ته د ختلو په مهال کی دری پنځوس ۵۳ کلن و. نبی کریم صلی الله علیه وسلم عبدالله بن ابی بکر ته استخباراتی دنده اوسپارله خو په مکه کی د قریشو له عکس العملونو څخه دوی ته رپوټ تیار کړی او بیا د شپې سمڅی ته راشی او دورځی ټول جریان ورته ووايي: او په پرله پسی ډول د بنمن له خبرونو او اقداماتو څخه خبر رسیږی، چې دهغوی د تیری د دفع کولو له پاره تصمیم ونیسی.

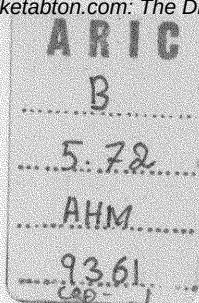
او ددې له پاره چې د عبدالله بن ابوبکر رضی الله عنه په تلور اتلو د پښو د قدمونو خاپونه پاتی کیدل او له د بنمن سره یې په کشف کی مرسته کوله نو د ابوبکر صدیق درمی شپون عامر بن فهیره ته یې حکم وکړ چې کله عبدالله بن ابوبکر د شپې له پلوه ووځی نو ورپسی ته خپلی رمی ته حرکت ورکوه خو د عبدالله د پلونو خاپونه ږنگ شی او پاتی نه شی.

حضرت اسماء بنت ابوبکر د طعام وروړلو دنده پرغاړه لرله. لارښودونکی یو بت پرست عبداللہ بن اریقط ؓ چې رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ته یې له مکې څخه مدینې ته لارښودنه کوله او دا چې رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولی یو بت پرست لاربلدی د ځان له پاره وټاکه او خپل کوم صحابی یې تعین نه کړ، ددی په خاطر چې دهجرت راز یې پټ پاتې شى، او دابوبکر صدیق د شپونکي عامر بن فهیره او د عبداللہ بن اریقط ترمنځ اړیکي په دقیقه توګه سنجولي شوی وی، ځکه عادتاً شپونکیان کوشش کوی چې په خپل منځ کې سره کینی مجلس سره کوی او دیو بل له حالت څخه ځان خبروی، او دغه اړیکي شکمنی نه وی چې څه خطر ورڅخه وی، دغه راز د علی بن ابی طالب کردار او د عبداللہ بن ابوبکر او اسماء بنت ابی بکر له کردارونو څخه توپیر لرو ځکه دغه راز د عبداللہ بن اریقط برخه اخیستل د عبداللہ بن فهیره له برخي اخیستنه سره، سره له دی چې دواړه شپانه وو توپیر لاره. (۱)

له دغه جریان څخه دا نتیجه لاس ته راځي چې د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د امنیت د ساتنې په خاطر او دخپل ځان دمصئونیت له پاره له خپل ځان سره ابوبکر صدیق ملګري کړ او په راتلونکي کې له اسلامي امت سره دمیني لرو په غط یې وکولی شو دامنیتي تدابیرو په نیولو سره اسلامي ټولنې ته له یو قریب الوقوع خطر څخه نجات ورکړي.

پای

وصلی الله علی محمد و علی آله وصحبه وسلم

د سولې په نامه کتاب د اسلام د مقدس دين له
نظره لومړنی څيړنيز، تحقيقي اثر ده چې د
سولې او پېوستون لپاره د همکاري د ټولنې له
خوا چاپ شوی. دا کتاب د دوو نومياليو او
مشهورو ديني عالمانو د هلو ځلو نتيجه ده چې په
دوو ملي ژبو، پښتو او دري خپور شويدي. د
يابوني وړ ده چې دا کتاب مخکې له دې چې
چاپ شي د يو دري ورځنی ورکشاپ په لړ کې د
افغانی پوهانو له خوا تر غور او څيړنې لاندې
ونيول شو او هر اړخيز بحثونه پري ترسره شول
او د قبول وړ وگرځيد.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library